

T.C.

Ardahan Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Tarih Ana Bilim Dalı

Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı

HURUFAT KAYITLARINA GÖRE ÇILDIR EYALETİ: AHISKA, ARDAHAN VE ÇILDIR KAZALARI ÖRNEĞİNDE

Cemile ARAS

Doç. Dr. Levent KÜÇÜK

Yüksek Lisans Tezi

Ardahan, 2022

HURUFAT KAYITLARINA GÖRE ÇILDIR EYALETİ: AHISKA, ARDAHAN VE
ÇILDIR KAZALARI ÖRNEĞİNDE

Cemile ARAS

Doç. Dr. Levent KÜÇÜK

Ardahan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Tarih Ana Bilim Dalı

Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ardahan, 2022

KABUL VE ONAY

Cemile Aras tarafından hazırlanan “Hurufat Kayıtlarına Göre Çıldır Eyaleti: Ahıska, Ardahan ve Çıldır Kazaları Örneğinde” başlıklı bu çalışma, 29.08.2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Sezai BALCI(Başkan)

Doç. Dr. Levent KÜÇÜK (Danışman)

Dr. Öğr. Üyesi Suat VURAL

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Mustafa ŞENEL

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Ardahan Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan **“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”** kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / Ardahan Üniversitesi Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 6 ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

29/08/2022

Cemile ARAS

1“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, **Doç. Dr. Levent KÜÇÜK** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Ardahan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Cemile ARAS

TEŞEKKÜR

Bu çalışmada maddi ve manevi her daim desteğini benden eksik etmeyen başta annem ve babam olmak üzere, elinde bulunan kaynak kitaplarını esirgemeyen Gazeteci Şevket Kaan GÜNDOĞDU Beyefendiye, kütüphanesindeki kaynaklardan istifade etmemi sağlayıp, elinde bulunan kaynakları bana hediye eden, tez çalışmam sırasında verdiği moral ve motivasyonu, rehberliğini ve çok yoğun olmasına rağmen zamanını esirgemeyen, lisans dönemimden bu yana bu yolda ilerlememde her daim destek veren saygıdeğer Dr. Öğretim Üyesi Suat VURAL hocama ve tez konumun belirlenmesinde, tezin planlanmasında, araştırılmasında, metin okumalarında yardımlarını eksik etmeyen, çalışmamı bilimsel temeller ışığında şekillendiren, lisans dönemimden yüksek lisans dönemim boyunca desteklerinden ve engin bilgilerinden yararlandığım kıymetli hocam Doç. Dr. Levent KÜÇÜK'e teşekkürü bir borç bilirim.

ÖZET

ARAS, Cemile, *Hurufat Kayıtlarına Göre Çıldır Eyaleti: Ahıska, Ardahan ve Çıldır Kazaları Örneğinde*, Yüksek Lisans, Ardahan, 2022.

Bu çalışmada, şehirlerin tarihini araştırmada Hurufat Defterleri önemli bir yere sahiptir. Çıldır Eyaletine bağlı kazalardaki Hurufat Defterleri incelenerek vakıf eserleri hakkında bilgilere ulaşılmıştır. Metinler incelenerek çok sayıda cami olmakla birlikte mescit ve medreselere de rastlanmıştır.

Vakıf; Bir kişinin mülkiyetindeki malları Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla insanların ihtiyaçlarını karşılamak üzere ebedi olarak tahsis edilmesidir. Vakıflar islam tarihi boyunca insana ve insanlığa hizmet etmiş en temel müesseseler olmuştur. Osmanlı Devleti de medeniyetinin temel taşlarından olan vakıfları yaygınlaştırıp en temel seviyeye getirmiştir. Osmanlı Devleti hâkimiyet kurduğu yerlerde İslamiyeti yaymak için sivil toplum kuruluşları olan vakıflardan yararlanmışlardır. Vakıfların tüm İslam ülkelerinde sosyal, kültürel ve ekonomik hayatta önemli etkileri vardır. Vakıfların asıl gayesi insanlara karşı kişisel ve vicdani sorumluluk çerçevesinde iyilik etmek, şefkatli olmak, yardımlaşma duygusunu oluşturmaktadır. Osmanlı Devletinde kentlerin ve köylerin bayındırılmasında, ibadetlerin yapılmasında ve sosyol ve ekonomik yaşamın canlandırılması vakıflar yoluyla sağlanmaya çalışılmıştır. Vakıf müessesesinin kurulmasının en etkin unsuru inanç oluşturur. Allah rızasını gözetip iyi işler yapan insanlar, toplumdaki insanlara örnek vatandaşlar olmuş, bu yüzden padişahlar başta olmak üzere hanedan üyeleri ve birçok devlet adamı da çeşitli vakıfların kurulmasında etkin olmuşlardır.

Vakıf müesseseleri; Toplum hayatında yerleşme, düzeni sağlama, şehircilik, eğitim, sosyal hizmet ve ekonomik olarak derin izleri olmuştur. Bir ülkede var olan güzelliklerin paylaşılması, adaletli bir devlet yapısının varlığı, insanların daha düzenli ve güven içinde yaşayabilecekleri yerleşim yerlerinin varlığını en iyi şekilde muhafaza eden Osmanlıdaki vakıf kuruluşlarının etkisi büyüktür.

Anahtar Sözcükler:

Vakıf, Çıldır Kazası, Ahıska, Ardahan, Cami, Mescid.

ABSTRACT

ARAS, Cemile, *According to Hurufat records Çıldır State: In the Example of Ahıska, Ardahan and Çıldır Accident*, Master's Thesis, Ardahan, 2022.

In this study, Hurufat Notebooks have an important place in the historical research of cities. By examining the Hurufat notebooks in the districts of Çıldır province, information about the foundations Works was obtained. By examining the texts many mosques as well as masjids and madrasas were found.

Foundation; is the eternal allocation of a person's property meet people's in order to gain Allah's approval. Foundations have been the most basic institutions that have served human and humanity throughout the history of Islam. The Ottoman Empire also expanded the foundations, one of the cornerstones of its civilization, and brought it to the most basic level. The Ottoman Empire benefited from foundations, which are non-governmental organizations, to spread Islam in the places it dominated. Foundations have important effects on social, cultural and economic life in all Islamic countries. The main purpose of foundations is to do good to people within the framework of personal and conscientious responsibility, to be compassionate and to create a feeling of helping each other. In the Ottoman Empire, the improvement of cities and villages, the performance of prayers and the revitalization of social and economic life were tried to be provided through foundations. The most effective element in the establishment of the foundation institution is belief. People who do good deeds for the sake of Allah have become exemplary citizens for the people in the society, so family members, especially the sultans, and many statesmen have been active in the establishment of various foundations. Foundation establishments; had huge impacts on settlement, maintaining order, urbanism, education, social service and economy. The foundations in the Ottoman Empire, which preserve the existence of the beauties that exist in a country, the existence of a judicious state structure, and the existence of settlements where people can live in a more orderly and secure manner, had a great impact.

Keywords:

Foundation, Çıldır Province, Ahıska, Ardahan, Mosque, Masjid.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	
ETİK BEYAN	
TEŞEKKÜR.....	
ÖZET.....	5
ABSTRACT	6
İÇİNDEKİLER.....	7
KISALTMALAR DİZİNİ.....	15
ÖN SÖZ.....	16
GİRİŞ	18
1.BÖLÜM.....	21
ÇILDIR EYALETİ TARİHÇESİ VE VAKIF KURUMU:	21
1.1. ARDAHAN, AHISKA VE ÇILDIR TARİHİ	21
1.2.VAKIF KAVRAMI VE KURULUŞU	24
1.2.1. Vakf Edilecek Malın Özellikleri	25
1.2.2. Vakıf Yöneticileri	26
1.2.3. Vakıf Görevlilerinin Aldıkları Ücretler	27
1.3. HURUFAT DEFTERİNİN TANIMI	28
1.3.1 Anadolu Hurufat Defterleri	29
1.3.2. Rumeli Hurufat Defterleri	29
1.4. İLMİYE SINIFININ İSTİHDAMI	29
1.4.1. Mütevelli	30
1.4.2. Nazır	30
1.4.3. Cabi	30
1.4.4. Katib	30
1.4.5. Muid	30

1.4.6. Kurra	31
1.4.7. Kayyım	31
1.4.8. Devirhan	31
1.4.9. Duâgu	31
1.4.10. Muvakkıt	31
1.4.11. Kadı	31
1.4.12. Naib	33
2. BÖLÜM	34
AHISKA KAZASININ HURUFAT KAYITLARI	34
2.1 AHISKA MERKEZ MAHALLE CAMİLERİ	34
2.1.1. Ahmediye Camii	34
2.1.2. Akkısa Mescidi.....	35
2.1.3. Aşağı Mahalle Camii	35
2.1.4. Camii Cedid	36
2.1.5. Canbazzade Mahallesi Hacı Mahmud Ağa Camii	36
2.1.6. Dere Mahallesi Camii	36
2.1.7. Derviş Mehmed Ağa Camii	36
2.1.8. Destan Mahallesi Yusuf Ağa Camii	37
2.1.9. El- Hac Ali Bin El- Hac Murad Camii	37
2.1.10. Emir Vaiz Mahallesi Camii.....	37
2.1.11. Eyyubiye Camii.....	38
2.1.12. Mahalle-i Kebir Hacı İsmail Camii	38
2.1.13. Fatıma Hatun Camii.....	38
2.1.14. Hacı Bekir Ağa Camii.....	38
2.1.15. Hacı Derviş Mehmet Ağa Camii	39
2.1.16. Kurdoğlu Mahallesi Hacı İbrahim Ağa Camii	39
2.1.17. Hacı Mahmud Ağa Camii	40
2.1.18. Muhzırbaşı Hacı Osman Ağa Mahallesi Camii.....	40
2.1.19. Rabatbaşı Mahallesi Hacı Veli Camii	40
2.1.20. Halil Ağa Camii.....	42
2.1.21. Hasan Paşa Camii	42
2.1.22. Hatuniye Camii.....	43

2.1.23. Hüdaverdioğlu İsmail Camii	43
2.1.24. Hacı İbrahim Camii	43
2.1.25. Kaplanoğlu Camii	43
2.1.26. Mahalle-i Ulya Camii	44
2.1.27. Mahmud Ağa Mescidi	44
2.1.28. Mahmud Ağa Camii	44
2.1.29. Ömer Paşa Camii	45
2.1.30. Raziye Hanım Camii	45
2.1.31. Sefer Paşa Camii	46
2.1.32. Subaşı Mahallesi El- Hac Veli Camii	47
2.2. KÖY CAMİLERİ	48
2.2.1. Adıgön Köyü Camii	48
2.2.2. Bağdadçık Halil Paşa Camii	48
2.2.3. Caborya Köyü Camii	48
2.2.4. Camuriye Köyü Camii	48
2.2.5. Çeçla Köyü Mescid/Camii	48
2.2.6. Çürüksu ile Kızrişen Köyü Camii	49
2.2.7. Danizot Köyü Camii	49
2.2.8. Darendelu Köyü Camii	49
2.2.9. Fonkaf Köyü Bekir Bey Camii	50
2.2.10. Gergesüban Köyü Camii	50
2.2.11. Gobiyeti Köyü Camii	50
2.2.12. Göristar Camii	51
2.2.13. Güney Hırtvıs Köyü	51
2.2.14. Günsarılu Köyü Camii	51
2.2.15. Güre Köyü Mescidi	51
2.2.16. Hacı Kostak Köyü Camii	51
2.2.17. Hanzoret Köyü Hacı Ali Camii	52
2.2.18. Hano Köyü Camii	52
2.2.19. Hayveriye/Cevriye Camii	52
2.2.20. Hersekli Köy Camii	52
2.2.21. Hırtvıs Kalesi Camii	53

2.2.22. Hor/ Haver Köyü Camii.....	53
2.2.23. Hunemis Köyü Osman Ağa Camii	53
2.2.24. İlerfon Köyü Camii	53
2.2.25. İsboza Köyü Ali Bey Camii	54
2.2.26. Keğadiye Köyü Camii (Ude Nahiyesi Keharit)	54
2.2.27. Kobuleti Köyü Camii.....	54
2.2.28. Konişka Köyü Camii	54
2.2.29. Kosor Köyü Camii	54
2.2.30. Kutayis Kalesi Camii	55
2.2.31. Küllab/Güllab Köyü Mescidi	55
2.2.32. Küsücü Köyü Camii	55
2.2.33. Meğri Köyü Camii	55
2.2.34. Meradis Köyü Camii.....	55
2.2.35. Merdi Köyü Mescidi	56
2.2.36. Meydan Köyü Camii.....	56
2.2.37. Molla Kesten Köyü Camii	57
2.2.38. Odurye Köyü Camii	57
2.2.39. Pareha- i ulya (Berzay-ı ulya) Köyü Camii	57
2.2.40. Phero/Bahro Köyü Camii.....	57
2.2.41. Pirut Köyü Camii	58
2.2.42. Rücuhane Köyü Camii.....	58
2.2.43. Saray Köyü Camii	58
2.2.44. Satezende Köyü Camii.....	58
2.2.45. Sece Köyü Camii	58
2.2.46. Sindisib Köyü Camii.....	58
2.2.47. Smada-i Kebir Köyü Camii.....	59
2.2.48. Tarhan Köyü Camii	59
2.2.49. Tbeti Köyü Camii	59
2.2.50. Terakid Köyü Camii	59
2.2.51. Terziç Köyü Camii	59
2.2.52. Urcuşan Köyü Camii	60
2.2.53. Vale Köyü Şemsiye Hatun Camii	60

2.2.54. Vani Köy Camii	60
2.2.55. Varhana Köyü Camii	61
2.2.56. Vatretiye Köyü Camii	61
2.2.57. Zarbasuban Köyü Camii	62
2.2.58. Zedüban Köyü Camii.....	62
2.2.59. Zeravün Köyü Camii	62
2.2.60. Zıgalınle/ Zikilia Köyü Camii	62
2.2.61. Zivin/Zume Köyü Camii.....	63
2.3. NAHİYELER	63
2.3.1. Ahılkelek Nahiyesi Gömürdür Köyü Camii	63
2.3.2. Ahılkelek Sancağı Kurut Sahalite Köyü Camii	63
2.3.3. Altunkale Nahiyesi Altunkale Köyü Mustafa Bey Camii	64
2.3.3.1. Altunkale Nahiyesi Havet Köyü Camii	64
2.3.3.2. Altunkale Nahiyesi Sencer Köyü Camii.....	64
2.3.4. Ardahan Kasabası Dedegül Köyü Fatıma Hatun Camii	64
2.3.5. Ardanuç Nahiyesi Macahel Köyü Camii	65
2.3.5.1. Ardanuç Nahiyesi Vartehil Köyü Camii	65
2.3.6. Azgur Nahiyesi Hüseyin Camii.....	65
2.3.6.1. Azgur Nahiyesi Hoca İsa Camii.....	65
2.3.6.2. Azgur Nahiyesi Kale Camii	66
2.3.6.3.Azgur Nahiyesi Ulu Camii	67
2.3.6.4. Azgur Nahiyesi Zuğudir Mahallesi Camii.....	67
2.3.7. Göle Nahiyesi Altunbulak Köyü Camii.....	67
2.3.8. Maçahel Nahiyesi Acara-i Sigamari Köyü Camii.....	67
2.3.9. Mamervan Nahiyesi Gürmeri Köyü Camii	68
2.3.10. Menlik Nahiyesi Kızılgöynek Köyü Mescidi	68
2.3.11. Murgul Nahiyesi Görüldür Köyü Camii	68
2.3.11.1. Murgul Nahiyesi Hacılib Köyü Abdullah Camii.....	68
2.3.12. Penek Kasabası Erdek Köyü Camii.....	68
2.3.12.1. Penek Kasabası Peneskird Köyü Camii.....	68
2.3.13. Poshov Nahiyesi Ali Bey Camii.....	69
2.3.13.1. Poshov Nahiyesi Digur Köyü Camii	69

2.3.13.2. Poshov Nahiyesi Agara Köyü Camii.....	70
2.3.13.3. Poshov Nahiyesi Arile Köyü Camii	70
2.3.13.4. Poshov Nahiyesi Badela Köyü Camii	70
2.3.13.5. Poshov Nahiyesi Çağısman Köyü Camii.....	71
2.3.13.6. Poshov Nahiyesi Cancak Köyü Camii	71
2.3.13.7. Poshov Nahiyesi Caral-ı Ulya Köyü Camii	71
2.3.13.8. Poshov Nahiyesi Cilvana Köyü Camii	71
2.3.13.9. Poshov Nahiyesi Sagire Köyü Camii	72
2.3.13.10. Poshov Nahiyesi Şuvarzkal Köyü Cami.....	72
2.3.13.11. Poshov Nahiyesi Zurkab/ Zurzukab Köyü Camii	72
2.3.14. Tavusker Nahiyesi İşhan Köyü Camii.....	73
2.3.14.1. Tavusker Nahiyesi Derviş Mehmed Camii.....	73
2.4. Tablo Dizini	74
3. BÖLÜM	86
ARDAHAN KAZASI KÖYLERİNİN HURUFAT KAYITLARI	86
3.1. ARDAHAN'DA BULUNAN CAMİLER	86
3.1.1. Aşağı Mahalle Camii	86
3.1.2. Aşağı Mahalle Ömer Bey Camii	86
3.1.3. Ayas Paşa Camii	87
3.1.4. Ahmet Köyü Camii	87
3.1.5. Ağbaba Mahallesi Camii	87
3.1.6. Atike Hanım Camii.....	87
3.1.7. Altunbulak Köyü Seyit Ali Bin Seyit Mustafa Camii	88
3.1.8. Adaşın Köyü Camii	88
3.1.9. Ahaşen Köyü Züleyha Hanım Camii.....	88
3.1.10. Bab-ı Ulya Camii.....	88
3.1.11. Beberек Köyü Camii	88
3.1.12. Beyre Hatun Köyü Fethullah Bey Camii	89
3.1.13. Büyük Elimli/ Lehimli Köyü Halil Ağa Camii	89
3.1.14. Çardaklı Köyü Camii	89
3.1.15. Dükkân-ı Ulya Köyü Camii	89
3.1.16. Dedeşen Köyü Ali Paşa Camii	89

3.1.17. Değirmenli Camii	90
3.1.18. Gölebert Köyü Camii	90
3.1.19. Geç Köyü Süleyman Ağa Camii	91
3.1.20. Güriloğlu Hacı Hasan Camii	91
3.1.21. Hatayaveli Köyü Ömer Bey Camii	92
3.1.22. Hacı Hasan Camii	92
3.1.23. Hayk köyü Seyyid Hanbek Camii	92
3.1.24. Hasköy Camii	92
3.1.25. Hasan Ağa Camii	92
3.1.26. Hüseyin Camii	93
3.1.27. Hasan Efendi Camii	93
3.1.28. Hüseyin Kethüda Camii	93
3.1.29. Hetuvan köyü İsmail Sipahi Camii	94
3.1.30. Helvan Köyü Camii	94
3.1.31. Kale Camii	94
3.1.32. Kazankale Köyü Cami	94
3.1.33. Kiyeli Köyü Camii	94
3.1.34. Kütarmelik Köyü Camii	95
3.1.35. Lefke Köyü Camii	95
3.1.36. Mahalle-i Ulya Camii	95
3.1.37. Mişe Köyü Hasan Paşa Camii	95
3.1.38. Nasuh Kethuda Camii	96
3.1.39. Nakala Köyü Süleyman Ağa Camii	97
3.1.40. Örüşt Köyü Camii	97
3.1.41. Revas Köyü Yayaş Camii	97
3.1.42. Sazara Köyü Zaim İbrahim Camii	98
3.1.43. Sarzeb Köyü İbrahim Camii	98
3.1.44. Sikarib Köyü Camii	98
3.1.45. Şadrivan Köyü Camii	98
3.1.46. Zurmal-i Kebir Köyü İsmail Camii	99
3.2. ARDAHAN'DA BULUNAN MESCİDLER	100
3.2.1. Almuna Mescidi	100

3.2.2. Ardahan-ı Küçük Pekrek/Yeğrek Köyü Mescidi	100
3.2.3. Börk Köyü Mescidi	100
3.2.4. Uhudiye Mescidi	100
3.3. Tablo Dizini	101
4. BÖLÜM	106
ÇILDIR KAZASI KÖYLERİNİN HURUFAT KAYITLARI	106
4.1. ÇILDIR'DA BULUNAN CAMİLER	106
4.1.1. Nahiyesi Akçakale Köyü Camii	106
4.1.1.1. Nahiyesi Suhara Köyü Camii	106
4.1.2. Çayıs Köyü Camii	106
4.1.3. Hırtoz Köyü Mescidi	107
4.1.4. Mollakun Köyü Camii	107
4.1.5. Sabodur Köyü Camii	107
SONUÇ	108
KAYNAKÇA	109
EKLER	114
EK 1. VGM, Kaza-i Ardahan, 530-0154	114
EK 2. VGM, Kaza-i Ardahan, 531-0150	115
EK 3. VGM, Kaza-i Ardahan, 532-094	116
EK 4. VGM, Kaza-i Ahıska, 1055-091	117
EK 5. VGM, Kaza-i Ahıska, 1059-088	118
EK 6. VGM, Kaza-i Ahıska, 1062-093	119
EK 7. VGM, Kaza-i Ahıska, 1065-088	120
EK 8. VGM, Kaza-i Ahıska, 1066-035	121
EK 9. Orijinallik Raporu	122
EK 10: Etik Komisyon Muafiyeti Formu	123
ÖZGEÇMİŞ	

KISALTMALAR DİZİNİ

b.	: Bin.
Bkz	: Bakınız.
cc	:Cele celaluhu.
DTCF	:Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi.
GSD	:Güzel Sanatlar Dergisi.
H	: Hicri.
HD	:Hurufat Defterleri
Hz	:Hazreti.
İSAM	:İslam Araştırma Merkezi.
Km	:Kilometre.
m	:Metre.
M	:Miladi.
MEB	:Milli Eğitim Bakanlığı.
nşr	:Neşreden.
ra	:Radiallahu anh.
S	: Sayı.
s	:Sayfa.
Sav	:Sallallahu Aleyhi ve Selem.
TTK	:Türk Tarih Kurumu.
TVYY	: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
vd	: Ve devamı.
VGM	: Vakıflar Genel Müdürlüğü.
VGMA	: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi.
vs	:Vesayre.
YKY	:Yapı Kredi Yayınları.
yy	: Yüzyıl.

ÖN SÖZ

İslamın uygarlık anlayışında şehir merkezlerinde cami etrafında medreseler, tekke ve zaviyeler, çarşısı ile şehirlerin merkezlerini oluşturmuştur. Şehirlerin nüfusu şehire yeni gelenlerle sayı artmaya başlayarak bu merkez etrafında şehir genişleyip büyümektedir. Bunların yanında hastahane, hayrat, kervansaray gibi yapılar bu merkez etrafında yapılmıştır. Böylelikle vakıflar bu anlamda şehirlerdeki iktisadi hayatın yanında sosyal, eğitim ve kültürel faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde en önemli görevleri üstlenmektedir. Osmanlı Devleti sınırları çok geniş bir coğrafyada varlığını sürdürerek, birçok milletin birlikte uzun yıllar barış içinde yaşamlarını sürdürmesine katkı sağlamıştır. Devletlerin varlıklarını uzun süre devam etmelerinde orduların güçlü olması bir etken olsa da, hoşgörü ve adalet siyasetiyle birlikte eğitim, öğretim, sosyal ve kültürel alanda yapmış olduğu vakıf müesseselerinin varlığıyla devleti uzun süre ayakta tutmuştur. Şehir ve köylere büyük önem veren Osmanlı Devleti, egemenliğinde bulunan en küçük yerleşme birimine kadar her bölgede camilerin yanı sıra, mescitler, hanlar ve hamamlar gibi sosyal yapılarla donatmış aynı zamanda mektep, medrese, tekke ve zaviye gibi eğitim kurumlarını yaptırmasının yanında bu kurumların işleyişini de sıkı bir şekilde de takip etmiştir.

Osmanlı Devleti'nde vakıfların günlük tayin ve terfi işlemlerinin kaydedildiği defterler *Hurufat defterleridir*. Harf sırasına göre tutulan bu defterlerde kaza vakıfları, kazaya bağlı nahiye ve köylerin vakıfları belirli bir düzen içerisinde kaydedilmeye çalışılmıştır. Rûzmançe Defterleri de denilen *Hurufat Defterleri* incelendiğinde Osmanlı Devleti'nin bir yerinde bulunan kaza, nahiye ve köylerin vakıflarına yapılan atama ve görevlendirmelerin bürokratik kurallara göre merkezden yapıldığı görülmektedir.

Çalışmanın esas kaynağını oluşturan *Hurufat Defterleri* de bize Osmanlı vakıf kuruluşlarının işleyişi hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu defterler sayesinde kaza, köy ve nahiyelerde yer alan vakıflar, vakıfların kurucuları, görevlileriyle birlikte maaşları ve zamanla meydana gelen değişimler takip edilebilir. Bu defterlerden, yerleşimin idari yapısı, vakıfları, görevlilerin adları, ücretleri, görev değişimleri, arz yetkisine sahip idarecisi, kayıt tarihleri vs. bilgilere ulaşılabilir. Şehir tarihi araştırmaları açısından Hurufat Defterler önemli bir yere sahiptir. Vakıflar Genel Müdürlüğü

Arşivi'nde bulunan Hurufat Defterleri esas alınarak tezin ismi “Hurufat Kayıtlarına Göre Çıldır Eyaleti: Ahıska, Ardahan ve Çıldır Kazaları Örneğinde” olarak belirlenmiştir. Bu çalışmada Ahıska kazası ile alakalı olarak tutulan; 105-092, 532-0109, 533-0101, 534- 0144, 1055-091, 1058-071, 1059-088, 1062-093, 1065-088, 1066-035, 1072-050, 1098-0143 numaralı Hurufat defterleri ve Ardahan kazası ile alakalı olarak tutulan; 530-0154, 531-0150, 532-094, 535-0122, 564-095, 1059-0101, 1060-0121, 1062-0126, 1072-056, 1098-0144, 1133-041, 1140-088, 1140-0140, 1143-0110, 1144-071 numaralı Hurufat defterlerinin incelenmesi yapılmıştır.

Bu defterlerin içerikleri hakkında kısaca bilgi verilmektedir. Tezin alan olarak sınırları ise; Ön söz, İçindekiler ve Girişten sonra dört bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında tezin konusu ve sınırlar, tezin önemi ve yönteminden kısaca bahsedilmektedir. Birinci bölümde; Çıldır Eyaletinin Tarihçesi ve Vakıf kurumu, Hurufat defterleri hakkında bilgiler vermeye çalışılmıştır. İkinci Bölümde Ahıska belgeler ışığında anlatılmıştır. Üçüncü bölümde Ardahan ve dördüncü bölümde ise Çıldır belgeler ışığında ele alınmaya çalışılmıştır.

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu ve Sınırı

Vakıf kurumu; Bir malın veya mülkün satılmaması şartıyla hayır için bağışlama, bırakma,¹ Allah yolunda malın tamamını tahsis etmesine denir.² VIII. Yüzyıldan günümüze kadar İslam ülkelerinin Selçukludan, Osmanlı Devleti zamanına kadar Türk dünyasının sosyal, kültürel ve ekonomik hayatında önemli bir yere sahip dini, hukuki ve sosyal bir kuruluştur.³ Bütün Türk İslam devletlerinde adeta bir yarış halinde gelişen vakıf müessesesi, özellikle Osmanlı Devleti'nde gelişimi zirveye ulaşmış, İslam hukukunun en zengin ve etkili kuruluşlarından ilki niteliği taşımıştır.⁴ İslam Dinin sınırlarının başarıyla genişletilmesi camiler, medreseler, hamamlar, çeşmeler gibi kuruluşlar etkilidir. Bu yapılar Osmanlı Devletinin şehir yaşamının yapısını oluşturmaktaydı.⁵ Dini ve sosyal hizmetlerin yanında, fethedilen ülkelerde Türk kültürünün yerleştirilmesi, orduların ihtiyaçlarının giderilmesi, öğrenci yurtlarının yapılması pek çok hususta önemli bir yere sahiptir.⁶ Akla gelebilecek sayısız kuruluşun yanında vakıf yapılan tarla ve bahçelerin, eğitim, sağlık, aş dağıtımından kuş beslemeye kadar çeşitli amaçlarla vakıflar yapılmıştır.⁷ Vakıf yapmanın çağın dini, kültürel yapısında önemli bir etkisi mevcuttur. Bu yüzden meydana getirilen cami, mescid, mektep, medrese, kütüphane, hastane, çeşme, köprü gibi müesseseler sayesinde, hayır dualarına mazhar olarak kıyamete kadar ismini yaşatma imkânını elde etmiştir.⁸ Hurufat Defterleri; Vakıf müesseselerinde görev yapan imam, müezzın, mütevellı, müderris gibi görevlilerin atama ve kayıtlarını bulundurmaktadır. Bu Defterlerde kazaların isimleri alfabetik sıraya göre dizilmiş ve vakıflara dair atamalar kazaların

¹ İsmail Parlatır, **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Ankara 2017, s.1775, Yargı Yayınevi.

² İbrahim Ateş, Abdülkerim Erdoğan, **İl İl Vakıflar 86**, Ankara 1986, s.5.

³ Cevdet Yakupoğlu, "*Selçuklularda Vakıf Kurumu*", **Selçuklu Tarihi**, Ankara 2012, s.565, Grafiker Yayınları.

⁴ Yusuf Halaçoğlu, **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı**, Ankara 2014, s.159, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

⁵ Stanford J. Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye I; Gaziler İmparatorluğu Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükselişi ve Çöküşü 1280-1808**, (nşr. M. Harmanlı), İstanbul 2008, s. 204 vd. E Yayınları.

⁶ Y. Halaçoğlu, **Devlet Teşkilatı**, s.159.

⁷ İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Ankara 2017, s.312, Cedid Neşriyat.

⁸ Mehmet Genç, "*Vakıf ve İktisat*", **Vakıf ve İktisat Sempozyum**, Ankara 2014, s.27, VGM Yayınları.

altına kaydedilmiş. Kazaların alfabetik kaydedilmesi nedeniyle Hurufat denilmiştir.⁹ İncelenen Hurufat Defterlerinde Çıldır Eyaletine Bağlı Kazaların vakıfları tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmamızda, XVIII. ve XIX yüzyıllar arasında Hurufat Defterlerinde Çıldır Eyaletine bağlı kazaların (Ardahan, Ahıska, Çıldır) dini ve sosyal kuruluşların işleyişleri ele alınmaya çalışılmıştır. Eyalet sınırları içindeki Kaza merkezleri ile köylerdeki cami, mescit ve medrese sayısı tespit edilmiştir. Hurufat Defterleri kullanılarak Çıldır Eyaleti Kazalarında bu yapıların kurucuları ve bu kurumlara yapılan atama ve özlük işlemleri tespit edilerek incelenmiştir.

Çalışmanın Amacı ve Önemi

Osmanlı Devleti ortaya çıkışından itibaren çok geniş bir coğrafyada varlığını sürdürmeyi başararak iskân, istimalet ve gaza politikasıyla din, dil ve ırk ayrımı yapmadan birçok insanın tek çatı altında yaşamasına olanak sağlamıştır. Osmanlı Devletinin böyle bir başarısı onun sadece ordusunun gücüne bağlı olmamakla birlikte, kurulan devlet teşkilatı, sosyal yapısı, ekonomik ve kültürel yapısı da bu başarının en önemli unsurlarıdır. Bu çalışmada; Osmanlı Devletini daha iyi anlayabilmek için sosyal yapısı içerisinde bulunan Vakıfları, Hurufat Defterleri ışığında aydınlatmak ev Ahıska Türklerinin anavatanları olan Gürcistan'ın Ahıska bölgesinin 1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı sonunda imzalanan Edirne Antlaşmasıyla Ahıska'nın Ruslar'a bırakılmasıyla, Ahıska Türklerine ait somut kültürel değerleri olan dini yapıların bir kısmının Ruslar tarafından tahrip edildiği bir kısmının ise farklı amaçlarla kullanılmasından dolayı belgeler ışığında bu yapılar ortaya çıkarılarak Türk tarihine katkı sunulmak amaçlanmıştır.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmamızda Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde Hurufat Defterlerinde kayıtlı olan Çıldır Eyaletine bağlı Ardahan, Ahıska ve Çıldır kaza isimleri taranmak suretiyle mevcut vakıf envanteri çıkarılmıştır. Bu belgelerin öncelikle transkripsiyonu yapılarak, günümüz diline çevirilmiştir. Daha sonra bunlar teker teker incelenip alfabetik sıraya göre belli başlıklar altında yazılmaya çalışılmıştır. Belgelerde geçen tarihleri ise Hicriden Milladiye çevirme işlemi Türk Tarih Kurumunun tarih çevirme klavuzundan yapılmıştır. Çıldır Eyaletinin idari sınırlarının yüzyıl içindeki değişkenliği de göz önüne alınmak suretiyle İlmiye sınıfının nasıl bir biyografi oluşturduğu konusu Eyalet

⁹ Yasemin Beyazıt, **Osmanlı İlmiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)**, Ankara 2014, s.15, TTK Yayınları.

boyutunda ele alınmıştır. Ayrıca Hurufat Defteri'nde Çıldır Eyaletine Bağlı Ardahan, Ahıska ve Çıldır Kazalarında bulunan birçok vakıf eserleri günümüze kadar ulaşamadığı tespit edilmiş, köy ve mahalle isimlerinin de değiştiği bilgisine ulaşılmıştır. Vakıflarda görev yapan görevlilerin aldıkları ücretler ve görevden ayrılma sebepleri aynı zamanda kendilerinden sonra kimlere görev verildiği bilgisine ulaşılmıştır.

1. BÖLÜM

ÇILDIR EYALETİ TARİHÇESİ VE VAKIF KURUMU

1.1. ARDAHAN, AHISKA VE ÇILDIR TARİHİ

Ardahan, Türkiye'nin kuzeydoğu kesiminde yer alan tarihi bir coğrafyanın merkezi konumunda yer almaktadır. Fatih'in 1461'de Trabzon'u feth etmesiyle Osmanlı Devleti, Atabeklere komşu olmuş, bu tarihten itibaren Atabek ülkesinin bazı kesimleri Osmanlı tarafından ele geçirilmiştir. 1549'da Çoruh boyları, Artvin, Tortum ve Oltu bölgelerini sınırlarına katmıştır.¹⁰ Ardahan yöresindeki Osmanlı fetih hareketleri İskender Paşa tarafından tamamlanmıştır.¹¹ Van'dan Erzurum Beylerbeyliğine tayin edilen İskender Paşa, 1551 yılında bu eyaletteki sancakbeyleri ve çerileriyle Atabek'lerin elinde kalan son Çoruh boyu topraklarına yürümüş ve kuşatmasını 1551 yılında Ardanuç kalesini ele geçirmiştir. Oradan Doğuya geçerek, Kür boyunda Kinzo Damal ile Ardahan bölgelerini de zapt etmiştir. İskender Paşanın Ardanuç'u feth etmesi ve Ardahan, Şavşat ve Posof Acara sınırındaki Arsiyan dağını da ele geçirmiştir.¹² İskender Paşa Gürcistan seferi ile Ardanuç ve Ardahan'ı Osmanlı topraklarına katmıştır. Safevili Tahmasb ile iyi ilişkileri olan Atabeglerden II. Keyhusrev ülkesine yürümüş, önce Ardanuç Kalesini ele geçirmiş ve kuşatma bir aydan fazla devam etmiştir. Ardanuç 1551 yılında ele geçirilmiştir. Bu kuşatma devam ederken, İskender Paşa ana koldan ilerleyerek, Göle, Hanak, Hoçuvan ve Ardahan mıntıkasını da hâkimiyetine alarak sınırları Çıldır Gölü ile Posof'da, Kısır ve Ulgar Dağlarına kadar genişletmeye çalışmıştır.¹³

Atabek ülkesinin tamamı, III. Murat zamanında 1578 yılında başlayan Doğu Seferleriyle Safevilerden Osmanlı Devletinin hâkimiyetine geçmiştir. Bu sefer sırasında, Osmanlı ordusu Ardahan'dan hareket ederek Tiflis'e doğru giderken Çıldır Gölü kuzeyinde Şeytan Kalesi eteklerinde Safevi ordusuyla karşı karşıya gelmesiyle Osmanlı ordusunun 8 Ağustos 1578 tarihinde savaşı kazanmasıyla neticelenmiştir. Tarihteki

¹⁰ Yunus Zeyrek, "Ardahan'ın Tarih ve Kültür Çizgileri", *Ardahan Araştırmaları Dergisi I*, Ardahan 2018, s.8 vd.

¹¹ Enver Konukçu, *Ardahan Tarihi*, Ankara 1999, s.60.

¹² Mehmet Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas- Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, Ankara 1998, s.207.

¹³ E. Konukçu, *Ardahan*, s.60.

öneminden dolayı Çıldır Cengi olarak anılan bu savaş “Çıldır Eyaleti” ismiyle anılmıştır. Bu eyaletin merkezi Ahıska şehri kabul edilmiştir. Ardahan da bir sancak olarak Ahıska’ya bağlı olmuştur.¹⁴ Osmanlı imparatorluğu padişahı III. Murad’ın önemle üzerinde durduğu, Devlet’in en iyi komutanlarının görevlendirildiği, başkomutanlar düzeyinde yapılan savaşın Çıldır için verilecek iki büyük devletin orduları, başkomutanlar eliyle yönetilir. Çıldır’ı almak, Çıldır’ı vermemek içindir. Uğruna büyük bir savaş yapılır. Kanlar dökülür. Kafkasya’ya açılan kapıda Çıldır kilit noktasıdır.¹⁵

Kafkasya, dünyanın önemli jeopolitik bölgelerindendir. Ahıska, Kafkasya’nın Anadolu ile en önemli stratejik noktasıdır.¹⁶ Ahıska, Türkiye ile Ermenistan sınırının kuzeyinde, Acara Özerk Cumhuriyetinin Kuzeydoğusunda, Ardahan iline sınırı olup Tiflis’in güneybatısında yer alıyor. Adıgön, Abastuban, Ahılkelek, Aspinza, Azgur ve Hirtız gibi yerleşim birimleri mevcuttur.¹⁷ Ahıska, Lala Mustafa Paşanın 1578 yılındaki Kafkasya seferi ile Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir. 1829 yılında Edirne Antlaşmasıyla Ahıska Ruslara bırakılncaya kadar iki buçuk yıl Osmanlı idaresinde bulunmuştur. Ahıska kalesi 1627 yılında Safevilerin eline geçmiş ve Vezir Gürcü Damad Kenan Paşa tarafından 15 Ağustos 1635 yılında geri alınarak 1639 yılında Kasrı-şirin Antlaşmasıyla tekrar Osmanlıya bağlanmıştır.¹⁸ Anadolu ve Kafkasya ticaret yollarının kesiştiği bir noktada bulunan Ahıska, Osmanlılar bölgeye ulaştığında bütün Güney Kafkasya hâkimiyeti açısından stratejik bir önemi bulunmaktadır. Bu önemi kavrayan Osmanlılar burayı Beylerbeyilik yaparak bir siyaset ve istişare merkezi haline dönüştürülmüştür. Ahıska’nın Osmanlı döneminde bölge siyasetinde önemli rol oynamasında yurtluk-ocaklık sisteminin payı büyük olmuştur. Osmanlılar Atabeylerden aldıkları toprakları en başından itibaren eski yöneticilerine bırakarak buralarda yurtluk-ocaklık sistemini uygulanmıştır. Yurtluk-ocaklık sistemi, Osmanlı idaresinin yerleşmesini sağlamıştır. Zira bu sistemde idare miras yoluyla devam etmiştir. Sınır güvenliğini sağlamak ve

¹⁴Y. Zeyrek, “Ardahan Tarihi I”, s.10.

¹⁵Feridun Ababay, **Çıldır Tarihi**, Ankara 1987, s.96.

¹⁶ Nebi Gümüş, Nicole Kançal- Ferrari, **Ahıska Bölgesindeki Türk İslâm Mimari Yadigârları**, İstanbul 2019, s.15, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı Yayınları.

¹⁷ Bahattin Turgut, **Ahıska’da Osmanlı Vakıfları**, İstanbul 2021, s.11, Arı Sanat Yayınları.

¹⁸ N. Gümüş, N. Kançal- Ferrari, **Ahıska**, s.15 vd.

ihtiyaç olduğunda yardım etmek karşılığında toprakları kendilerine bırakılması, yöneticiler ve beylerin Osmanlı yönetimini benimsemelerini kolaylaştırmıştır.¹⁹

Ahıska Bölgesi XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı egemenliğine geçmiş 1828’lerde Rusya’nın buraları işgal etmesine kadar yaklaşık üç yüz yıllık bir süreç Türklüğün ve İslam’ın kalesini oluşturmaktadır. Rusya Kafkaslar’daki varlığını 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda Osmanlı’ya kabul ettirmiş ve bu coğrafyanın artık dünya devleti olma iddiasının hâkimiyet alanı olarak belirlenmiştir. Ahıska ve Ahılkelek bölgelerindeki Rus hâkimiyeti ancak İran ve Osmanlılara karşı kazanılan başarılarından sonra gerçekleşmektedir. Rusya, Osmanlı ve İran savaşının 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması’yla kesinleşmesi sürecinde Terek Nehrine doğru inerek Güney Kafkasya’ya inmek niyetinde olduğunu göstermektedir. Ardından XVIII. yüzyıl Osmanlı-İran savaşları boyunca Hazar Denizi üzerinde asker nakliyatı gerçekleştirmek suretiyle Bakü’nün kuzey kısımlarını işgal etmiştir. Rusya’nın Kafkasya’yı istilasını Şeyh Şamil’in 1859 tarihinde esir düşmesi sonrası yeni bir boyut kazanmış ve 1864 tarihinde artık Türk, Çerkes ve diğer Müslümanlardan hiçbir grubun Batı Kafkasya ve Kuban bölgesinde yaşamaları imkânsızlaşmıştır. Kırım ve Kafkasya göçmenlerinin kayıtlananabilenlerinin sayısı yaklaşık 1 milyonu olarak Rusya’nın Kafkasya bölgesini tam anlamıyla kontrol altına alması, ancak 1864 yılından sonra gerçekleşmeye başlamıştır.²⁰

XIX. yüzyıl ortalarından itibaren Osmanlı Devleti Samsun’a özellikle Kafkaslardan gelen muhacirleri yerleştirmeye ve onların iskânının Muhacir Komisyonu aracılığı ile tesis etmeye başlamış. Kafkas muhacirleri Kabartay, Anapa, Nogay, Kırım ve Ahıska bölgelerinin Rus işgaline uğraması sonucu yerlerinden yurtlarından kaçarak Osmanlı Devleti’ne sığınmaya başlamışlar. Ahıska şehrinin işgal sonrası uğradığı tahribatın boyutlarını anlatırken etnik yapı ve kültürel değerlerin tamamen değiştirilmiştir. İslam’a ait tüm unsurlar Ahıska’dan kazınmış, 1828 yılının Temmuz ayında Rus orduları Karadeniz sahilinden ilerleyerek Ahıska ve Anapa bölgelerini ele geçirmişler, ardından bölgenin yerli Ermeni halkının yardımıyla Doğu Anadolu’ya hücum ederek Kars Vilayetini de kontrollerine almışlar. Osmanlı Devleti’nin direncini kıramayan Rusya, ordusunda baş gösteren salgın hastalıklar nedeniyle batılı devletlerin arabuluculuğuna

¹⁹N. Gümüüş, N. Kaçal –Ferrari, **Ahıska**, s.18 vd.

²⁰Levent Küçük, “*Osmanlı Nüfus Defterleri Işığında Anadolu’ya Gelen Muhacir Ahıskalılar* “,**Türk Dünyası Araştırmaları** 113/222, İstanbul 2016, s.40.

ihtiyaç duyulmuştur. Onların arabuluculuğu neticesinde tesis edilen barış süreci Rusya için avantajlar taşımasa da gerginlik sürecini geçici olarak askıya almak durumunda kalmışlar. Bu olayların akabinde Çıldır eyaletinin merkezi olan Ahıska'nın Osmanlı hâkimiyetinden çıkması üzerine Sancak merkezi Oltu Kazası yapılarak Artvin, Ardanoç, Yusufeli ve Şavşat bölgeleri sancak sınırlarında tutularak yeni bir vilayet düzenlemesi yapmışlar. Rus kuvvetlerinin 1828 yaz aylarında Anapa, Poti ve Ahıska kalelerini ele geçirmeleri ve Karadeniz'de kalıcı bir hâkimiyet kurmaları bu bölgelerde yaşayan müslüman ahali için adeta kara günlerin gelişinin habercisi olunmuştur.²¹ Ahıska bölgesinden göçen Müslümanlar da en yakın sınır olan Ardahan, Kars ve Batum vilayetleri üzerinden kara yolu güzergâhı ile Osmanlı topraklarına doğru ilerlemeye başlamışlardır. Osmanlılar zorunlu göçe maruz kalmış Müslüman kitleyi Anadolu'da iskân ederken özellikle Balkan ve Kırım göçmenlerini iklim ve ekonomik faaliyet türü bakımından benzer özelliklere sahip Rumeli topraklarına yerleştirmeyi tercih etmelerine karşın Kafkasya göçmenlerini hem Karadeniz kıyılarındaki liman kentleri üzerinden hem de Doğu Anadolu'nun Kafkas sınırlarında olan Kars-Ardahan vilayetleri üzerinden iskân etmeyi planlarına uygun görmüştür. Osmanlı Devleti kendi koşullarına ve ihtiyaçlarına göre şekillenen bir siyasal kültüre sahip olmanın yanı sıra ortak din ve sosyal kuruluşlar göçlerde, Osmanlı coğrafyasının tercih edilme nedenlerini oluşturmuştur.²²

1.2. VAKIF KAVRAMI VE KURULUŞU

Vakıf; Sahibi bulunduğu bir kamu mülkünün menfaatına ömür boyu verilmesidir. Vakfedilen mala mevkuf denir.²³ Diğer bir tanım ise; Bir malı satmamak kaydıyla hayır işi için bağışlamaktır.²⁴ Durdurmak, alıkoymak anlamına da gelmektedir. İnsanlığın ihtiyaçlarına veya halkın ibadet hizmetlerine sunulmuştur. Kelimenin çoğulu olan evkaftır.²⁵ Vakıf; hayır amacıyla bağışlandığı bir kurum olarak İslam medeniyetinin en büyük başarıları arasındadır.²⁶ Terim anlamı olarak; Bir kişinin, Allah'a yakın olmak amacıyla menkul veya gayri menkul malını dini veya sosyal bir amaç için vermesidir.²⁷

²¹ L. Küçük, "Nüfus Defteri", s.41 vd.

²² L. Küçük, "Nüfus Defteri", s.43 vd.

²³ Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Terimler ve Deyimler Sözlüğü III**, İstanbul 1993, s.577. MEB Yayınları.

²⁴ İsmail Partatır, **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Ankara 2017, s.1775, Yargı Yayınevi.

²⁵ Bahaeddin Yediyıldız, **XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi**, Ankara 2003, s.8 vd.

²⁶ Murat Çizakça, **İslam Dünyasında Vakıflar**, Konya 2017, s.11.

²⁷ Mübahat S. Kütükoğlu, **Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)**, TTK Yayınları, Ankara 2018, s.359.

Vakıfların işleyişi, hükümleri kadılar tarafından kayıt altına alınmış hukuki vesikalardır. Vakfiyeler, kağıt ve parşömen tomarlara, veya hacmi bir veya dört yüz sayfa arasında değişen defterlere yazılmaktadır.²⁸

Vakıf kurmak için ilk şart, vakıf yaptığı mülkiyetine ve vakıf yapma yetkisine sahip, akıl sahibi ve özgür olma nitelikleri taşıması gerekir. Yapacağı vakıfla ilgili şartlarını belirledikten sonra vakfiyesini hazırlayarak mütevellie teslim eder. Daha sonra da kadıya giderek vakıf kurmak için müracaatta bulunması gerekir. Vakfiyelerde vakfın kuruluş amacı ve vakfın şartları ayrıntılı olarak belirtilmelidir. Kadı vakfın kurulmasında aranan şartları araştırdıktan sonra olumlu yönde karar vermesi durumunda vakıf kurucusu, mütevellie ile birlikte kadı huzuruna çıkar ve vakfiye içerisinde belirtilen şartların hepsini açık bir şekilde söylemesi gerekir bunun yanında mütevellie de onun doğru olduğunu söyler. Vakıfa ait şartları belirtilir, vakıf kadı huzurunda ikrarda bulunurken, bazı şahıslar da şahitlik gerekmektedir. İslam hukukuna göre sadece yazı ve mühür, ispat için yeterli sayılmıyordu. Yazı ve mührün kesin delil olarak kabul edilebilmesi için şüphenin olmaması gerekir. Bu yüzden hukuki işlemler yapılırken düzenlenen vesikalar için adaletli olduklarından şüphe edilmeyen, sayıları belirli daima şahitler mevcut olmuştur. Toplum huzurunda güvenilir kişileri olarak kabul edilen bu şahitler hukuki işlemlerin kayda geçildiği zaman belgelerin sonlarında şuhudu-l hal (şahitlik edenler) olarak yazılırlardı.²⁹

1.2.1. Vakf Edilecek Malın Özellikleri

Vakıfların geçerlilik kazanabilmesi ve hukuki bir sonuca bağlanabilmesi için vakfedilen malda bazı şartları taşıması gerekmektedir.

*Vakfedilen mal, vakıf esnasında vakfın mülkü kabul edilmelidir. Kendi mülkü olmayan bir şey vakf edilemez.

*Vakfedilen malın alacak veya çıkar amaçlı bir mal olmaması gerekir. Bu bakımdan, bir kimse, başkasından alacağı malı vakıf olarak veremez.

* Vakıf olunacak malın taşınamayan mallar; ev, daire, dükkan, ağaç ve arazi gibi gelir mülk olması gerekmektedir.

²⁸B. Yediyıldız, **Vakıf Müessesesi**, s.4.

²⁹Cafer Çiftçi, **Bursa'da Vakıfların Sosyo- Ekonomik İşlevleri (1544-1588 ve 1749-1795 Yılları Arası Vakıf Muhasebe Kayıtları Işığında)**, Ankara 2001, s.32 vd. (Yayınlanmış Doktora Tezi).

* Vakfedilen mal, belli olmalıdır. Sonradan meydana gelebilecek anlaşmazlıklara sebebiyet verilmemelidir. Bir kimsenin, kendi mülkünden olan bir malı rastgele vakfetmesi güvenilir olmaz.

* Vakfedilen ağaçlar ve bina yıkılmaya veya sökülmeğe mahkum olmamalıdır, sağlam kullanılacak biçimde sağlam olması gerekir. Arsa ve ağaçların vakf edilmesi caiz kabul edilmiş. Ancak, başkasının tarlasına dikilmiş olan ağaçları, arsasını veya arazi sahibi tarafından her an yıktırılabilceğı için bunların vakfı mümkün görülmemektedir.

* Vakfin ebedi olması gerekir.

* Vakfın nereye verileceğı belli olmalıdır.³⁰

1.2.2. Vakıf Yöneticileri

Vakıf müesseseleri; İslâm toplumlarında yıllarca sosyal ve iktisadi hayat üzerinde derin etkiler bırakarak dinî, hukukî bir kuruluştur. Anadolu'da hem Selçuklu Devleti hem de Osmanlı Devleti zamanında Türk kültür hayatı içerisinde vakıflar son derece önemli bir yere sahiptir. Vakıf müessesesinin şehircilik hizmeti sadece belirli büyük kentlerle sınırlı olmamakla birlikte, fethedilen şehirler vakıf sisteminden yararlanılarak yeni bir anlayışla imar edildiğı gibi ıssız kervan yolları geçitlerinde ve önemli tutunma merkezlerinde yeni yerleşim birimleri kurulmuştur. Var olan merkezler ise vakıflar sayesinde daha da gelişmiştir.³¹ Türkler arasında İslâmiyet'in yayılmasıyla birlikte toplum yararına sadaka ve hizmet yarışı daha da artmaya başlamıştır. Başta sultanlar ve ileri gelen devlet adamları olmak üzere varlıklı kişiler, memleketin her köşesinde dinî sosyal ve kültürel yapılar kurmuşlardır. Bu kurumların en iyi şekilde hizmet verebilmeleri ve gelir kaynakları açısından sıkıntı çekilmemesi için gerekli tedbir alınarak bu tesisler vakıflara bağlanmaya çalışılmıştır.³²

Bu vakıfları kuran kişiler, burada kimlerin çalışacaklarını, özelliklerini, sayılarını, yapacakları işleri ve bunlara ödenecek ücretleri bizzat kendileri tespit etmişler ve bu şartları vakfiyelerde kayıt altına alınmıştır. Vakıfta çalışacak olan görevliler buna göre atanır ve vakfiyede belirtilen şartlara göre işleri yapılmaktaydı. Vakıfların şartları, hayır eseri inşa edildikten hemen sonra belirlenmiştir. Bu şartları taşıyan kişiler, kadı ve

³⁰ Ziya Kazıcı, **Osmanlı'da Vakıf Medeniyeti**, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2014, s.43 vd.

³¹ Zehra Çınar, **Hurufat Defterine Göre Seferihisar-ı Günyüzü Kazası**, Konya 2009, s.17. (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi).

³² Halis Akıncı, **Hurufat Defterine Göre Kır-İli Kazası**, Konya 2007, s. 17. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

mütevellinin arzıyla ilgili makamlara atamaları yapılmıştır. Zaman zaman hak etmediği halde vakıfların sunduğu iş imkânlarından faydalanmak isteyenler olmuştur. Nitekim vakıfta çalışmak isteyen bu kişiler uygun olmayan bazı yollara başvurmuşlar ve yanlış beyanlarda bulunmuşlar. Yapılan şikâyetlerin incelenmesi sonucu usulsüzlük yaptıkları tespit edilince bu kişilerin hemen görevine son verilip buraya hakkı olan kişilerin ataması yapılmıştır. Bazı zamanlarda da vakıflarda hizmet verenlerin yaptıkları işte ehil olmadıkları halk tarafından şikâyet edilmiş. Yapılan araştırmalar sonucunda bu durumun gerçek olduğu ortaya çıkınca görevli işten çıkarılmıştır. Vakıf görevlisinin erkek çocuğu birden fazla ise ölmesi sonucunda boşalan kadroya hepsinin ataması yapılmıştır. Çünkü babalarının kadrosu bütün erkek çocuklarına ait kabul edilmiştir.³³

Çıldır Eyaletine bağlı kazalardaki vakıflar ve bunlara bağlı kurumlarda çalışan görevlilerin atamaları vakfın yöneticileri olarak ya da ibadethane görevlileri bir de müderris olarak yapılmıştır.

1.2.3. Vakıf Görevlilerinin Aldıkları Ücretler

Osmanlı toplumunda verilen ücretlerle geçimlerini sağlamaya çalışan en büyük gruplardan biri de vakıf görevlileri olmuştur. Görevli maaşı vakıf dilinde “vazife” ve “nan paresi” veya “dedem babam ekmeği” şeklinde ifade edilmiştir. Görevli ücretlerinin günlük, aylık ve yıllık olarak belirlenmiştir. Zamanına göre dirhem, akçe, kuruş, altın gibi farklı para birimlerinin yanı sıra buğday, tuz veya ekmek gibi aynı ödeme şartları da koymuşlar. Osmanlı önce ve ilk dönemlerinde dirhem esas alınırken, sonraları akçe yaygın olarak görülmekte ve akçenin de değerini yitirmesi neticesinde, ya akçenin miktarı yükseltilmiş veya kuruş artık daha yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Mütevelli ücretlerinin genelde 1 akçe veya 1 dirhemden başlayan ve günlük olarak 30 akçe ve 60 dirheme çıkan bir farklılık görülmektedir. Mütevelli dışında, genellikle cami, medrese, zaviye görevlilerinden imam, müderris, muallim ve diğer görevlilere göre ücretleri daha fazladır. Görevli ücretlerinin zamanla görevlilerin ihtiyaçlarını karşılayamaması, vakıf kuruluşlarını önemli çıkmaza sokmuştur. Geliri fazla olmayanlar için mütevelli veya vali, mutasarrıf yahut sultan tarafından ilave zamlar veya yeni ek görev ihdası ile vakıf fazlasından ücretler ayrılmıştır.³⁴

³³H. Akıncı, **Hurufat Defteri**, s.17 vd.

³⁴Ömer Demirel, **Osmanlı Vakıf- Şehir İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü**, TTK Yayınları, Ankara 2000, s.134 vd.

1.3. HURUFAT DEFTERİNİN TANIMI

Osmanlı Devleti Asya, Afrika ve Avrupa'yı da içine alan çok geniş bir coğrafyada varlığını sürdürmüştür. Farklı milletlerden, farklı kültürlerden birçok insanı aynı çatı altında birleştirmeyi başararak uzun yıllar bu birlikteliği devam ettirmeyi başarmıştır. Bu başarı sadece Osmanlı ordusunun gücüne bağlı olmamakla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurduğu devlet teşkilatı, sosyal yapısı, ekonomik ve kültürel yapısı bu başarının en önemli unsurlarıdır. Güçlü bir devlet teşkilatına sahip olan Osmanlı İmparatorluğu'nda yönetim Rumeli ve Anadolu Kazaskerliği olarak iki temel bölüme ayrılarak, devlet kurumlarına yapılan atamalar bu merkezlerden yapılmaya çalışılmıştır. Rumeli ve Anadolu Kazaskerlikleri her ikisi de kendi bölgelerinde bulunan kadı, müderris ve müftülerin atama işlemlerini yürütmüşler, padişaha arzda bulunduktan sonra da atamaları ruznâmçe adı verilen defterlere kaydetmişlerdir.³⁵ Arapçada harf kelimesinin çoğulu, vakıflarla ilgili atamalarda ataması yapılan kişiye berat verilmesinin ardından, kayıtların defterlere kaydedilmesiyle oluşturulan Hurufat Defterleri, tutuldukları dönemin idari yapısına göre kazaların isimlerinin alfabetik harf sırasına göre dizilmesi ve vakıf atama işlemlerinin altına yazılmasıyla oluşturulmuş.³⁶ Hurufat Defterlerinde ilk olarak 1691-1839 tarihinde yazılmaya çalışılmıştır.³⁷ Defterler şehir tarihinin yanında bir de şehir mahkemesi ve esnaf teşkilatları için de oldukça zengin verilere de yer verilmiştir.³⁸ Hurufat Defterleri'nde kaza merkezindeki mahalle ve mevki adları, köylerin ve mezraların isimleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Kazada ve ona bağlı köylerde bulunan vakıfların isimleri, kimler tarafından yaptırıldığı, bir kazada bu müesseselerden kaç tane bulunduğu ile kazadaki müderris, imam, müezzin, muallim-i sıbyan, zaviyedar vb. görevlilerin adları ve bunların büyük bir kısmının ölüm tarihleri, kazada görev yapan kadı ve naiblerin ve mahkemede görev yapan muhızlıların isimleri ile bir kazada görev yapan kişilerin tayin biçimleri, görevde kalış süreleri, aldıkları ücretler, ayrılış sebepleri gibi bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Hurufat Defterlerindeki atama kayıtları genel olarak bazen birkaç satırlık yada bazen tek satırlık

³⁵ Adem Çetin, **Hurufat Defterlerindeki Kayıtlara Göre Ankara İl Merkezindeki Dini Mimari Yapılar**, Ankara 2019, s.14 vd. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

³⁶ Hasan Demirtaş, "Vakıf Araştırmalarında Kaynak Olarak Hurufat Defterleri: Kangırı Örneği", **Vakıflar Dergisi** 37, Ankara 2012. s.49.

³⁷ Tuncer Baykara, **Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu)**, Ankara 1990, s.4. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

³⁸ Raziye Arıcı, **Menteşe Sancağı'na Bağlı Meğri (Fethiye) Kazası ve Köylerinin Hurufat Defterleri**, Konya 214, s.6. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

kayıtlar mevcut olsalar bile, atama kayıtlarında ücretlerin belirtilmesi iktisadi tarih, atamaların ve görev değişikliklerinin nedenlerini göstermesi, sosyal tarih, vakıf eser adları ile bu eserlerin yapılmasının tarihi veya bu yapılarda zaman içerisinde meydana gelen değişiklikleri gösterilmesiyle sanat tarihi ve şehir tarihçiliği açısından önemli bilgileri barındırmaktadır.³⁹

Vakıfların her türlü görev atamalarının tutulduğu defterler olan Hurufat Defterleri, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan belgeler arasında önemli bir yere sahiptir. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde içerikleri bakımından Anadolu Hurufat Defterleri ve Rumeli Hurufat Defterleri olarak iki seri halinde 209 adet Hurufat Defteri mevcuttur.⁴⁰

1.3.1. Anadolu Hurufat Defterleri

Anadolu Hurufat Defterleri, VGMA Defter 530-569 sayılı defterler ile VGMA Defter 1055-1160 numaralı defterler olmak üzere toplam 146 adettir. Anadolu Hurufat Defterleri tarih olarak H.1101-1258 (M.1689-1840) yılları arasında yer alan atama kayıtlarını içermekte ve bunlardan en erken tarihli olanı VGMA Defter 1138'de yer alırken en geç tarihli kayıt ise VGMA Defter 564'tür.⁴¹

1.3.2. Rumeli Hurufat Defterleri

Rumeli Hurufat Defterleri VGMA Defter 1161-1223 sayılı defterden 63 tanedir. Bu defterler, Osmanlı İmparatorluğu'nun İstanbul'da dahil olmak üzere Avrupa kıtasında yer alan topraklardaki kazalarına ait vakıf atama kayıtlarını barındırmaktadır.⁴²

1.4. İLMİYE SINIFININ İSTİHDAMI

İstihdam; bir işte, bir görevde kullanma anlamına gelmektedir.⁴³ Osmanlı ilmiye sınıfı, devlet ve toplum için gerek dini düşüncenin üretici kaynağı gerekse devletin bürokratik ihtiyaçları için de önemli bir insan gücünü oluşturmaktadır. Osmanlı Devletinde seyfiye ve kalemîyenin yanı sıra askerlerin bir kolunu oluşturan ilmiye sınıfı mensupları, mülazım olarak silke girdikten sonra üç alanda çalışmışlardır. Birincisi belli aralıklarla medrese de ders okutmaları, bu alanda eğitim, öğretim faaliyetlerini içerisine alırlar. İkincisi, adli ve idari görevlerin birlikte yürütüldüğü tarîk-i kazadır kısmıdır. Üçüncüsü ise verilen kararların ve yapılan uygulamaların İslam hukuku açısından doğruluğunu

³⁹H. Demirtaş, “*Vakıf Araştırmaları*”, s.49.

⁴⁰H. Demirtaş, “*Vakıf Araştırmaları*”, s.51.

⁴¹H. Demirtaş, “*Vakıf Araştırmaları*”, s.51.

⁴²H. Demirtaş, “*Vakıf Araştırmaları*”, s.51.

⁴³İsmail Parlatır, **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Ankara 2017, Yargı Yayınları, s.774.

kontrol eden ve fetva makamı olarak kabul edilen müftünün görevidir. Devlet ve toplum açısından çok önemli hizmet alanlarını oluşturan bu üç grup istihdam alanı, padişah adına ilmiye zümresi idarecilerinin konumunda bulunan şeyhülislam ve kadı-askerler tarafından yönetilmişlerdir. Kadıaskerlik, ilmiye zümresi sıralamasında en üstünde bulunan ilmiye kadroları haricinde kalan ve zümrenin önemli bir kısmını oluşturan ilmiye mensuplarının istihdamını gerçekleştirmeye çalışmıştır.⁴⁴ Bu sebeple, bu bölümde ilmiye sınıfının çalışanlarının istihdam alanlarındaki görevleri hakkında bilgiler verilmeye çalışılacaktır.

1.4.1. Müteveli

Vakıf işlerini vakfiye şartları ve şer'i hükümler çerçevesinde idare edene ve vakfın amacına uygun faaliyette bulunmasını gözeten kişiye müteveli denilmiştir. Ahıska'daki vakıf kurucuları genellikle ölümünden sonrası için evladının erkeklerinden en büyüğünün müteveli olmasını vasiyette bulunmuşlardır. Erkeklerin nesli tükenirse kız evlatlarına, onların da neslinin tükenmesi durumunda cami imamlarının veya müftülerin müteveli olmasını vakfiyelerine kaydetmişlerdir.⁴⁵

1.4.2. Nazır

Mütevellinin tasarruflarını ve uygulamalarını gözeten, denetleyen ve teftiş eden görevliye nazır denilmektedir. Nazır, yapılan uygulamaların vakfın menfaatlerine uygun olup olmadığını inceler, gerektiğinde tavsiyelerde bulunmuştur.⁴⁶

1.4.3. Cabi

Vakıf gelirlerini toplayan tahsildarlardır. Cabiler hesap defterlerini vakıf mütevellisine gösterip hesap vermekle sorumludurlar.⁴⁷

1.4.4. Kâtip

Vakıf kurumunun gelir ve giderini hesap edene, vakıfla ilgili yazıları yazan kişilerdir.⁴⁸

1.4.5. Muid

Tekrarlayan anlamında, medreselerde müderrisin verdiği dersi arkadaşlarına tekrarlayan ve müderrise yardımcı görevlilere denir.⁴⁹

⁴⁴ Yasemin Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, Ankara 2014, s.107.

⁴⁵ Bahattin Turgut, *Ahıska'da Osmanlı Vakıfları*, İstanbul 2021, Arı Sanat Yayınevi, s.139.

⁴⁶ B. Turgut, *Osmanlı Vakıfları*, s.140.

⁴⁷ B. Turgut, *Osmanlı Vakıfları*, s.142.

⁴⁸ B. Turgut, *Osmanlı Vakıfları*, s.142 vd.

⁴⁹ B. Turgut, *Osmanlı Vakıfları*, s.145.

1.4.6.Kurra

Camilerde Kuran-ı Kerim eğitiminin verilmesi görevini yapanlara denilmiştir.⁵⁰

1.4.7. Kayyım

Camilerin temizlik işleriyle uğraşanlardır. Camilerin temizlik hizmetlerinin yerine getirilmesinde, bahçe düzenlenmelerinin sağlanmasında, vakfedilen malların korunmasından sorumludurlar. Kayyımlar genellikle kalabalık camilerde, iş yoğunluğunun fazla olduğu camilerde görevlendirilmeleri yapılmıştır.⁵¹

1.4.8. Devirhan

Camilerde devamlı olarak Kur'anı Kerim okumak ve hatim indirmekle görevli kimselerdir.⁵²

1.4.9. Duâgu

Dua eden, duacı anlamına gelmektedir. Osmanlılarda saray, merkez ve esnaf teşkilatlarında ve camide dua ile ilgili görevleri yerine getiren kişilere denir. Duaların kabul olduğu anlardan biri olan seher vaktinde sabah namazı kamet okunmadan önce Salih bir insan ihlâs ile felak ve nas sureleri okunduktan sonra padişah'tan başlayarak İslam orduları, hacılar, hayrat sahipleri ve cemaatte bulunanlara Türkçe yüksek sesle dua etmeye başlar. Bu görev için duâguya günlük 5 akçe ücret takdir edilmektedir.⁵³

1.4.10. Muvakkit

Namaz vakitlerini ayarlayan, saatleri düzenleyen, gerektiğinde tamir eden kişilerdir.⁵⁴

1.4.11. Kadı

Kadı kelime olarak “Hükmeden, yerine getiren” manalarına gelmektedir.⁵⁵ Hâkim, Halk arasında meydana gelen davalara ve uyuşmazlıklara şeriata ve örfi esaslara göre halleden, toplayan, ayrıca adli bazı yetkileri olan kişilerdir.⁵⁶ Kadılık İslam Ortaçağında ortaya çıkan bir idari ve adli görevlerden biridir.⁵⁷ Osmanlı Devletinde adalet

⁵⁰ B. Turgut, **Osmanlı Vakıfları**, s.146.

⁵¹ B. Turgut, **Osmanlı Vakıfları**, s.156.

⁵² B. Turgut, **Osmanlı Vakıfları**, s.158.

⁵³ B. Turgut, **Osmanlı Vakıfları**, s.159.

⁵⁴ B. Turgut, **Osmanlı Vakıfları**, s.160.

⁵⁵ Yusuf Halaçoğlu, **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, Ankara 2014, s.126.

⁵⁶ D. Mehmet Doğan, **Doğan Büyük Türkçe Sözlük**, (T. Kömürcü), Ankara 2011, Yazar Yayınları, s.912.

⁵⁷ İlber Ortaylı, **Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı**, İstanbul 2017, Kronik Kitap Yayınları, s.19.

hizmetlerini yürüten ve yargısal görevleri yapan görevlilerdir.⁵⁸ Osmanlı İmparatorluğunda bir devlet görevine gelmek isteyen bir kimsenin belli bir tahsil düzeyinden geçmesi gerekmektedir. İlmiye sınıfının yetiştiği yer de medreselerdir. Kadılarda burada yetişerek memuriyetlerine başlamışlardır.⁵⁹ Kadılar; Zalim ve zorbaların gasb, saldırı vb. mal, can ve ırza yönelik tecavüzlerin engellemek; haksızlığa uğrayanlara yardım ederek, her hak sahibine hakkını verme, öldürme ve yaralama davalarına bakma, yetimlerin, akıl hastalarının, küçüklerin ve sefillerin mal ve haklarını koruma, vasiyetleri yerine getirmek, velisi bulunmadığı veya bulunup velayet yetkisini kötüye kullandığı zaman kızları denkleriyle evlendirmek, şehrin güvenlik ve belediye işleriyle meşgul olmak gibi büyük bir sorumluluğu üstlenmiş kişilerdir.⁶⁰ Hükümetin mahalli herhangi bir iş hakkında göndermiş olduğu fermanların infaz ve tatbiki de bu kadılar vasıtasıyla olurdu.⁶¹ Osmanlı kadısını mülki, beledi, mali, askeri ve adli sahaları kapsayan görevleri göz önüne alınırsa onun kadar geniş bir görev alanına sahiptir.⁶² Kadı, insanlar arasında vuku bulan dava ve tartışmalı konuları yasal hükümlere göre çözen, bu nedenle padişah tarafından atanmış kişidir.⁶³ Osmanlı kadısı her türlü şer'i ve örfi hukuk ihtilaflarını çözen bir hâkim olarak dikkati çekmektedir.⁶⁴ Padişah yargı yetkisini kadılar vasıtasıyla kullanırdı.⁶⁵ Dolayısıyla padişahın yargı yetkisini kadılara devrinin vekaleti sözleşme çerçevesinde cerayan ettiği Osmanlı hukukunda, padişah, her zaman kadı'nın hüküm ve tasarruflarını kontrol ve gerektiğinde iptal etme; gerekirse

⁵⁸ Yaşar Şahin Anıl, **Osmanlı'da Kadılık**, İstanbul 1993, İletişim Yayınları, s.32.

⁵⁹ Fedai Şamil Arık, "Osmanlılar'da Kadılık Müessesesi", **Osmanlı Tarihi ve Uygulama Merkezi Dergisi S.8**, Ankara 1999, Ankara Üniversitesi Basımevi, s.2.

⁶⁰ Ziya Kazıcı, "*Kadı-Kadılık*", **Şamil İslam Ansiklopedisi 3**, Şamil Yayınları, İstanbul 1991, s.264 vd.

⁶¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilatı**, Ankara 2014, Türk Tarih Kurumu, s.91.

⁶² İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Ankara 2017, Cedit Neşriyat Yayınları, s.261 vb.

⁶³ Hasan Tahsin Fendoğlu, "*Osmanlı'da Kadılık Kurumu ve Yargının Bağımsızlığı*" **Osmanlı**, Ankara 1999, s.453.

⁶⁴ Mehmet Akif Aydın, "*Osmanlılar*" **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 2007, s.519.

⁶⁵ Mehmet Ali Ünal, **Osmanlı Müesseseler Tarihi**, Isparta 2010, s.109.

bizzat yeniden yargılama yapma veya bir başkasını bu işle görevlendirme yetkisine sahiptir.⁶⁶ Devlet idaresinde ve askeri sınıf arasında geçerli olan örfi hukukla, halkın günlük işlerine uygulanan şariat kuralları arasındaki ayrılığı en belirgin şekilde gösteren kurum, kadıaskerlik ve yargıcılık kurumudur.⁶⁷

1.4.12. Naib

Bir kimsenin yerini tutan, yokluğunda işlerini yürüten kişidir. Bir resmi işi vekaleten gören kimsedir.⁶⁸ Kadı vekili demektir.⁶⁹ Kazanın büyüklüğüne göre kadının birden fazla naibi mevcuttur. Naibler'in atanmaları kadılar tarafından yapılmıştır. Ancak bunun kazasker tarafından onaylanması gerekmektedir. Kadı naib tayin ederken, genellikle o yerin ulemasından olanları seçerdi ve bu kişilerin medreseden icazet almış olması gerekmektedir. Kadıların bulunmadığı ve bulunamadığı hallerde davalara bakmaya naibler sorumluydu. Bir Naib'in verdiği kararların geçerliliğini kazanması, kadı tarafından onayı ile mümkün olabilmektedir. Naiblerin ayrıca atandıklarında ve kazançlarından kadı'ya belli bir meblağ vermiştir. Naibler görevlerini kötüye kullanırsa, kadılar onu görevden alabilir veya bazen de merkez kadı'yı naibini azletmesi için ikaz eder yada emir verirlerdi.⁷⁰ Kadılarda olduğu gibi naib tayininde de son derece dikkatli davranılırdı, bir kadı da bulunması gereken dürüstlük, ahlak, bilgi ve fazilet gibi özellikler naibde de bulunması gerekirdi.⁷¹

⁶⁶ Ekrem Buğra Ekinci, **Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü (Klasik Devir) LXV/244**, Ankara 2002, s. 962.

⁶⁷ Halil İnalcık, **Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı**, İstanbul 2013, s.54.

⁶⁸ D. M. Doğan, **Türkçe Sözlük**, s.1285.

⁶⁹ F. Ş. Arık, **Osmanlı'da Kadılık 8**, s.21.

⁷⁰ F. Ş. Arık, **Osmanlı'da Kadılık 8**, s.21 vd.

⁷¹ Y. Halaçoğlu, **Devlet Teşkilatı**, Ankara 2014, TTK Yayınları, s.130.

2. BÖLÜM

AHISKA KAZASININ HURUFAT KAYITLARI

Bu çalışmada Ahıska kazası ile alakalı olarak tutulan; 530- 88, 530- 89, 531- 120, 532- 0109, 533-0101, 534- 0144, 535- 94, 536- 84, 564- 92, 1055-091, 1055-092, 1058-071, 1059-088, 1062-093, 1065-088, 1066-035, 1070-71, 1070-72, 1072-050, 1083- 55, 1098-0143, 1133- 31, 1137- 59, 1143- 67. sayılı Hurufat defterlerinin incelenmesi yapılmıştır. Bu defterlerin içerikleri hakkında bilgi verilmiştir. Hurufat Defterlerindeki kayıtlardan Ahıska bölgesinin ilk önce ibadethaneleri olmak üzere daha sonrada diğer sosyal kurumlar ve burada çalışanlar hakkında bilgiye rastlanmıştır.

2.1. AHISKA MERKEZ MAHALLE CAMİLERİ

2.1.1. Ahmediye Camii: Ahıska'da bulunan Ahmediye Camii hakkında bilgilere beş farklı hurufat defterinde rastlamaktayız. Bu kayıtların ilki 1778 yılı tarihlidir. Ahıska suru dâhilinde yer alan Ahmediye camiine yevmi 20 akçe ile hatib olan Hacı Halil öldükten sonra aynı görev oğlu Salih'e Çıldır Valisi Süleyman Paşa arzıyla 1778 yılında tevcih buyrulmuştur.¹ Ahmediye camii hakkında başka bir kayıta ise şu atama bilgisi bulunmaktadır. Bu kayıta göre; Sabık Çıldır Valisi merhum İbrahim Ahmed Paşa vakfından aktarılan günlük 35 akçe ile Serfetihtlik ve günlük 4 akçe ile müezzinlik görevlerine mutasarrıf olan Hafız Ahmed oğlu Hacı Hasan öldükten sonra oğlu Tahir Mehmed b. Hafız Ahmed efendiye Çıldır Valisi Mehmed Şerif Paşa arzıyla 1798 yılında tevcih buyrulmuştur. Bu işlemin vakfın, vakfiye senedine dayandırılmış olması ayrıca dikkat çekici yönünü oluşturur.² Ahmediye caminin önemine binaen yapılan bir diğer atama kaydında sultanın fermanının yer aldığı hususu zikredilmiştir. Bu kayıta Ahıska'da bulunan Ahmediye Camii şerifine 20 akçe yevmiye ile hatip olan Salih'e fermanı celile ile Çıldır Valisi ve Faş muhafızı Mehmed Sabit Paşa arzıyla 1799 yılında

¹VGMA, HD. Kaza-i Ahıska, **1066/35**; Cami Ahıska Rabat Kalesinin içerisinde bulunmaktadır. 1828-1829 Osmanlı Rus savaşı sonunda imzalanan Edirne Antlaşmasıyla Ahıska Ruslara bırakılınca, Ahmediye camii de Ruslar tarafından kiliseye çevirilmiştir. Bkz. Nebi Gümüş, Nicole Kançal- Ferrari, **Ahıska Bölgesindeki Türk İslam Mimari Yادigârları**, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları, İstanbul, 2019, s.347.

²VGMA, HD Kaza-i Ahıska, **530/89**.

tevcih buyrulduğu bilgisi yer almıştır.³ Bu bilgilere ilaveten bir başka kayıta ise Ahmediye Caminin 20 akçe vazife ile hatiplik cihetine atanan Halil halife görevinin başında bulunduğu ve herhangi bir kusuru olmadığı halde Seyyid Hafız Ahmed isimli bir kişi tarafından gadre uğradığı, durumun incelenmesi neticesinde hitabet vazifesinin Çıldır Valisi Şerif Mehmed paşa arzıyla 1799 yılı Ocak ayında 20 akçe yevmiye ile Salihzade Osman'a aktarılmış olduğu açık bir şekilde anlaşılmıştır. Aynı şekilde 1810 aralık ayında verilen ibka kararıyla derkenarda belirtilen hususlar çerçevesinde hitabet vazifesinin Salihzade Osman'da kalması kararı verilmiştir.⁴ Yine bir diğer defterde Ahmediye camine 20 akçe ile hatib olan Halil'in ölümü sonrası yerine Mir Kelam b. Halil'e Çıldır Kaymakamı Selim Paşa arzıyla 1813 yılında tevcih buyrulduğu kayıtlıdır.⁵ Bu bilgilere göre Ahmediye cami'inin hatiplik vazifesinin akrabalık ilişkileri çerçevesinde çocuklarına bırakıldığı anlaşılmaktadır. Dördüncü atama kaydında önce Halil Halife'nin ardından Hafız Ahmed'in ve sonrasında Salihzade Osman'ın bu göreve atanması bu ilişkilerin sonucudur. Bu atamalar hiyerarşik nizam içinde imamet ve hitabet cihetlerinin öncelikle çocuklarına miras olarak bırakılabildiğini göstermektedir. Ulema zümresinden sayılan bu cihetlerin devrediliş metodu aile örneğinde kariyer çizgilerinin nasıl devam ettiğini görmek bakımından dikkat çekicidir.⁶

2.1.2. Akkisa Mescidi: Ahıska kazası merkezinde bulunan Akkisa mescidi ile ilgili defterde yer alan bilgilere baktığımız zaman Akkisa mescidine yarım akçe yevmiye ile müezzin olan Mustafa'nın ölümü sonrası İsmail efendiye aynı görevin 1810 yılında tevcih edildiği bilgisi yer almaktadır.⁷

2.1.3. Aşağı Mahalle Camii: Ahıska'da sur dışında bulunan Aşağı mahallenin⁸ köprübaşı semtinde Kaplanoğlu Ahmed'in yaptırmış olduğu camii hakkındaki bilgilere

³VGMA, HD. Kaza-i Ahıska, 531/ 120.

⁴VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 533/101.

⁵VGMA, HD. Kaza-i Ahıska, 534/ 144.

⁶Abdurrahman Atçıl, **Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu'nda Alimler ve Sultanlar**, Klasik Yayınları, İstanbul, 2019, s. 113; Kemal Beydilli, **Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü**, Pınar Yay, İstanbul, 2018, s. 11

⁷VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 1133/31.

⁸Aşağı mahalle camii hakkında Evliya Çelebi seyahatnamesinde bu camiin toprak örtülü ve minaresiz olduğu bilgisinin yanı sıra adının Kümbetoğlu Camii olduğu bilgisi bulunmaktadır. Ancak aynı camii olup olmadığı belli değildir. Sonraki dönemde camie adını veren Kaplanoğlu'nun camiin yeniden onarımını yaptıran kişi olması muhtemeldir. Bkz.**Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, (nşr. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), YKY, İstanbul, 2005, II, s. 376

göre; camie yarım akçe yevmiye ile imam ve hatib olan İbrahim'in ölümü sonrası aynı görevler diğer İbrahim'e 1747 yılında inayet buyrulmuştur.⁹

2.1.4. Camii Cedid: Ahıska'da bina olan cami-i cedidin imam ve hatibi olan İsmail terki hizmet eylediğinden dolayı Abdullah'a Kadı Hasan arzıyla 1814 yılında tevcih buyrulmuştur.¹⁰ Bu camiin hangi mahallede bulunduğu ile ilgili bir kayıt bulunmamaktadır.

2.1.5. Canbazzade Mahallesi Hacı Mahmud Ağa Camii: Ahıska'da bulunan Canbazzade Mahallesi camii hakkındaki bilgiler şu şekildedir. Hacı Mahmud Ağa tarafından bina olunan camiine 40 kuruş yevmiye ile imam ve hatip olan Ahmed b. Hüseyin efendidir. Daha sonra kardeşi Mehmed Said'e bu görevi ferağ etmek suretiyle devretmiştir. Mehmed Said efendinin bu göreve 1808 yılında Çıldır Valisi olan Selim Paşa hazretleri arzıyla tevcih buyrulduğu kayıtlanmıştır.¹¹ Bir diğer defterde yer alan bilgilere göre Mehmet Said ölünce Sulbi oğlu olan Hayrullah b. Mehmed efendiye kaza kadısı Seyyid Mehmed Emin efendinin arz etmesi sonrası 1822 Mart ayında tevcih buyrulmuştur.¹²

2.1.6. Dere Mahallesi Camii: Ahıska merkez mahallelerinden olan Dere mahallesinde bulunan ve Ayı Murad oğlu tarafından yaptırılan camie dört akçe yevmiye ile müezzin olan Ahmet Hayrullah'ın elinde beratı olmayıp kendisine rica olunduğu ifadesi kayıtlıdır. Ayrıca kimse üzerinde kayıtlı olup olmadığı bilgisi aklamdan derkenar olunmuştur. Ardından Ahmed Hayrullah'a Ocak 1790 tarihinde inayet buyrulduğu görülmektedir.¹³

2.1.7. Derviş Mehmed Ağa Camii: Ahıska'da mahalle-i ulya'da Derviş Ağa camii ile ilgili bilgiler şu şekildedir. Bu bilgilere göre; camii'e müezzinlik ilk defa 1750 yılında Hasan efendiye verilmiştir.¹⁴ Bir diğer atama kaydı arasındaki süre yaklaşık yirmi yıl olmuştur. Bu atama kaydının olduğu defterde Ahıska'da Hacı Derviş Ağa Cami'e imam ve hatib olan Seyyid Osman'ın ölümü sonrası kardeşi Seyyid Ahmed'e Çıldır

⁹VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 1055/91.

¹⁰VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 1133/31.

¹¹VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 533/101.

¹²VGMAHD, Kaza-i Ahıska, 534/144.

¹³VGMAHD, Kaza-i Ahıska, 530/88; Bu mahallede bulunan camiin ismi tarafımızdan Ayı Murad olarak okunmuştur. Bununla birlikte Nebi Gümüş ve Nicole Kançal Ferrari, çalışmasında Ebi Mahallesi olarak kayıtlanmıştır. Bkz. Nebi Gümüş, Nicole Kançal Ferrari, **Ahıska Bölgesindeki Türk İslam Mimari Yadigârları**, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları, İstanbul, 2019, s.23.

¹⁴VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 1055/92.

mutasarrıfı Süleyman arzıyla 1771 yılında tevcih buyrulduğu bilgisi mevcuttur.¹⁵ Bu bilgilerin diğer bir kayıta birleştirilerek yer aldığı görülmektedir. Mahalle-i ulya'da Derviş Mehmed Ağa'nın yaptırdığı cami'e önce Hacı Hüseyin Efendi imam ve hatip tayin olunmuştur. Kendi rızasıyla oğlu Seyyid Hafız Osman'a furuht etmiştir. Onun ölümü üzerine kardeşi Seyyid Ahmed'e bu görev tevcih olunmuş ancak beratı eline geçmeden önce zayi olmuştur. Bu nedenle Çıldır valisi Süleyman paşanın arzıyla yeniden 1775 tarihinde berat talep olunmuştur.¹⁶

2.1.8. Destan Mahallesi Yusuf Ağa Camii: Ahıska'daki mahalle-i Destan'da Yusuf Ağanın yaptırdığı camii hakkında bilgiler şu şekildedir. Yusuf Ağanın yaptırdığı cami'e imam olan Mehmed Efendi öldükten sonra oğlu İsmail'e Çıldır Valisi Süleyman Paşa arzıyla 1790 yılında tevcih buyrulmuştur. Aynı şekilde başka bir bilgiye göre; Mahalle-i Destan'da hatip olan Mehmed öldükten sonra oğlu Yusuf'a Çıldır Valisi Süleyman Paşa arzıyla 1790 yılında tevcih buyrulmuştur.¹⁷ İmam ve hatip olarak atanan kişilerin Mehmed efendinin iki oğlu olması ihtimali yüksektir. Diğer bir kayıta yer alan bilgilere göre mahalle-i Destan'da Yusuf Ağa cami'e imam olarak atanan İsmail ile hatib olarak atanan Yusuf'un ölümleri sonrası bu görevlerin Seyyid Abdurrahman Efendiye Çıldır Valisi ve Faş muhafız Mehmed Şerif Paşa arzıyla 1800 yılında tevcih buyrulmuştur.¹⁸

2.1.9. El- Hac Ali Bin El- Hac Murad Camii: Ahıska kaza merkezinde bulunan El-Hac Ali b. El- Hac Murad camii hakkında bilgilere baktığımız zaman Camii Şerifin imamı olan Ahmed efendinin ölümü sonrası imamet görevi Es- Seyyid Hafız Mehmed'e 1784 tarihinde inayet buyrulduğu görülmüştür.¹⁹ Bir başka defterde yer alan bilgilere göre; Camii Şerifin imamı olan Hafız Es-Seyyid Muhammed'in ayrılmasından sonra Hafız Mustafa b. Ahmed'e Çıldır Valisi Selim Paşa hazretlerinin arzıyla tevcih olunması buyrulmuştur. 1806 yılında müverrih ve tuğralı fermanın Mustafa b. Ahmed efendiye ulaştırıldığı görülmektedir.²⁰

2.1.10. Emir Vaiz Mahallesi Camii: Ahıska'da Emir Vaiz mahallesinde Acemzade Hacı Beşe camii hakkında hurufat defterinde yer alan bilgiler şu şekildedir. Acemzade

¹⁵VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1058/71**.

¹⁶VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1066/035**.

¹⁷VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **530/ 88**.

¹⁸VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **531/ 120**.

¹⁹VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1066/35**.

²⁰VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **532/109**.

Hacı Beşe cami'ine bir akçe ile müezzın olan Murtaza'nın ölümü sonrası aynı görevin oğlu Hafız Muhammed'e 1792 yılında inayet buyrulduğu bilgisi yer almaktadır.²¹

2.1.11. Eyyubiye Camii: Ahıska mahallelerinden olan Eyyubiye mahallesindeki camii ahalinin isteği çerçevesinde yeniden inşa edilerek izn-i hümayun ile açılmıştır. Daha sonra minber vaz' edildiği için imam ve hatip cihetlerinin ücretsiz ve gönüllü olarak Seyyid Ahmed halifeye 1809 yılında tevcih buyrulduğu bilgisi yer almaktadır.²²

2.1.12. Mahalle-i Kebir Hacı İsmail Camii: Mahalle-i kebir rabatında yer alan ve Hacı İsmail efendi tarafından bina olunan mahalle-i kebir camii imameti bağlı bulunduğu vakfın tevliyet esasları çerçevesinde Mehmed Emin efendiye muayene ile tevcih edilmek suretiyle Çıldır valisi Süleyman paşanın arzı sonrası 1790 tarihinde inayet buyrulmuştur.²³ Bu camiın yeri mahalle-i kebir rabatı olarak tarif edilmiştir.

2.1.13. Fatıma Hatun Camii: Ahıska'ya merkezde bulunan mahalleyi Süfla'da Fatıma Hatunun yaptırmış olduğu cami'e hatib olan İbrahim'in ölümünden sonra Ammizade Hasan Halifeye Çıldır Valisi Hafız Mehmed Paşa arzıyla 1755 yılında tevcih buyrulmuştur.²⁴ Bir diğer kayıta ise mahalle-i süflada Fatıma Hatun camiine yevmi bir akçe ile imam ve hatib olan Hüseyin'in beratı 1774 yılında yenilenmiştir.²⁵ Diğer bir defterde yer alan bilgiye göre Ahıska'da mahalle-i süfla'da Fatıma Hatunun yaptırdığı cami'e bir akçe ile imam ve hatip olan Hüseyin öldükten sonra yerine Sulbi oğlu Salih halifeye Çıldır Valisi ve Faş muhafızı Sabit Mehmet Paşa arzıyla 1800 yılında tevcih buyrulduğu kayıtlıdır.²⁶

2.1.14. Hacı Bekir Ağa Camii: Ahıska'nın hariç surunda Hacı Bekir Ağa Camii Şerifi hakkındaki bilgilere üç farklı defterde rastlanılmıştır. Bu bilgilere göre; Camii şerife imam ve hatip olan Hüseyin halife Piri fani ve hizmet edemeyecek durumda olmasından dolayı kendi rızasıyla vazgeçerek bu görevi Habib halifeye bırakmıştır. Çıldır Valisi Ahmed paşanın arzıyla da 1757 yılında tevcih buyrulmuştur.²⁷ Diğer bir kayıta ise; ashab-ı hayratın yaptırdığı Hacı Bekir camii şerif hakkındaki bilgiye şu şekildedir. Hüseyin halifeden sonra camii şerifin imam ve hatibi olan Habib efendinin de ölümü sonrası yerine oğlu İbrahim efendiye Çıldır Valisi Süleyman Paşa hazretlerinin arzıyla

²¹VGMAHD, Kaza-i Ahıska, 530/88-89.

²²VGMAHD, Kaza-i Ahıska, 534/144.

²³VGMAHD, Kaza-i Ahıska, 530/88.

²⁴VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 1062/93.

²⁵VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 1065/88.

²⁶VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 531/ 120.

²⁷VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 1062/93.

1782 yılında tevcih buyrulmuştur.²⁸ İbrahim efendinin bu görevi 10 yıl kadar yaptığı sonraki kayıttan anlaşılmıştır. İbrahim efendinin ölümü sonrası bir akçe yevmiye ile imam ve hatiplik 1792 yılında ferman-ı ali ile Hafız Ahmed'e inayet buyrulmuştur.²⁹

2.1.15. Hacı Derviş Mehmet Ağa Camii: Ahıska rabatında mahalle-i Ulya'da Hacı Derviş Mehmed Ağanın yaptırdığı camii hakkında bilgiler üç defterde yer almaktadır. Bu bilgilere göre; Cami'e imam ve hatib olan Hacı Hüseyin rızasıyla oğlu Seyyid Hafız Osman'a cihetini satmıştır. Sonrasında Çıldır Valisi Hasan Paşa arzıyla 1767 yılında tevcih buyrulmuştur.³⁰ Hafız Osman'ın ölümü sonrası kardeşi Seyyid Ahmed'e bu görevler tevcih olunmuştur. Ancak beratının ehl-i örf elinde zayi' olması nedeniyle yeniden tevcih ricasını Çıldır Valisi Süleyman Paşa arzıyla 1776 yılında yapmışlar ve berat elde etmişlerdir.³¹ Son atama kaydında ise Derviş Ağa Camii Şerifine gönüllü olarak ücretsiz müezzin olan Hasan öldükten sonra Sadık b. İbrahim'e Çıldır Valisi Mehmed Sabit arzıyla 1797 yılında tevcih buyrulmuştur.³² Bir diğer kayıta Hacı Derviş Mehmed Ağanın yaptırdığı camii'e vazifeli olarak imam ve hatib olan Seyyid Mehmed b. Seyyid Hafız Ahmed daha önce görevli olduğu başka bir ciheti Seyyid Hafız Mehmed Sadık efendiye fûruht etmiş ve bu durumu Ahıska valisine bildirmiştir. Ancak bu dönemde Ahmed isimli bir başka kişi bu ciheti bir şekilde ele geçirmiş ve Ahıska kadısına bu durumu ilam ettirmek suretiyle Mehmed Sadık Efendi üzerinde olması gereken görevleri gasb etmiştir. Bu durumun düzeltilmesi için yapılan arzuhal neticesinde Çıldır valisi İsmail Paşanın arz etmesi ve gönderilen ferman-ı ali neticesinde sorun çözülerek Seyyid Mehmed Sadık efendiye bu görevin 1825 yılında tevcihi buyurulmuştur.³³

2.1.16. Kurdoğlu Mahallesi Hacı İbrahim Ağa Camii: Ahıska'da Kurdoğlu mahallesinde Hacı İbrahim Ağa Camii hakkında iki defterde atama bilgileri elde edilmiştir. İlk defterde yer alan atama kaydına göre; Cami'e imam ve hatib olan Ömer b. İbrahim görevlerini fûruht etmek suretiyle Ali Bekir'e bırakmak istemiştir. Bu durum daha sonra kadı Hacı Osman arzıyla 1774 yılında arz edilmiş ve sonrasında Ali Bekir'e

²⁸VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1066/35**.

²⁹VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **530/88**.

³⁰VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1070/71**.

³¹VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1066/35**.

³²VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **531/120**.

³³VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **535/ 94**.

tevcih buyrulmuştur.³⁴ Diğer atama kaydında Kurdoğlu mahallesinde merhum Hacı İbrahim Ağanın yaptırdığı camiin yarım akçe yevmiye ile imam ve hatibi olan Ebubekir b. Ömer öldükten sonra oğlu Süleyman Sabit'e Çıldır Valisi Mehmed Şerif Paşa arzıyla 1795 yılında tevcih buyrulduğu kayıtlanmıştır.³⁵

2.1.17. Hacı Mahmud Ağa Camii: Ahıska'da Hacı Mahmud Ağanın yaptırdığı camii hakkında bilgiler bir atama kaydında yer almaktadır. Hacı Mahmud Ağanın yaptırdığı cami'e 40 kuruş yevmiye ile imam olan İsmail ve hatip olan Yusuf öldükten sonra Hasan Efendiye Çıldır Valisi Süleyman Paşa arzıyla 1791 yılında tevcih buyrulduğu görülmektedir.³⁶

2.1.18. Muhzırbaşı Hacı Osman Ağa Mahallesi Camii: Ahıska'da Muhzırbaşı Hacı Osman Ağa mahallesi ahalileri Hacı Eyüp efendi tarafından inşa edilen mescide izin almak suretiyle minber vaz' etmişlerdir. Camii imamet ve hitabeti Mehmed b. Muhsin Halifeye kadı Hacı Halil arzıyla 1762 yılında tevcih buyrulmuştur.³⁷

2.1.19. Rabatbaşı Mahallesi Hacı Veli Camii: Acemzade Hacı Veli camii ile ilgili ilk kayıta camii imam ve hatibi olan Seyyid İbrahim görevden ayrılınca aynı görevler oğlu Numan'a kadı müftizade Mehmed arzıyla 1767 yılında tevcih buyrulduğu şeklinde kayıtlanmıştır.³⁸ Nu'man efendiden sonrası bir camii hitabetinde bir boşluk görülmektedir. Nu'man efendinin uzun süre bu vazifeyi yürütmüş olması ihtimal dâhilindedir. Ardından atama kayıtlarında bir yoğunluk göze çarpmaktadır. Ahıska Hacı Veli camiinde imam ve hatip olmadığı ve gerekli olduğu düşüncesinden hareketle İbrahim isimli şahsın atanması için Ahıska valisi İshak paşa arzda bulunmuş ve 1806 tarihinde kendisine tevcih buyurulmuştur.³⁹ Ancak Süleyman isimli bir kişi bir şekilde bu görevi kendi üzerine kaydettirmiş olduğundan kadı Hasan arzıyla tekrar İbrahim'e tevcih edilmesi 1811 tarihinde gerçekleşmiştir.⁴⁰ Bir diğer kayıta ise imam ve hatiplik yapmakta olan İbrahim efendinin görevini terk ettiği bilgisi üzerine Süleyman isimli kişiye kadı Seyyid Hacı Hasan arzıyla 1814 yılında tevcih buyrulduğu kayıtlanmıştır. Bu Süleyman'ın daha önce bu görevi zorla ele geçiren Süleyman olması ihtimal

³⁴VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1059/88.**

³⁵VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **531/120.**

³⁶VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **530/88.**

³⁷VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1070/71.**

³⁸VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1072/72.**

³⁹VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1133/31.**

⁴⁰VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1133/31.**

dâhilindedir.⁴¹ Aynı tarihte imamet vazifesini yürütmekte olan Süleyman efendinin görevini ihmal etmesi üzerine yerine Molla Halil'in atanması için kadı Hasan Efendi arzda bulunmuştur.⁴² Ancak bir yıl sonraki kayıta Süleyman efendiden Halil efendinin imamet vazifesini zorla aldığı ve onu gadre uğrattığı gerekçesiyle ibka kararı verilmiştir.⁴³ 1819 yılında tekrar bu sefer Süleyman efendinin mağdur edildiği gerekçe gösterilmiş ve kadı Ömer arzıyla kendine tevcih edilmesi sağlanmıştır. Ancak 1819 yılının sonuna doğru bu sefer Halil efendinin kardeşi Mehmed'e imamet vazifesinin tevcihi gerçekleşmiştir.⁴⁴ Bu durum Süleyman ve Halil Efendi aileleri arasında imamet vazifesi için bir rekabet oluştuğuna delalet etmektedir. Bu dönemde Hacı Veli camiinin mütevellisi olan Hacı Dervişin ayrılmasından sonra bu görev camii imamlığı da yapmakta olan İbrahim'e kadı Seyyid Hacı Hasan arzıyla 1813 yılında tevcih buyrulmuştur.⁴⁵ 1820 tarihli bir kayıta ise evladiyet ve meşruiyet üzere Hacı Veli Camii mütevelliliği vazifesini üstlenmiş olan Hacı derviş efendi sonrası oğlu Molla Abdullah'a bu görevin tevcih buyrulduğu kayıtlanmıştır.⁴⁶ Bu tarihlerde Hacı Veli camiinde müezzin olmadığı ifade edilmek suretiyle Murtaza isimli kişiye bu görev kadı Mehmed Meşarih Mülteki arzıyla 1814 yılında tevcih edilmiştir.⁴⁷ Müezzinlik görevine atanan Murteza'nın bir süre sonra bu işle meşgul olmadığı gerekçe gösterilmek suretiyle bir akçe yevmiye ile 1815 tarihinde Abdullah'a aktarılması yapılmıştır.⁴⁸ Ancak Murteza Abdullah üzerinden zorla bu vazifeyi kendi üzerine almış olduğundan bahisle tekrar Abdullah'a ibka edilmesi yönünde bir karar 1820 yılında verilmiştir. Bununla birlikte 1820 tarihli bir diğer kayıta müezzinlik vazifesini yürütmekte olan Abdullah'ın kötü şöhret ve davranışları sebebiyle alındığı ve yerine Murtaza'nın atanmış olduğu bilgisi bulunmaktadır.⁴⁹ Bununla birlikte birkısım kayıta rabatbaşı mahallesi ifadesi kullanılmakla birlikte bazılarında sadece camii ismi olan Hacı Veli ya da yukarı mahalle isimleri birlikte kullanılmıştır. Ayrıca bazı kayıtlarda banî ismi olan Acemzade ifadesi yer alırken bir kısmında sadece Hacı Veli ifadesi kullanılmıştır. Ancak atama

⁴¹VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 1133/31.

⁴²VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 1133/31.

⁴³VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 1133/31.

⁴⁴VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 1133/31.

⁴⁵VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 1133/31.

⁴⁶VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 1133/31.

⁴⁷VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 1133/31.

⁴⁸VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 1133/31.

⁴⁹VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 1133/31.

kayıtlarının aynı isimler ve çerçevesinde yapılması aynı camii olduğu tezini kuvvetlendirmektedir.

2.1.20. Halil Ağa Camii: Ahıska dâhil surunda yer alan Halil Ağa camii⁵⁰ hakkında etraflıca bilgiler bulunmaktadır. Halil Ağa camine müteveffanın oğlu Ali Beğin vakfından⁵¹ 20 akçe yemiye ile imam ve hatib olan Mehmed Efendiden sonra Salih Efendiye 1699 yılında inayet buyrulduğu kayıtlanmıştır.⁵² Bu atama kaydından sonra uzun bir zaman diliminde atama gerçekleşmemiştir. Daha sonraki kayıta Halil Ağanın yaptırdığı camiine imam ve hatip olan Hacı Yusuf öldükten sonra yerine oğlu Abdurrahman'a Çıldır Valisi Süleyman Paşa arzıyla 1778 yılında tevcih buyrulduğu kayıtlanmıştır.⁵³ Bir başka kayıda göre; Halil Ağa camiine gönüllü ve ücretsiz olarak imam ve hatib olan Abdullah b. Hacı Yusuf'un ölümünden sonra aynı görevler oğlu Yusuf b. Abdurrahman'a 1817 yılında kadı Seyyid Hafız Ahmed Paşa arzıyla inayet buyrulmuştur.⁵⁴

2.1.21. Hasan Paşa Camii: Ahıska'ya bağlı aşağı mahallede bulunan Hasan Paşanın yaptırdığı camii şerife Kör Hasan rızasıyla yarım akçe yevmiye ile imam ve hatib olan İbrahim halifenin ölümü sonrası sulbi oğlu Muhammed halifeye kasr-ı yed etmekle 1756 yılında ba- rica ile tevcih buyrulmuştur.⁵⁵ Diğer bir kayıta camii şerifin müezzini olmadığı için Muhammed efendinin nasb ve tayin olunması için Çıldır valisi Süleyman Paşa arzıyla 1783 yılında tevcih buyrulduğu görülmektedir.⁵⁶ Muhammed Efendi sonrası bir müddet cihetlerde kesinti görülmektedir. Ardından Mustafa Efendinin bir akçe yevmiye ile tayin edildiği Mustafa Efendinin ölümü sonrası Seyyid Ahmed'e 1810 yılında inayet buyrulduğu görülmüştür.⁵⁷ Yine 1810 ile 1816 yılları arasında bir kesinti

⁵⁰Halil Ağa Camii hakkında Evliya Çelebi eski bir yapı olduğu, kalabalık bir cemaatinin bulunduğu, camiin yapı itibariyle ferah ve iç açıcı bir bina olduğu bilgilerini vermiştir. Bkz. **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, (nşr. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), YKY, İstanbul, 2005, II, s.376.

⁵¹ Burada Halil Ağanın Camii banisi olarak adı geçmekle birlikte oğlu Ali Beğ adına bir vakıf bulunduğuna işaret edilmekte ve camii görevlilerinin ücretleri bu vakıf üzerinden karşılanmaktadır. Ancak Ali Beğ vakfı ile ilgili Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde başka bir kayıta rastlanılmamıştır.

⁵²VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1098/143**.

⁵³VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1066/35**.

⁵⁴VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **534/144**.

⁵⁵VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1062/93**.

⁵⁶VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1066/35**.

⁵⁷VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1133/31**.

oluşturmuştur. Bu dönemde camii imam ve hatibi olan Ahmed Efendi ölmüş ve yerine Abdul selim'e 1816 yılında inayet buyrulmuştur.⁵⁸

2.1.22. Hatuniye Camii: Ahıska suru dâhilinde yer alan Hatuniye Camii hakkında bilgiler oldukça kısa vaziyettedir. Hatuniye'nin kimliği ile ilgili bir kayıta bulunmamaktadır. Bununla birlikte Trabzon'da Yavuz Selim'in annesi adına yaptırılmış aynı isimde bir camiin varlığı bu konuda tek bağ kurulacak nokta görünümündedir. Ancak Hatuniye camiinin banisinin vilayet idarecilerinin ailesi efradından olması daha yüksek bir ihtimal dâhilindedir. Camii adı bulunduğu mahalleye de sirayet etmek suretiyle o isimle anılır hale gelmiştir. Defterdeki kayıtlara baktığımız zaman Hatuniye camiine dört akçe yevmiye ile müezzin olan Veli Efendi öldükten sonra bu görev Ahmed'e 1777 yılında inayet buyrulmuştur.⁵⁹ Altı yıl bu görevi yürüten Ahmed efendinin de çocuğu olmadan ölümü sonrası yerine Mehmed Ali Efendinin 1783 yılında inayet buyrulduğu kayıtlanmıştır.⁶⁰

2.1.23. Hüdaverdioğlu İsmail Camii: Hüdaverdizade Hacı İsmail tarafından yaptırılan camii hakkında bilgilere baktığımız zaman caminin imam ve hatibi olan Abdullah'ın ölümü sonrası yerine oğlu Süleyman'a Çıldır Valisi Süleyman Paşa arzıyla 1773 yılında tevcih buyrulduğu görülmüştür.⁶¹ Bu görevi ne kadar süre ile yaptığını takip edemediğimiz Süleyman efendiden sonraki atama kaydı 1819 yılında gerçekleşmiştir. Camiinin imam ve hatibi olan Ahmed b. Süleyman'ın ferağı neticesinde bu görev Süleyman b. Mehmed'e Kadı Seyyid İbrahim efendinin arzıyla 1819 tarihinde tevcih buyrulmuştur.⁶²

2.1.24. Hacı İbrahim Camii: Ahıska'nın el-hac İbrahim camii şerifine yarım akçe yevmiye ile imam ve hatib olan Seyyid Mehmed hasta ve yaşlı olmakla ferağı sonrası kardeşi Seyyid Ömer'e Kadı naibi Ali arzıyla 1764 yılında tevcih buyrulmuştur.⁶³

2.1.25. Kaplanoğlu Camii: Ahıska'da bulunan Kaplanoğlu cami imam ve hatib olan İbrahim efendinin ölümü sonrası mahalle ahalisinin isteği doğrultusunda Osman Efendiye Çıldır Valisi Ahmed Paşa arzıyla 1754 yılında inayet buyrulmuştur.⁶⁴ Osman çocuğu olmadan ölünce yerine diğer İbrahim Efendiye Çıldır Valisi Süleyman Paşa

⁵⁸VGMA, HDKaza-i Ahıska, **1133/31**.

⁵⁹VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1066/35**.

⁶⁰VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1066/35**.

⁶¹VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1059/88**.

⁶²VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **534/144**.

⁶³VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1070/71**.

⁶⁴VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1055/92**.

arzıyla 1772 yılında tevcih buyrulmuştur.⁶⁵ Ücretsiz olarak imam ve hatip olan İbrahimefendi mahalle ahalisi ile hüsnü ilişki içinde olmadığından dolayı ahali kendisini şikâyet etmiştir. Ardından Mustafa'ya bu görevin verilmesi için Çıldır Valisi Süleyman Paşa arzda bulunmuş ve akabinde kendisine 1777 yılında tevcih buyrulmuştur.⁶⁶ Vazife-i muayyene ile imam ve hatip olan Mustafa hizmetinin edasında kusuru görüldüğünden dolayı cami ahalisinin meclis-i şer'e haber vermeleriyle görevden alınmış, ondan boşalan vazifenin Muhammed'e verilmesi hususunda Çıldır Valisi İshak Paşa arzda bulunmuş ve 1792 yılında tevcih buyrulmuştur.⁶⁷

2.1.26. Mahalle-i Ulya Camii: Ahıska kazasına bağlı mahalle-i Ulya'da ashab-ı hayratın yaptırdığı camii şerif hakkındaki bilgiler sadece bir atama kaydındadır. Bu bilgiye göre; Camii şerifin imam ve hatibi olan Mehmed öldükten sonra yerine kardeşi İsa halifeye Çıldır Valisi Süleyman Paşa hazretlerinin arzıyla 1782 yılında tevcih buyrulmuştur.⁶⁸

2.1.27. Mahmud Ağa Mescidi: Ahıska'da derun-ı kalede Mahmud Ağa'nın yaptırdığı mescid hakkındaki bilgiler; Mescidi şerifin müezzini olan Molla Hüseyin öldükten sonra sulbi oğlu Ömer halifeye kadıyı el-hac Halil arzıyla 1762 yılında tevcih buyrulmuştur.⁶⁹

2.1.28. Mahmud Ağa Camii: Ahıska'da Mahmud Ağa camiine hatib lazım olmakla bir akçe yevmiye ile Mustafa b. Mahmud'a 1700 yılında inayet buyrulmuştur.⁷⁰ Diğer bir kayıta yer alan bilgiye göre Mahmud Ağa camine bir akçe ile hatib İsmail'in görevden ayrılmasından sonra Mahmud'a 1703 yılında inayet buyrulmuştur.⁷¹ Bir diğer kayda göre Mahmud ağanın yaptırdığı camie imam ve hatib olan İsmail halifenin beratı 1705 tarihinde yenilenmiştir.⁷² 1706 tarihinde Mahmud ağa camisinin hitabet görevi yarım akçe yevmiye ile imamlık yapmakta olan Seyyid İsmail efendiye tevcihte bulunulmuştur.⁷³ Mahmud Ağa Camisi ile ilgili bir diğer kayıt öncekilerden oldukça sonraki bir tarihte yer almaktadır. Bu kayıta yer alan bilgilere göre camii şerifin imam ve hatibi olan Süleyman öldükten sonra Mehmed b. Ali halifeye Çıldır Valisi Hacı

⁶⁵VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1059/88**.

⁶⁶VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1066/35**.

⁶⁷VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **530/89**.

⁶⁸VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1066/35**.

⁶⁹VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1070/71**.

⁷⁰VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1098/143**.

⁷¹VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1098/143**.

⁷²VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1098/143**.

⁷³VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1098/143**.

İbrahim Paşa⁷⁴ hazretlerinin arzıyla 1760 yılında tevcihte bulunulmuştur.⁷⁵ Ardından bu dönemde cami'e hatib olan Ali halifeye 1760 yılında yeniden berat tevcih buyrulmuştur.⁷⁶ Ahıska'da Muhammed Ağanın bina eylediği Hacı Ebubekir Ağanın tamir eylediği camii şerifte perakende olarak ile imam ve hatib tutulan Seyyid Ali öldükten sonra oğullarından Seyyid Mustafa ve Seyyid İsmail kardeşlerin imamet ve hitabeti yürütmeleri için 1764 yılında tevcih buyrulmuştur.⁷⁷ Mahmud ağa camii de kazanın merkezindeki cemaati bol olan camiilerden birisi olarak tarif edilmiştir.

2.1.29. Ömer Paşa Camii: Ahıska'da Ömer Paşa camii hakkında bilgiye bir atama kaydında yer verilmiştir. Bu bilgiye göre; Ömer Paşa camii kebirin mütevellisi olan Osman'ın beratının 1704 yılında yenilenmesi uygun bulunmuştur.⁷⁸

2.1.30. Raziye Hanım Camii: Raziye Hanım Çıldır valisi İbrahim paşanın validesidir. Kazada kendi adıyla medrese ve camii inşa ederek vakfetmiştir. Bu hayır kurumlarına önemli miktarda meblağlar vakfetmiş olması bu eserlerin uzun ömürlü olmasını sağlamıştır. Atama kayıtlarına baktığımız zaman oldukça rağbet gören bir camii olduğu görülür. İlk atama kaydında mahalle-i ulya'da Raziye Hanım camine imam ve hatib olan Mustafa'nın çekilmesinden sonra oğlu Muhammed'e Çıldır Valisi Hasan Paşa arzıyla 1766 yılında tevcih buyrulduğu ifadesi bulunmaktadır.⁷⁹ Bir diğer kayıta ise mahalle-i ulya'da Raziye hatun tarafından yaptırılan camiin imam ve hatibi olan Mehmed efendinin öldüğü ve yerine kardeşi Ömer halifeye Çıldır valisi Süleyman paşa aracılığıyla tevcihde bulunulduğu kayıtlanmıştır.⁸⁰ Bir başka kayıta mahalle-i ulya'daki camiin Raziye Hanım tarafından yaptırıldığı bilgisinin yanı sıra caminin imam ve hatibi olan Abdullah'ın görevine saygı duymayıp terk ettiğinden dolayı Amcazadesi Muhammed Said'e Çıldır Valisi Süleyman arzıyla 1791 yılında tevcih buyrulduğu bilgisi yer almaktadır.⁸¹ Bir sonraki kayıta ise Raziye Hanım Camii imamet ve hitabet cihetinin İsmail tarafından terk edilmesi üzerine yerine Abdulselim'e kadı İbrahim arzıyla 1816 yılında tevcih buyrulduğu yer almaktadır. Bunun yanı sıra Ahıska kalesi

⁷⁴Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, (nşr. Nuri Akbayar), TVYY, III, s.772, Ahıskalıdır. Yusuf Paşanın oğludur. 1757 ile 1767 yılları arasında Çıldır valiliği görevinde bulunmuştur.

⁷⁵VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1062/93**.

⁷⁶VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1062/93**.

⁷⁷VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1070/71**.

⁷⁸VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1098/143**.

⁷⁹VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1070/71**.

⁸⁰VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1066/35**.

⁸¹VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **530/88**.

hariç surunda İbrahim Paşa⁸² validesi Raziye Hatun camiine imam ve hatip olan İsmail'in kusuru yok iken vazifesi Abdullah tarafından elinden alınıp haksızlık yapıldığı hususu merhum kadı Abdullah arzıyla 1817 yılında tevcih buyrulduğu bilgisi bu görevler için rekabet oluştuğunu gösteren kayıtlar bulunmaktadır. Bir başka kayıta yer alan bilgilere göre camie imam ve hatip olan Naim Abdullah'ın kendisinde bulunan beratı vermek suretiyle Hafız Hasan'a ferağ etmesi sonrası Çıldır valisi Seyyid Lütfullah Paşa arz da bulunmuş ve 1819 yılında Hafız Hasan'a tevcih buyrulmuştur.⁸³ Yine; Ahıska kalesinde Raziye Hanım cami'e müezzin olan kişinin terki hizmet etmesi sonrası bu görevlerin Mehmed'e kadı Hasan arzıyla 1818 yılında tevcih buyrulduğu bilgisinin bulunduğu kayıtlar Raziye Hanım camisinin imamet ve hitabet cihetlerindeki değişiklikleri bize göstermektedir.⁸⁴

2.1.31. Sefer Paşa Camii: Ahıska'da Sefer Paşa camii hakkında bilgilere baktığımız zaman ilk olarak 1707 tarihinde bir atama kaydı ile karşılaşmaktayız. Ancak bu camiin aslında kalede daha önce var olan bir camiin Sefer Paşa⁸⁵ tarafından yenilenmesi suretiyle bu isimle anılır olduğu bilinmektedir. Camie iki akçe yevmiye ile imam ve hatib olan Osman'a 1707 yılında yeniden berat tevcih buyrulmuştur. Yine; Ahıska kalesi içinde Sefer Paşanın yaptırdığı camii kebirin hatibi Mustafa isimli birisidir. Ancak şehrin havasına alışamadığı gerekçesiyle görevini bırakmıştır. Camiinin yen, hatibi İsmail olmuştur. Ondan sonra kardeşinin oğlu Ömer halifeye hitabet ciheti layık olmakla camii hitabeti Mustafa ve İsmail efendilerden sonra Ömer halifeye kaza kadısı Ömer arzıyla 1723 yılında buyrulmuştur.⁸⁶ Diğer bir bilgiye göre, Ahıska kalesi derununda Sefer Paşa camine günlük altı akçe yevmiye ile müteveli olan Osman'dan sonra İsmail'e 1742 yılında inayet buyrulmuştur.⁸⁷ Diğer bir bilgi ise; Ahıska kalesi dahilinde yer alan Sefer paşa camii kebirinde imam ve hatib olan Osman'dan sonra

⁸²Çıldır Valiliği yapmakta olan İbrahim Paşanın Annesi Raziye Hanım adına camii, medrese ve bir takım hayır kurumları inşa ettirmesi valiliği sırasında bu hayır kurumlarına kendi şahsı malından pay ayırması vakıf uygulamasının en can alıcı örneklerindendir.

⁸³VGMAHD, Kaza-i Ahıska, **534/144**.

⁸⁴VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1133/31**.

⁸⁵Sefer Paşa olarak bilinen kişi Cakeli hanedanındandır. Atabekler hükümetinin Osmanlı hizmetine girmesiyle birlikte II. Menuçehr olarak bilinen ilk Çıldır beylerbeyinin kardeşidir. İslam olmadan önceki ismi II. Beka'dır. Osmanlı yönetimi bu aile üyelerini Çıldır eyaletinin bazı sancaklarına ocaklık statüsünde atamak suretiyle onların yerel güçlerini Osmanlı dâhilinde tutma siyaseti izlemiştir. Ahıska kalesinde bulunan camii sonraki dönemlerde Sefer paşa adını almıştır. Sefer paşanın camii yeniden tamir ettirmiş olması nedeniyle bu isim verilmiş olmalıdır. .Bkz. M. Sadık Bilge, **Osmanlı Devleti ve Kafkasya**, Eren Yayınları, İstanbul, 2005, s. 217

⁸⁶VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1137/59**.

⁸⁷VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1098/143**.

kardeşi Mustafa'nın imam ve hatib olmasına Molla İsmail'in müdahale etmesi ve devamında kadı Hasan arzıyla 1811 yılında Mustafa'ya tevcih buyrulması ile ilgilidir. Bir başka kayıta Sefer Paşa tarafından yapılan camii kebirin altı akçe yevmiye ile mütevellisi olan İsmail öldükten sonra yerine Seyyid Ahmed'e 1815 yılında inayet buyrulduğu bilgisi yer almaktadır. Diğer bir kayıta göre Sefer Paşa Camii kebirinde imam ve hatib olan Mustafa yeni olduğu için bir tarihte İsmail alıp gadr ve haksızlık etmiştir. Bunun yanı sıra İsmail öldükten sonra Mustafa'ya Camii kebir vakfı aracılığıyla 1815 yılında tevcih buyrulduğu kaydı yer almaktadır. Bunun yanı sıra Sefer Paşa Camii kebirinde ferraş ve müezzin görevlendirmeleri de yapılmıştır. Ali isimli bir kişi bu görevlerden vazgeçmesiyle yerine oğlu Derviş'e 1815 yılında rica olunmuştur. Diğer bir kayıta Sefer Paşa camiinin mütevellisi görevine rağbet etmemekle ondan boşalan vazife Hasan'a kadı Hüseyin arzıyla 1816 yılında tevcih buyrulmuştur. Aynı yılın sonunda mütevellisi Ahmed görünmekle birlikte onun yerine Ömer'e kadı İbrahim arzıyla 1816 yılında tevcih buyrulmuştur. Bu süreçte sık sık müteveli değişiklikleri gözlenmiştir. Bu durum vakîf'ın belirlediği şartların mütevelliler tarafından icra edilirken uygulanmadığı hususuna işaret etmektedir. Bir başka kayıt Sefer Paşa Camii vaizlik ciheti ile ilgilidir. Camii altı akçe ile mütevaiz olan Ahmed'in kusuru yok iken dışarıdan Ömer haksızlık etmiş ve ciheti kendi üzerine almıştır. Eyalet mirmiranı İshak arzıyla 1817 yılında Ahmed'e tekrar tevcih buyrulmuştur.⁸⁸ Sefer paşa camii; Ahmediye camisi ile birlikte en çok cihet atamalarının yapıldığı camii olarak görülmektedir. Hem camii kebir olması hem de vakîfın Çıldır valilerinden Sefer paşa olması nedeniyle bir teveccühe mazhar olduğu söylenebilir.

2.1.32. Subaşı Mahallesi El- Hac Veli Camii: Ahıska Subaşı mahallesinde El- Hac Veli camine muayyene ile imam ve hatib olan Süleyman kayıp olması sonrası imamet ve hitabet görevlerinin şer'en sahibi olmamasından hareketle ayrıca aklamdan yapılan sorgulama neticesinde kendisinin önceki yıllarda rüşvet ve faiz konularında kusuru olduğu anlaşıldığından bu görevlerin Hüseyin halifeye Kaza kadısının arzıyla 1717 yılında tevcih buyrulmuştur.⁸⁹

⁸⁸VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 1133/31.

⁸⁹VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 1143/67.

2.2. KÖY CAMİLERİ

2.2.1. Adıgön Köyü Camii: Ahıska kazasının Adıgön köyünde Mehmed Paşa camiinde yarım akçe yevmiye ile imam ve hatip olan Muhammed öldükten sonra Süleyman b. Said'e kadı müftizade Mehmed arzıyla 1767 yılında tevcih buyrulduğu kayıtlanmıştır.⁹⁰ Köy camisinin Mehmed paşa tarafından yaptırılmış ya da yeniletilmiş olduğu ihtimal dâhilindedir. Bir başka kayıta yer alan bilgilere göre Mehmed Paşa Camii Adıgön köyünde bulunmaktadır. Camiinin imam ve hatibi günlük yarım akçeyle Süleyman b. Said olmuştur. Ölümü sonrası imamet ve hitabet görevi Çıldır Valisi Selim Paşa arzıyla oğlu Ahmed b. Süleyman'a 1814 tarihinde tevcih edilmiştir.⁹¹

2.2.2. Bağdadçık Halil Paşa Camii: Ahıska sancağında Bağdadçık adlı kalede merhum Halil Paşanın yaptırdığı camii şerif hakkında bilgiye rastlanmıştır. Bu bilgiye göre; Camii şerifin imam ve hatibi Süleyman efendiye rica-i buyruldu ile verilen hitabet ve imamet görevleri ölümü sonrası oğlu Yusuf halifeye 1746 yılında yapılan arzıhal ile tevcih buyrulmuştur.⁹²

2.2.3. Caborya Köyü Camii: Ahıska kazasına bağlı Caborya köyü camii hakkındaki bilgiler şu şekildedir. Köy camiinin imamı ve hatibi olan Hüseyin efendinin ölümü sonrası köy ahalisinin ortak kararı neticesinde İsmail halifeye bu görevin tevcih edilmesi Çıldır Valisi Selim Paşanın 1846 yılındaki arzı sonrasında gerçekleşmiştir.⁹³

2.2.4. Camuriye Köyü Camii: Ahıska kazasına bağlı Camuriye köyündeki camii hakkında bilgilere baktığımız zaman camie ücretsiz ve gönüllü olarak imam ve hatib olan Musa çocuğu olmadığından ölümü sonrası Osman aynı göreve Çıldır Valisi Mehmed Şerif Paşa arzıyla 1794 yılında tevcih buyrulduğu görülmektedir.⁹⁴

2.2.5. Çeçla Köyü Mescid/Camii: Ahıska kazasına bağlı Çeçla köyünde mescidin cemaati azalmakla birlikte köy ahalisi mescidi tamir edip düzenledikten sonra yeniden açılması için izn-i hümayun talebinde bulunmuşlardır. Camie imam ve hatibin tayin olunması lazım ve mühim olduğundan cemaat ortak kararıyla Mehmed Emin halifeye Kadı Naibi Lütfullah Efendinin arzıyla 1814 yılında tevcih buyrulduğu kayıtlanmıştır.⁹⁵

⁹⁰VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1070/71.**

⁹¹VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **534/144.**

⁹²VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1055/91.**

⁹³VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **532/109.**

⁹⁴VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **530/89.**

⁹⁵VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **535/ 94.**

2.2.6. Çürüksu ile Kizrişen Köyü Camii: Ahıska'da Çürüksu ile Kizrişen köyündeki camiiler hakkında bilgilere bakıldığı zaman Şahbi beşe oğlu Ahmed ve Erkud oğlu Selim isimli kişilerin camii yeniden yaptırma konusunda izin aldıkları görülmektedir. Ardından ilk defa gönüllü ve ücretsiz olarak caminin imamet ve hitabet cihetlerinin Ahmed efendiye 1795 yılında inayet buyrulduğu görülmüştür.⁹⁶ Çürüksu köyü ile ilgili olarak yapılan bazı çalışmalarda burasının XIX. Yüzyılda Kobuleti olarak adlandırıldığı görülmektedir. Bununla birlikte nahiye olarak kayıtlarda yer alan Çürüksu ile köy olan Çürüksu'nun aynı olması ihtimali yüksektir.

2.2.7. Danizot Köyü Camii: Ahıska kazasına bağlı Danizot köyü camii hakkındaki bilgiler şu şekildedir. Caminin gönüllü olarak ücretsiz hitabet görevini yerine getiren İsmail efendinin ölümü sonrası bu göreve Ahmed b. Mehmed kendi arzıyla başvurmuş kaza kadısı Hacı Ebubekir efendinin de 1749 yılında yaptığı arz neticesinde kendisine hitabet görevi tevcih buyrulmuştur.⁹⁷ Danizot köyünde Hacı Ali'nin yaptırdığı camii hakkındaki diğer bir bilgide camie ücretsiz ve gönüllü olarak imam ve hatibi olan Mehmed halifeye 1756 yılında ricayla yeniden berat buyrulduğu görülmektedir.⁹⁸ Bir diğer kayıтта köy caminin imam ve hatibi olan Ahmed b. Ali öldükten sonra yerine Süleyman b. İbrahim'e cihet beratı 1775 yılında tevcih buyrulduğu yer almaktadır.⁹⁹ Bu kayıttan sonra dönemin kazaskeri Ali efendinin dönemi başladığı ibaresi bulunmaktadır.

2.2.8. Darendelu Köyü Camii: Ahıska kazasına bağlı Darendelu köyü camii hakkında üç defterde atama kaydı bulunmaktadır. Camii köy halkı tarafından yapılmıştır. Camii şerife bir akçe yevmiye ile imam ve hatib olan Mehmed öldükten sonra oğlu Mustafa b. Mehmed'e 1797 yılında beratı rica olunarak tevcihte bulunulmuştur.¹⁰⁰ Bir diğer kayıтта Darendelü köyünün camiine yevmi bir akçe ile imam ve hatib olarak Mustafa b. Mehmed'in atandığı bilgisi ile birlikte Mustafa efendinin ölümünden sonra çocuğu olmadığından yerine Mehmed b. Ali'ye 1802 yılında tevcih buyrulduğu kayıttanmıştır.¹⁰¹ Darendelü köyü ile ilgili bir diğer kayıтта köy ahalisi tarafından yapılan camii şerife bir akçe yevmiye ile imam ve hatip olan Mehmed b. Ali çocuğu

⁹⁶VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 531/120.

⁹⁷VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 1055/91.

⁹⁸VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 1062/93.

⁹⁹VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 1066/35.

¹⁰⁰VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 531/120.

¹⁰¹VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 532/109.

olmadan vefat edince köy cemaatinin ortak kararıyla müteveffanın kardeşi Osman'a bu görevin rica ile 1832 yılında tevcih buyrulması gerçekleşmiştir.¹⁰²

2.2.9. Fonkaf Köyü Bekir Bey Camii: Ahıska'da Fonkaf(4) köyü merhum Bekir Bey camii hakkında bir defterde sadece bir atama kaydı bulunmaktadır. . Bu bilgiye göre; Bekir Bey camie yarım akçe yevmiye ile hatib olan Halil b. Abdullah'ın ölümü sonrası 1752 yılında İbrahim b. Mehmed'e kadı Hacı İbrahim arzıyla tevcih buyrulmuştur.¹⁰³

2.2.10. Gergesüban Köyü Camii: Ahıska kazasına bağlı Gergesüban, Şuvarzkal ve Petoban köyleri ahalileri aynı anda minber vaz' edilmesi için izn-i hümayun talebinde bulunmuşlardır. İstekleri sorası izn-i hümayun ile Gergesüban köyünde minber vaz' edilmiştir. Köy cemaatinin ortak kararı doğrultusunda ücretsiz olarak bu görevler Süleyman b. Muhammed'e 1819 yılında tevcih buyrulmuştur.¹⁰⁴

2.2.11. Gobiyeti Köyü Camii: Ahıska'da Gobiyeti köyünde hacı Ömer'in yaptırdığı cami'e Cuma namazı kılınması için imamet ve hitabet görevleri muayyene sonucu Feyzullah halifeye kaza kadısı Yusuf Efendi arzıyla 1727 yılında inayet buyrulmuştur.¹⁰⁵ Gobiyeti köyünün Camii hakkında bir diğer kayıt şu şekildedir; Camiinin gönüllü olarak imam ve hatibi olan Ali öldükten sonra yerine oğlu Osman'a aynı görevler ücretsiz olarak 1784 yılında inayet buyrulmuştur.¹⁰⁶ Osman b. Ali'nin bu görevi 19 yıl yaptığını kayıtlardan öğrenmekteyiz. Bir diğer kayıta Gobiyeti köyü camiinin gönüllü imam ve hatibi Osman b. Ali ölünce yerine oğlu Mehmed Memiş b. Osman'a rica edilmek suretiyle 1803 yılında tevcih buyrulduğu görülmektedir.¹⁰⁷ Diğer atama kaydı Mehmed Memiş b. Osman efendinin ölümü sonrası aynı görevlerin kardeşi Ahmed b. Osman'a tevcih edilmesi ile ilgilidir. 1831 tarihinde gönderilen ferman-ı âli gereğince babaları ölünce iki kardeşin arka arkaya imamet ve hitabet görevlerini üstlendikleri görülmüştür.¹⁰⁸ Gobiyeti köy Camiine imam ve hatib olan Mehmed b. Osman öldükten sonra kardeşi Ahmed b. Osman kendisine tevcih olunması için talepte bulunmuştur. Yapılan inceleme sonrasında Mehmed b. Osman'ın çocuğu olmadan

¹⁰²VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 536/84.

¹⁰³VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 1055/91.

¹⁰⁴VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 534/144.

¹⁰⁵VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 1143/67.

¹⁰⁶VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 1066/35.

¹⁰⁷VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 534/144.

¹⁰⁸VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 536/84.

öldüğü bilgisi ile Ahmed b. Osman'ın kardeşi olduğu bilgisi doğrulanmış ve 1832 yılında mesrur hattı ferman-ı âli mucebince kendisine tevcih buyrulmuştur.¹⁰⁹

2.2.12. Göristar Camii: Ahıska kazasına bağlı Göristar köyünde bina olunan camiinin imamet ve hitabeti Yusuf'a kaza naibi Ahmed arzıyla 1814 yılında tevcih buyruldu.¹¹⁰ Bu kayıttaki liva-i Göristar ifadesinin kullanıldığı görülmekle birlikte Ahıska kazasına bağlı bu isimde bir liva olmadığı tespit edilmiştir. 1595 tarihli Mufasssal Ahıska defterinin incelenmesi sonrası bu isimli bir livanın yer almadığı görülmüştür.

2.2.13. Güney Hırtvıs Köyü: Ahıska'ya bağlı Güney Hırtvıs (Posof) Köyü hakkında bilgilere bakıldığı zaman köy ahalisinin köyün mescidine minber yapmak için izin talebinde bulundukları görülmektedir. Akabinde bu mescide imam ve hatib olarak Ali b. İbrahim'e 1752 yılında tevcih buyrulmuştur.¹¹¹ Bir başka defterde yer alan bilgilere göre camii şerife ücretsiz olarak imam ve hatib olan İsmail b. Ali öldükten sonra yerine kardeşi oğlu Muhammed b. Mustafa'ya tevcih olunması için dilekçe ile talepte bulunulmuştur. Hurufat kayıtları incelenmek suretiyle bilfiil bu görevleri yaptığı ve başka bir kişi üzerinde olmadığı tespit edilince Muhammed b. Mustafa'ya bu cihetler 1832 yılında ferman-ı hümayun ile tevcih buyurulmuştur.¹¹² Bu kayıtlardaki Güney Hırtvıs ile Posof nahiyesinde bağlı bulunan kastedildiği düşünülmektedir. Ayrıca Ahıska kazası dahilinde aynı isimli Hırtvıs köyü bulunmaktadır.

2.2.14. Günsarılu Köyü Camii: Ahıska'da Günsarılu Köyü camii hakkında sadece bir defterde bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilere göre; caminin imamet görevi Habib efendiye, hitabet görevi ise Ali b. İbrahim halifeye 1759 yılında tevcih buyrulmuştur.¹¹³

2.2.15. Güre Köyü Mescidi: Ahıska'da Güre köyü mescidi hakkındaki bilgiler şu şekildedir. Mescidin gönüllü olarak müezzini olan Mustafa öldükten sonra Muhammed'e 1811 yılında inayet buyrulmuştur.¹¹⁴

2.2.16. Hace Kostak Köyü Camii: Ahıska kazasına bağlı Hace Kostak köyü camii hakkında bilgiler bir defterde yer alan iki atama kaydında bulunmaktadır. Bu kayıta göre; Hace Kostak köyü camiinin yenilenmesi sonrası imam ve hatiplik görevi lazım ve mühim olmuştur. 1803 yılında Memiş b. Mehmed'e arzuhalî neticesinde ücretsiz olarak

¹⁰⁹VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 536/84.

¹¹⁰VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 1133/31.

¹¹¹VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 1055/92.

¹¹²VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 536/ 84.

¹¹³VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 1062/93.

¹¹⁴VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 1133/31.

tevcih buyrulmuştur.¹¹⁵ Memiş b. Mehmed efendinin birkaç ay sonrasında ölümü üzerine kardeşi Osman efendiye aynı cihetler 1803 yılında tevcih buyrulmuştur.

2.2.17. Hanzoret Köyü Hacı Ali Camii: Ahıska'ya bağlı Hanzoret (10) köyündeki Hacı Ali camii ile ilgili bilgilere rastlanmıştır. Bu bilgilere göre; Hacı Ali camiinin imam ve hatibi olan İsmail, babası Mehmed efendiden kasr-ı yed olarak bu görevleri tasarruf etmeye başlamış iken ölmüştür. Bu dönemde Ahmed isimli birisi bir şekilde hitabet görevini kendi üzerinde kaydettirmiştir. Kendi soyundan oğlu olan ve aynı zamanda talebe-i ulumdan olan Mehmed efendinin mağduriyeti söz konusu olmuştur. Dede ve babasından kendisine intikal etmiş olan berat mucebince hitabet görevinin kendisine verilmesini talep etmiştir. Aklamdan yapılan inceleme sonrasında 1716 yılında babasının beratı ile Mehmed efendiye yarım akçe yevmiye ile tevcih buyrulmuştur. Ayrıca bu husus Ardanuç'tan 1715 yılında yapılan nakli menşur ile kesinleştirilmiştir.¹¹⁶ Hanzoret köyü ile ilgili bir diğer kayıta caminin imam ve hatibi olan Mehmed Efendinin beratının yenilenmesi ile ilgili tecdid kaydı 1726 yılında gerçekleşmiştir.¹¹⁷

2.2.18. Hano Köyü Camii: Ahıska kazasına bağlı Hamoköyü ahalisi tarafından yapılan camiinin yeniden minber inşa edilmesi sonrası imam ve hatib tayin olması lazım olmuştur. Süleyman b. Süleyman efendinin dilekçesi sonrası kimse üzerinde olmadığı anlaşılmış ve ferman-ı hümayunla 1826 yılında Süleyman efendiye tevcih buyrulmuştur.¹¹⁸ Hona isimi bir köy 1595 tarihli mufassal Ahıska defterinde Ude nahiyesi sınırlarında bulunmaktadır.

2.2.19. Hayveriye/Cevriye Camii: Ahıska'da Hayveriye/ Cevriye köyünde camii şerifine ücretsiz olarak imam ve hatib olan Şerif Osman efendinin ölümü sonrası Çıldır Valisi ve Faş Muhafızı Mehmed Sabit Paşa arzıyla Hüseyin halifeye 1802 yılında tevcih buyrulmuştur.¹¹⁹

2.2.20. Hersekli Köy Camii: Ahıska'da Hersekli köyü camii hakkında bir tane atama kaydı bulunmaktadır. Bu ilgiye göre; camii şerifin imam ve hatibi olan Halil'den sonra Mehmed b. Ömer'e arzihali sonrası 1762 yılında tevcih buyrulmuştur.¹²⁰

¹¹⁵VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 532/109.

¹¹⁶VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 1055/92.

¹¹⁷VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 1062/93.

¹¹⁸VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 535/94.

¹¹⁹VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 531/120.

¹²⁰VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 1070/71.

2.2.21. Hırtvıs Kalesi Camii: Ahıska kazasına bağlı Hırtvıs kalesi camii şerifi hakkında bilgilere baktığımız zaman 1595 Mufassal Ahıska defterinde ayrı bir nahiye olarak idari örgütlenmeye dâhil edilmiştir. Hurufat kayıtlarında Hırtvıs kalesinde camii şerifi olmadığı için kale ahalisi izn-i hümayun sonrası bir camii şerife yaptırmıştır. Ardından imam ve hatiplik görevinin gönüllü ve ücretsiz olarak Mehmed halifeye 1793 yılında tevcih buyrulmasını sağlamışlardır¹²¹

2.2.22. Hor/ Haver Köyü Camii: Ahıska'ya bağlı Hor/Haver köyü camii hakkında bilgiler şu şekildedir; Hor köyü camiine İbrahim Han oğlu Hasan Efendi bir akçe yevmiye ile imam olarak görevlendirilmiştir. Hasan efendinin ölümü sonrası yerine Ali efendinin 1701 tarihinde görevlendirildiği bilgisi bulunmaktadır.¹²² Bir diğer atama kaydında Cevr/Haver köyünde yeniden yapılan camie yarım akçe yevmiye ile imam ve hatip olan Halil öldükten sonra bu görev Halil b. Muhammed'e 1815 yılında inayet buyrulmuştur.¹²³

2.2.23. Hunemis Köyü Osman Ağa Camii: Ahıska kazasına bağlı Hunemiş köyünde vaki Osman Ağa camie hatip lazım olmakla birlikte Habib halifeye 1727 yılında inayet buyrulduğu en erken tarihli atama kaydında yer almaktadır.¹²⁴ Ardından Osman Ağa camiine bir akçe yevmiye ile hatib olan Habib'e 1768 yılında tecdid suretiyle berat tevcih buyrulmuştur.¹²⁵ Bir sonraki atama kaydında hatib olan Habib'in ölümü sonrası oğlu Osman'a rica ile 1771 yılında tevcih buyrulduğu görülmektedir.¹²⁶ Osman efendinin de çocuğu olmadan vefat ettiği tespit edilmiştir. Bu durumda camie yeni bir hatip gerekmiştir. Hitabet görevi köy ahalisinin ortak kararıyla 1805 yılında Ali halifeye Çıldır Valisi Selim Paşa arzıyla tevcih buyrulmuştur.¹²⁷

2.2.24. İlerfon Köyü Camii: İstre nahiyesinin İlerfon köyü cami hakkında sadece bir atama kaydında yer alan bilgilere baktığımız zaman caminin imam ve hatiplik cihetlerinin boş olduğu bu nedenle yeni bir atama tevcihinin olması gerektiği bilgisi yer almaktadır. Bu ihtiyacın bir akçe yevmiye ile Mustafa efendinin 1704 yılında atanması ile karşılandığı görülmüştür.¹²⁸ Bununla birlikte bu isimde bir nahiye kaydına başka bir

¹²¹VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1066/35**.

¹²²VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1098/143**.

¹²³VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1133/31**.

¹²⁴VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1143/67**.

¹²⁵VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1072/72**.

¹²⁶VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1058/71**.

¹²⁷VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **532/109**.

¹²⁸VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1098/143**.

defterde rastlanılmamıştır. Okuma farklılığı olabileceği ihtimali göz önünde bulundurulmakla birlikte kaybolmuş nahiye ve köylerden olma ihtimaline de dikkat çekmek yerinde olacaktır.

2.2.25. İsboza Köyü Ali Bey Camii: Ahıska'da İsboza köyü Ali Bey camii hakkındaki bilgilere göre camie bir akçe ile hatib olan Mehmed'e 1706 yılında berat-ı tecdid buyrulmuştur.¹²⁹ Bu durum daha önce gönüllü ve ücretsiz olarak bu görevi ifa etmekte olduğunu doğrular mahiyettedir. 1595 tarihli Mufasssal Ahıska defterinde Ude nahiyesine bağlı Osbiza isimli bir köy mevcuttur.

2.2.26. Keğadiye Köyü Camii(Ude Nahiyesi Keharit): Ahıska kazasına bağlı olan Keğadiye köyü camisi ahali tarafından yaptırılmıştır. İmam ve hatip olarak Şerif İbrahim b. Ebubekir isimli bir kişi ücretsiz ve gönüllü olarak hizmet vermektedir. Çıldır valisi Ali paşa tarafından kazaskerliğe arzda bulunulmuş ve başka birisi üzerinde bulunmaması üzerine 1821 Mayıs'nda kendisine tevcihte bulunulmuştur.¹³⁰

2.2.27. Kobuleti Köyü Camii: Ahıska kazasında Kobuleti köyünde Muhammed efendinin yaptırdığı camii ile ilgili atama kaydına baktığımız zaman caminin yeniden inşası sonrası imamet ve hitabet cihetlerinin Hüseyin Ahmed efendiye 1793 yılında inayet buyrulduğu görülmektedir.¹³¹ Kobuleti ile ilgili olarak 1718-1719 tarihlerinden itibaren yurtluk ve ocaklık statüde Ahıska Valisi Rüstem Mehmed'e tahsis edilmiş olduğu bilgisi bulunmaktadır. Köy nüfusunun azlığına da vurgu yapılmış olan çalışmada Çürüksu ile Kobuleti yerleşimlerinin aynı olduğu tespiti yapılmıştır.¹³²

2.2.28. Konişka Köyü Camii: Ahıska'nın Konişka köyünde bulunan Ebubekir bey camiinde Cuma namazı kılınmaması nedeniyle ahalinin talepleri doğrultusunda yarım akçe yevmiye ile imamet ve hitabeti Halil efendiye verilmek suretiyle minber vaz' edilmiştir. Ardından kadı Hüseyin efendi arzda bulunmuş ve 1816 yılında Halil efendiye tevcihte bulunulmuştur.¹³³

2.2.29. Kosor Köyü Camii: Ahıska kazasına bağlı Kosor köyü camii hakkında bilgiler bir atama kaydında yer almaktadır. Bu köyün Ahıska kazasına bağlı olduğu vurgulanmasına rağmen 1595 tarihli Mufasssal Ahıska defterinde Ahıska kazasına değil

¹²⁹VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1098/143**.

¹³⁰VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **534/144**.

¹³¹VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **530/89**.

¹³²Bkz. Bayram Kodaman, Nedim İpek; "Çürüksu Kazası", **Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, VII/1, 1992, s.99-120.

¹³³VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1133/31**.

Penek nahiyesine bağı bu isimde bir köy yerleşiminin bulunduğı görülmüştür. Ancak Ahıska kaza merkezine bağı bulunması nedeniyle aynı köy olma ihtimali bulunmamakla birlikte kaybolmuş köylerden olması muhtemeldir. Atama kaydında yer alan bilgilere göre; camie yarım akçe yevmiye ile hatib olan Ali'den sonra Ahmed b. Hacı Muhammed'e Kadı Hacı Ebubekir Efendi arzıyla 1749 yılında tevcih buyrulmuştur.¹³⁴ Günümüzde bu yerleşim birimi Erzurum Oltu ilçesi sınırları dâhilindedir.

2.2.30. Kutayis Kalesi Camii: Ahıska'da Kutayis kalesi camii hakkında bir atama kaydında bilgi bulunmaktadır. Bu bilgiye göre; Kutatis kalesi camii şerifine imam ve hatib olan Hüseyin halifeye 1700 yılında yeniden tevcihte bulunulduğu görülmektedir.¹³⁵

2.2.31. Küllab/Güllab Köyü Mescidi: Ahıska'da Gülab köyü mescidi hakkında iki kayıt yer almaktadır. Her iki kayıta aynı defterde arka arkaya yer alan atama kayıtları şeklindedir. Güllab köyü mescidine yarım akçe yevmiye ile müezzin olan İbrahim'in ölümünden sonra yerine oğlu Halil'e 1806 yılında inayet buyrulduğu bilgisi ilk kayıta yer almaktadır.¹³⁶ Diğer atama kaydında ise caminin ferraşlık görevini ifa eden İbrahim efendinin ölümü sonrası yerine yarım akçe yevmiye ile oğlu Ali'ye inayet buyrulduğu bilgisi yer almaktadır.

2.2.32. Kösücü Köyü Camii: Ahıska Kösücü köyü camii hakkında bilgi defterde sadece bir satırdan ibarettir. Bu kayıta Kösücü köyü camiine hatip lazım olmakla birlikte Süleyman halifeye 1705 yılında inayet buyrulduğu bilgisi yer almıştır.¹³⁷

2.2.33. Meğri Köyü Camii: Ahıska'da Meğri köyü camii hakkındaki bilgiler şu şekildedir. Meğri köyü camie yarım akçe yevmiye ile Cuma müezzini olan Yahya efendinin ölümü sonrası aynı görevin Hüseyin efendiye 1811 yılında inayet buyrulduğu görülmektedir.¹³⁸

2.2.34. Meradis Köyü Camii: Ahıska'da Meradis köyünde Hacı Ahmed beğın yeniden yaptırdığı camiın imamet ve hitabeti bir akçe yevmiye ile Hasan halifeye 1727 yılında inayet buyrulmuştur.¹³⁹

¹³⁴VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1055/91.**

¹³⁵VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1098/143.**

¹³⁶VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1133/31.**

¹³⁷VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1098/143.**

¹³⁸VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1133/31.**

¹³⁹VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1143/67.**

2.2.35. Merdi Köyü Mescidi: Ahıska'da bulunan Merdi köyü mescidi hakkında bilgiler bir kayıta yer almaktadır. Bu bilgiye göre; Merdi köyü mescidine yarım akçe yevmiye ile müezzin olan İsmail'in ölümü sonrası aynı görev Musa'ya 1715 yılında inayet buyrulmuştur.¹⁴⁰ Merdi ve Meradis isimleri aynı şekilde yazılmış olmakla birlikte kesin bir ayırım yapılamamıştır.

2.2.36. Meydan Köyü Camii: Ahıska kazasına bağlı Meydan Köyü hakkında defterde iki adet kayda rastlanılmıştır. Bu bilgilere göre; Ashab-ı hayrat tarafından bina edilen camiinin imam ve hatibi Muhammed Emin'dir. Cemaatin isteği çerçevesinde bu göreve getirilmiştir. Muhammed Emin Efendi öldükten sonra hitabet vazifesi oğlu Süleyman Efendiye Çıldır Valisi Selim Paşa arzıyla ücretsiz olarak 1742 tarihinde tevcih olunmuştur.¹⁴¹ Aynı atama kaydında Süleyman efendinin oğlu olan Mehmed Emin'e ise camiin imamet vazifesinin tevcih edildiği ve 1775 yılından beri bu vazifeleri ücretsiz olarak ifa ettikleri görülmüştür. Bu bilgiler üzerinden Süleyman efendiye hitabet oğlu Mehmed Emin'e ise imamet cihetleri 1814 yılında tevcih buyrulmuştur.¹⁴² Bir başka kayıta yer alan bilgilere baktığımız zaman camiin ücretsiz olarak hatiplik vazifesini yapan Süleyman halifeye 1759 yılında yeniden tevcihte bulunulduğu¹⁴³ Bir diğer kayıta göre; camiin imamı olan Süleyman öldükten sonra yerine oğlu Muhammed'e Kadı Halil arzıyla 1765 yılında tevcih buyrulduğu bilgileri yer almıştır.¹⁴⁴ Bununla birlikte yeni kayıta yer alan bilgiye göre Süleyman'dan sonra sulbi oğlu Ahmed'e kablet tevcih merkurundan sonra Ahmed'in kardeşi Arslan Mustafa b. Süleyman halifeye babası mahlûlünden olan cihet kadı Seyyid Mehmed Emin arzıyla 1813 yılında tevcih buyrulmuştur.¹⁴⁵ Bu bilgilerin yanısıra bazı kayıtlarda camiin Süleyman Bey tarafından yaptırıldığı bilgisi bulunurken bazı kayıtlarda ise ashab-ı hayrat bilgisinin yer almasını camiin ilk yapımı ve yenilenme süreçleri olarak algılamak gerekir. Ahalinin yaptırdığı camii sonraki süreçte Süleyman Bey yenilettiği.

¹⁴⁰VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1098/143.**

¹⁴¹VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1055/91.**

¹⁴²VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **534/144.**

¹⁴³VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1062/93.**

¹⁴⁴ VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1066/35.**

¹⁴⁵ VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **535/94.**

2.2.37. Molla Kesten Köyü Camii: Ahıska Molla kesten köyündeki camiin bir akçe yevmiye ile imam ve hatipliğini yapan Murtaza efendinin ref' etmesi sonrası Muhammed efendiye 1701 tarihinde tevcih buyrulmuştur.¹⁴⁶

2.2.38. Odurye Köyü Camii: Ahıska'da Odurye köyü camiine bir akçe ile hatip olan Ahmed efendinin ölümü sonrası aynı görevin Mustafa efendiye nakledildiği bilgisi 1727 yılında kayıtlanmıştır.¹⁴⁷ Odurye köyü ile ilgili olarak Mufassal Ahıska defterinde yer alan bilgilerden hareketle bu köyün eski bir yerleşim yeri olduğu bilgisine ulaşılmakla birlikte sonraki dönem kayıtlarında fazla bir bilgi yer almamaktadır. Köy adının bazı kullanımları Odria şeklindedir.

2.2.39. Pareha- i ulya (Berzay-ı ulya) Köyü Camii: Ahıska'ya bağlı Perahay-ı ulya köyünde bulunan caminin hayrat sahibi El-hac İbrahim kızı Şems Hatun olarak kayıtlanmıştır. Ayrıca defterde yer alan bilgilere göre; Camiinin hitabeti yarım akçe ile Osman halifeye Kadı Şeyh Mehmed Efendi arzıyla 1748 yılında tevcih buyrulmuştur.¹⁴⁸

2.2.40. Phero/Bahro Köyü Camii: Defterde Ahıska'da Bahro/phero köyünde Mustafa Bey camiinde yevmi yarım akçe ile imam ve hatib olan Mustafa öldükten sonra diğer Mustafa Said'e kadı müftizade Mehmed arzıyla 1768 yılında tevcih buyrulduğu bilgisi yer almaktadır.¹⁴⁹ İkinci bir kayıтта yer alan bilgilere göre Mustafa Bey tarafından inşa olunan camie 8 akçe yevmiye ile imam ve hatib olan Mustafa b. Sa'id'in ölümü sonrası İbrahim b. İbrahim'e kadı Hacı Osman arzıyla 1774 yılında tevcih buyrulmuştur.¹⁵⁰ Bununla birlikte son kayıt 1793 tarihli olup bu kayıтта Mustafa Bey tarafından inşa olunan camie imam ve hatip olan Ali Efendi ile ilgilidir. Bu tarihlerde 8 akçe yevmiye ile imam ve hatip olan Ali efendinin çocuksuz olarak ölümü sonrası cemaatin reyi ile Ragıb Mehmed görevlendirilmiştir. Çıldır valisi Selim paşa bu atama için arzda bulunmuş ve Ragıb Mehmed'e 1793 yılında tevcih buyrulmuştur.¹⁵¹ İbrahim b. İbrahim efendi ile Ali efendi arasında bir bağ olup olmadığı belli değildir. Bununla birlikte iki kayıt arasında yaklaşık 20 yıl geçiş olması başka atamalarında olabileceği ihtimalini göstermektedir. Bahro köy camiinde görev alan üç imam ve hatibin 8 akçe yevmiyeye sahip olmaları durumunu vakîf Mustafa beyin vakîf şartlarından birisi olarak

¹⁴⁶VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1098/143.**

¹⁴⁷VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1143/ 67.**

¹⁴⁸VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1055/91.**

¹⁴⁹VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1070/71.**

¹⁵⁰VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1059/88.**

¹⁵¹VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **534/144.**

değerlendirmek mümkündür. Yaklaşık 20 yıllık bir süre boyunca camii personelinin gelirinde bir değişim olmaması hususunu bu şekilde izah edebiliriz.

2.2.41. Pirut Köyü Camii: Defterde Ahıska'nın Pirut köyündeki camiin Ahmed bey tarafından yenilenerek imamet ve hitabet görevleri bir akçe yevmiye ile Mustafa halifeye 1727 yılında inayet buyrulduğu bilgisi yer almaktadır.¹⁵² Pirut isimli köy kaydı başka bir defterde yer almamaktadır.

2.2.42. Rücuhanne Köyü Camii: Ahıska'da Rücuhanne köyünde İbrahim Paşa kerimesi Ayşe Hanım camiine hatip lazım olmakla birlikte adı geçen camii'nin imamı olarak görev yapan Mustafa'ya kadı Hasan arzıyla 1815 yılında yeniden inayet buyrulduğu görülmüştür.¹⁵³ İbrahim Paşanın Annesi Raziye Hanım adına camii ve medrese inşa ettirmiş olduğu bilinmektedir. Kızkardeşi Ayşe Hanım adına da camii yapılmış olması ailenin hayır ve hasenat işlerindeki cömertliğini göstermesi bakımından önemlidir.

2.2.43. Saray Köyü Camii: Ahıska'da bulunan Saray köyü camii hakkında bilgiler bir atama kaydında yer almaktadır. Bu kayıta yer alan bilgilere göre; Camii köy halkı tarafından yaptırılmıştır. Camiin imam ve hatiplik ciheti Molla Hamdi'ye 1774 yılında tevcih buyrulmuştur.¹⁵⁴

2.2.44. Satezende Köyü Camii: Ahıska'ya bağlı Satezende köyü camii hakkında bilgilere bir deftrede yer almaktadır. Bu defterdeki bilgilere baktığımız zaman Satezende köyüne ilk defa yapılan camii'nin vaaz hitabeti için Ahıskavi Atıf b. Osman Efendinin 1755 yılında arzuhalı sonrası görevlendirildiğini ve kendisine tevcih buyrulduğunu görmekteyiz.¹⁵⁵

2.2.45. Sece Köyü Camii: Ahıska kazasına bağlı Sece köyü camisinde imam olan Hüseyin efendinin ölümü sonrası yerine İbrahim efendiye arzıhalı sonrası 1727 yılında tevcih buyurulmuştur.¹⁵⁶

2.2.46. Sindisib Köyü Camii: Ahıska Sindisib köyü halkının yaptırdığı camii ile ilgili bilgiler iki kayıta yer almaktadır. Bu bilgilere göre; Caminin gönüllü ve ücretsiz hatibi olan Mustafa halife b. Osman'a 1776 yılında yeniden berat tevcih buyrulmuştur.¹⁵⁷ Aynı

¹⁵²VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1143/67.**

¹⁵³VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1133/31.**

¹⁵⁴VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1059/88.**

¹⁵⁵VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1062/93.**

¹⁵⁶VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1137/59.**

¹⁵⁷VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1065/88.**

şekilde bir başka defterde dahi Mustafa halife b. Osman'ın beratının 1777 yılında yenilendiği bilgisi mevcuttur.¹⁵⁸

2.2.47. Smada-i Kebir Köyü Camii: Ahıska kazası köylerinden Smada-i Kebir köyü hakkındaki bilgilere baktığımız zaman köy ahalisi izn almak suretiyle camie minber vaz' etmişlerdir. Ardından camiin imamet ve hitabet cihetini ücretsiz ve gönüllü olarak üstlenen Mehmed efendinin atanmasını talep etmişler ve 1781 yılında kendisine berat inayet buyrulmuştur.¹⁵⁹ Bir diğer kayıta Smada-ı kebir köyü camii imamet ve hitabet cihetlerinin Mehmed Sadık Efendi üzerinde olduğu kayıtlanmıştır. Onun ölümü sonrası cemaatin isteği doğrultusunda Sabit Mehmed'e verilmesi için çıldır valisi Osman paşa arzda bulunmuş ve 1827 tarihinde kendisine tevcih buyrulduğu görülmüştür.¹⁶⁰

2.2.48. Tarhan Köyü Camii: Ahıska'da Tarhan köyündeki camiin imam ve hatibi olmadığı ve bu cihetlere ihtiyaç duyulması nedeniyle Muhammed efendiye Çıldır Valisi Hasan Paşa arzıyla 1766 yılında tevcih buyrulmuştur.¹⁶¹

2.2.49. Tbeti Köyü Camii: Ahıska kazasına bağlı Tbeti köyü camii Molla İbrahim tarafından izn-i hümayun ile yeniden bina olunmuştur. İmamet ve hitabet cihetleri ücretsiz olarak bu işi yapacak olan İsmail efendiye 1784 tarihinde inayet buyrulmuştur.¹⁶² Ayrıca bu atama kaydının altında mürafaa kaydı bulunmaktadır. Mürafaa kaydının bulunuyor olması imamet ve hitabet ciheti için farklı kişilerin talepleri olduğunu ve konunun kadı mahkemesinin kararı sonrası netleştiğini ifade etmektedir.

2.2.50. Terakid Köyü Camii: Ahıska'da Terakid Köyünde bulunan mescide minber vaz' edilip hitabet görevi bir akçe yevmiye ile Molla Hamza'ya 1817 yılında inayet buyrulmuştur.¹⁶³

2.2.51. Terziç Köyü Camii: Ahıska kazasına bağlı Terziç köyünde Hasan'ın izn-i hümayun ile yeniden yaptırdığı camii hakkında bilgiler şu şekildedir. Caminin imam ve hatiplik görevi Hasan halifeye 1800 yılında tevcih buyrulmuştur.¹⁶⁴

¹⁵⁸VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1066/35.**

¹⁵⁹VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1066/35.**

¹⁶⁰VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **535/94.**

¹⁶¹VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1070/71.**

¹⁶²VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1066/35.**

¹⁶³VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1133/31.**

¹⁶⁴VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **531/120.**

2.2.52. Urcuşan Köyü Camii: Ahıska kazasında yer alan Urcuşan köyü camii hakkında dört farklı defterde atama kayıtlarına rastlanmıştır. Birinci defterde yer alan bilgilere göre köyde bulunan Ahmed Efendi mescidine yeniden minber vaz' edilmek istenmiştir. Hitabet ciheti bir akçe yevmiye ile mescid imamı Muhammed halifeye ibka edilmesi için ahalinin arzı-haliyle 1748 yılında tevcih buyrulmuştur.¹⁶⁵ Bir diğer defterde yer alan bilgilere göre Urcuşan köyü camisinin imam ve hatiplik cihetine ücretsiz olarak caminin inşasını üstlenmiş olan Mehmetzade Ali efendinin üstlenmesi için 1810 yılında arzihali sonrası tevcih buyrulmuştur.¹⁶⁶ Ardından yer alan diğer kayıtta Caminin ücretsiz ve gönüllü olarak imam ve hatibi olan Mehmedzade Ali öldükten sonra aynı cihet Ragıp halifeye Çıldır Valisi Selim Paşa arzıyla 1796 yılında tevcih buyrulmuştur.¹⁶⁷ Bu atama kaydı bir diğer defterde yenilenmek suretiyle Mehmedzade Ali Efendinin yerine Ragıp halifeye Çıldır valisi Selim Paşanın arzda bulunması ve 1810 yılında atanması ile yer almıştır.¹⁶⁸

2.2.53. Vale Köyü Şemsiye Hatun Camii: Ahıska'da bulunan Vale köyü camii hakkında iki farklı defterde bilgilere rastlanmıştır. Bu bilgiye göre; Camiinin imamet ve hitabet ciheti için dört akçe yevmiye ile Süleyman b. Hamdi'ye kadı Hacı Osman arzıyla 1774 yılında tevcih buyrulmuştur.¹⁶⁹ Diğer kayıtta yer alan bilgilere göre köy camiine dört akçe yevmiye ile atanan Mehmed b. Süleyman mutasarrıf olduğu ciheti mezkûrun satılması üzerine bu görevleri Doruk Hasan b. Hasan'a feragat ederek merkuma 1786 yılında tevcih buyrulduğu görülmüştür.¹⁷⁰

2.2.54. Vani Köy Camii: Ahıska'ya bağlı Vani köy camii hakkında bilgilere üç farklı defterde rastlanmıştır. İlk defterde yer alan bilgilere göre Vani köyü camine hatib lazım olmakla birlikte yarım akçe yevmiye ile Yusuf Halife'ye 1705 yılında inayet buyrulduğu görülmüştür.¹⁷¹ Bir diğer kayıtta Köy ahalisinin yaptırdığı cami'e bir akçe yevmiye ile imam ve hatib olan Mustafa ölünce aynı cihetler 1746 yılında Mehmed halifeye rica ile tevcih buyrulmuştur.¹⁷² Mustafa efendinin ölümü sonrası imam ve

¹⁶⁵VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1055/91.**

¹⁶⁶VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **533/101.**

¹⁶⁷VGMA, HD Kaza-i Ahıska, **534/144.**

¹⁶⁸VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **535/144.**

¹⁶⁹VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1059/88.**

¹⁷⁰VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **535/94.**

¹⁷¹VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1098/143.**

¹⁷²VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1055/91.**

hatiplik cihetine atanan Mehmed Halifeye aynı cihetlerin 1753 yılında bir akçe ile müzayede edilmesi sonrası inayet buyrulması da gerçekleşmiştir.¹⁷³

2.2.55. Varhana Köyü Camii: Ahıska kazasına bağlı Varhana köyü camii hakkında üç farklı defterde bilgilere rastlanmıştır. Bu bilgiye göre; Derviş Ağa camiinde imam ve hatib olmadığı gerekçesiyle bir akçe yevmiye ile Hasan'a 1704 yılında inayet buyrulmuştur.¹⁷⁴ Bu defter Varhana köyü ile ilgili ilk atama kaydını içermesi nedeniyle dikkat çekicidir. Ayrıca bu defterde köy camiinin Derviş Ağacamii olarak zikredilmesi onun banisi olabileceği ihtimalini düşündürmektedir. Bununla birlikte sonraki kayıtlarda bani ismi yer almamaktadır. Bir diğer kayıttta yer alan bilgilere göre Varhana köyü camii şerifine hatip olan Mehmed Efendi öldükten sonra yerine oğlu İbrahim'e Çıldır Valisi Süleyman Paşa hazretlerinin arzıyla 1793 yılında tevcih buyrulmuştur. Yine bu kayıt içinde kiliseden mübeddel ibaresi ile camiinin kiliseden dönüştürüldüğü bilgisi bulunmaktadır.¹⁷⁵ Ardından yer alan atama kaydı İbrahim efendinin ölümü ve yerine oğlu Mehmet Emin b. İbrahim efendinin ataması ile ilgilidir. 1816 yılında rica ile tevcih ve inayet buyrulduğu bilgisi de ayrıca kayıtlanmıştır.¹⁷⁶ Bir diğer defterde yer alan bilgilere göre izn-i hümayun ile yeniden inşa olunan caminin imam ve hatiplik ciheti bir akçe yevmiye ile İbrahim b. Mehmed efendi üzerinde iken ölümü sonrası aynı cihetler oğlu Mehmed Emin b. İbrahim efendiye rica ile 1817 yılında tevcih buyurulmuştur. Aynı yılın sonuna doğru aynı defterde yer alan bir başka kayıda göre ise izn-i hümayun ile yeniden bina olunan cami'e imam ve hatib lazım olması üzerine köy ahalisinin isteği sonrası ücretsiz ve gönüllü olarak bu görevlerin Nadiroğlu Abdullah'a tevcih olunması için Selim b. Hüsrev arzda bulunmuş ve 1817 yılında tevcih buyrulmuştur.¹⁷⁷

2.2.56. Vatretiye Köyü Camii: Ahıska'da Vatretiye köyü camii hakkında bilgiye rastlanmıştır. Bu bilgiye göre; kiliseden dönüştürülen Cami'nin ücretsiz ve gönüllü olarak hatiplik cihetini icra eden ve elinde beratı bulunan Osman'a yeniden 1704 yılında inayet buyrulmuştur.¹⁷⁸ Yeni bir atama kaydı 1774 yılında gerçekleşmiştir. Bu bilgiye göre; Cami'e imam ve hatib olan Seyyid Mustafa b. Ali'den sonra Seyyid Hafız Mehmed b. Seyyid İbrahim'e Kadı Hacı Osman arzıyla 1774 yılında tevcih

¹⁷³VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1055/92.**

¹⁷⁴VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1098/143.**

¹⁷⁵VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1066/35.**

¹⁷⁶VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **534/144.**

¹⁷⁷VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **534/144.**

¹⁷⁸VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1098/143.**

buyrulmuştur.¹⁷⁹ 1774 ile 1815 tarihleri arasında başka atama kayıtları tespit edilememiştir. Bu dönemde camii hatibi olan Mahmud öldükten sonra Molla Halil'e kaza kadısı Hasan arzıyla 1815 yılında inayet buyrulmuştur.¹⁸⁰

2.2.57. Zarbasuban Köyü Camii: Ahıska Zarbasuban köyü camii hakkında bilgiler iki farklı defterde yer almaktadır. Bu bilgilere göre; Zarbasuban köyü camii şerifine imam ve hatib olan Ömer öldükten sonra yerine aynı görevler Ali halifeye Çıldır Mirmiranı arzıyla 1760 yılında tevcih buyrulmuştur.¹⁸¹ Bir diğer defterde yer alan bilgilere göre ashab-ı hayratın yaptırdığı camii imam ve hatibi olan Ali öldükten sonra kardeşinin oğlu Ahmed'e 1790 yılında tevcih buyrulmuştur.¹⁸²

2.2.58. Zedüban Köyü Camii: Ahıska'ya bağlı Zedüban köyünde ashab-ı hayrattan Salih'in izn-i hümayun ile yaptırdığı Camii şerifin imam ve hatibliği için Salih halifenin atanması yolunda Çıldır Valisi Süleyman Paşa hazretleri arzda bulunmuş ve 1781 yılında tevcih buyrulmuştur.¹⁸³ Bir diğer kayıta yine Zedüban köy camisinin ücretsiz ve gönüllü olarak imam ve hatibi olan Salih ölünce yerine oğlu Abdullah Said'e Çıldır Valisi Süleyman Paşa hazretlerinin arzıyla 1793 yılında tevcih buyrulmuştur.¹⁸⁴

2.2.59. Zeravün Köyü Camii: Ahıska'da bulunan Acele kasabasında Zeravün köyü camii ile ilgili bilgiler iki defterde yer almaktadır. Bu bilgilere göre; Zeravün köyü camiine imam ve hatib olan Hüseyin'e 1774 yılında beratı yeniden tevcih buyrulmuştur.¹⁸⁵ Zeravün köyü ile ilgili bir diğer kayıta camie imam ve hatib olan Hüseyin öldükten sonra sulbi oğulları Mehmed, Tahir ve Ahmed kardeşler bu cihetin kendilerine verilmesi için dilekçe ile talepte bulunmuşlardır. Bu dilekçeye istinaden 1811 yılında üç kardeşe müştereken tevcihde bulunulduğu görülmüştür.¹⁸⁶

2.2.60. Zigalinle/ Zikilia Köyü Camii: Ahıska'nın Zigalinle Köyü Camii ile ilgili bilgiler üç defterde kayıtlanmıştır. Bu bilgilere göre; Bu camiinin hatiplik görevine 1752 yılında Kadı Şeyh Mehmed arzıyla İsmail'in ölümü sonrası oğlu Mehmed'e tevcih olunmuştur.¹⁸⁷ Bir diğer kayıta Zigalinle köyü camiinin Derviş Ağa tarafından yaptırıldığı kayıtlanmıştır. Camie yarım akçe yevmiye ile imam ve hatib olan diğer

¹⁷⁹VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1059/88.**

¹⁸⁰VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1133/31.**

¹⁸¹VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1062/93.**

¹⁸²VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **530/88.**

¹⁸³VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1066/35.**

¹⁸⁴VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1066/35.**

¹⁸⁵VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1065/88.**

¹⁸⁶VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **536/84.**

¹⁸⁷VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1055/92.**

Derviş öldükten sonra Hüseyin b. Hüseyin'e kadı Halil arzıyla 1777 yılında tevcih buyrulmuştur.¹⁸⁸ Bir başka kayıt merhum Derviş Ağa tarafından yaptırılan Zigalinle camiinin yarım akçe yevmiye ile imam ve hatibi olan Hüseyin b. Hüseyin Feyzullah öldükten sonra yerine o tarihlerde pirifâni olmakla birlikte mezburun oğlu Derviş Muhammed Hüseyin'e Çıldır Valisi Mehmed Sabit Paşa arzıyla 1798 yılında tevcih buyrulması ile ilgilidir.¹⁸⁹

2.2.61. Zivin/Zume Köyü Camii: Ahıska'nın Zivin¹⁹⁰ köyünde yer alan camii köy ahalisi tarafından inşa edilmiş olup günlük bir akçe yevmiye ile Süleyman b. İbrahim tarafından imam ve hatiplik vazifeleri ifa edilmektedir. Ölümü sonrası oğlu Mehmed'e babasının arzusu mucebince Acara kazası naibi Hüseyin efendinin arz etmesi sonucu 1819 yılında tevcih buyrulmuştur.¹⁹¹

2.3. NAHİYELER

Ahıska kazasına bağlı nahiyelerin 1595 Mufasssal tahririni müteakip dönemlerde çeşitlilik arz ettiği görülmektedir. Bazen statüleri değiştirilen nahiyelerin Ahılkelek, Altunkale, Ardahan, Ardauç, Azgur, Çıldır, Göle, Maçahel, Mamaervan, Menlik, Murgul, Penek, Poshov ve Tavusker adları ile defterlerde yer aldıkları bilinmektedir. Bu nahiyelerin Çıldır eyaletinin idari örgütlenme esasları çerçevesinde zaman zaman başka sancak sınırlarına dâhil edildiğini ancak hurufat kayıtlarında bu işlemlerin izini sürmenin pek mümkün olmadığını söylemek gerekmektedir.

2.3.1. Ahılkelek Nahiyesi Gömürdür Köyü Camii: Ahıska nahiyelerinden Ahılkelek /Gömürdür köyü camii hakkında bazı bilgilere rastlanmıştır. Bu bilgiye göre; Cami'e Seyyid Ali gönüllü olarak hatiplik yapmış ölümü sonrası yerine oğlu Ali'ye 1702 yılında inayet buyurulmuştur.¹⁹² Bir başka defterde yer alan bilgilerde aynı kişilere atfedilmektedir. Ahılkelek Gömürdür köyü camiinde hatip olan Seyyid Ali öldüğü için diğer Ali'ye 1702 yılında tevcih buyrulduğu kaydı yer almıştır.¹⁹³

2.3.2. Ahılkelek Sancağı Kurut Sahalite Köyü Camii: Ahılkelek sancağında Kurut-ı Sahalite köyü camii ile ilgili bir adet atama kaydı bulunmuştur. Bu atama kaydının incelenmesi sonrası yarım akçe yevmiye ile imam olan Muhammed efendinin aynı

¹⁸⁸VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 1066/35.

¹⁸⁹VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 531/120.

¹⁹⁰Zivin isimli yerleşim alanı ile ilgili olarak tam bir yer tespiti yapılamamış olmakla birlikte İspir ve Tortum arasında da aynı isimli bir yerleşim alanı bulunmaktadır.

¹⁹¹VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 534/144.

¹⁹²VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 1098/143.

¹⁹³VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 1098/143.

zamanda hitabet vazifesi ile görevlendirilmiş olduğu bilgisi yer almaktadır. Camie minber vaz' edilmesi için kadı İbrahim efendinin 1815 yılında arzda bulunduğu bilgisi de ayrıca yer almaktadır.¹⁹⁴

2.3.3. Altunkale Nahiyesi Altunkale Köyü Mustafa Bey Camii: Ahıska Altunkale köyü Mustafa Bey Camii hakkında şu bilgilere ulaşılmıştır. Defterde yer alan kayda göre cami'e sekiz akçe yevmiye ile imam ve hatip olan Ali Efendi çocuksuz olarak vefat etmiştir. Köy ahalisinin isteği çerçevesinde Ragıb Mehmed Efendi aynı göreve Çıldır Valisi Selim Paşanın arzıyla 1793 yılında tevcih buyrulmuştur.¹⁹⁵

2.3.3.1. Altunkale Nahiyesi Havet Köyü Camii: Defterde yer alan bir kayıta yer alan bilgilere göre Ahıska'ya bağlı Hevat köyü camii köy ahalisi tarafından yenilenmiş ve minber inşa edilmiştir. Caminin imamet ve hitabet görevleri Ahmed b. Ali'ye 1754 yılında inayet buyrulmuştur.¹⁹⁶ Bir başka kayıta Ahıska'da Altunkale Ude nahiyesinin Havet köyü camii şerifine imam ve hatib olan Feyzullah öldükten sonra yerine oğlu Süleyman efendiye Çıldır Valisi Süleyman Paşa hazretlerinin arzıyla 1784 yılında tevcih buyrulmuştur.¹⁹⁷ Bir diğer atama kaydında yer alan bilgilere göre Hevat köyü camiinin gönüllü ve ücretsiz olarak imam ve hatibi olan Süleyman Efendi çocuğu olmadan vefat etmiştir. Yerine Feyzullah Sabit efendinin tayin olunması için Çıldır Valisi Selim Paşa arzda bulunmuş ve kendisine 1803 yılında tevcih buyrulmuştur.¹⁹⁸

2.3.3.2. Altunkale Nahiyesi Sencer Köyü Camii: Ahıska'da Altunkale nahiyesinde Sencer köyünde Mustafa bey camii hakkında bilgiye rastlamıştır. Bu bilgilere göre; Cami'e sekiz akçe yevmiye ile imam ve hatib olan İbrahim b. Hayrullah öldükten sonra Ali'ye Çıldır Valisi Mehmed Şerif Paşa arzıyla 1792 yılında tevcih buyrulmuştur.¹⁹⁹

2.3.4. Ardahan Kasabası Dedegül Köyü Fatıma Hatun Camii: Ahıska'da Ardahan kasabasında Dedegül köyünde bulunan Fatıma Hatun Camii hakkında bilgiler şu şekildedir. Bu bilgiye göre; Camii Fatıma Hatun tarafından yaptırılmıştır. Camiinin hatibi yarım akçe yevmiye ile Süleyman b. Yusuf'a kaza Kadısı İsmail efendinin arzıyla 1769 yılında tevcih buyrulmuştur.²⁰⁰

¹⁹⁴VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1133/31**

¹⁹⁵VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **534/144**

¹⁹⁶VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1062/93**

¹⁹⁷VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1066/35**

¹⁹⁸VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **532/109**

¹⁹⁹VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **530/89**

²⁰⁰VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1072/50**

2.3.5. Ardanuç Nahiyesi Macahel Köyü Camii: Ahıska kazasının Ardanuç nahiyesine bağlı Macahel köyü camii hakkındaki bilgilere göre; caminin ücretsiz olarak imam ve hatibi olan Fettah'ın yerine kardeşi Mehmed b. Salih'e 1783 yılında tevcih buyrulduğu görülmüştür.²⁰¹

2.3.5.1. Ardanuç Nahiyesi Vartehil Köyü Camii: Ahıska'da Ardanuç nahiyesi köylerinden Vartehil köyü camine imam ve hatib olan kişinin ölümü sonrası uzun bir süre geçtiğinden kasr-ı yed olarak Fethullah'a Ardanuç naibi Hasan arzıyla 1777 yılında tevcih buyrulmuştur.²⁰² Ücretsiz ve gönüllü olarak imam ve hatip olan Fethullah halifeye köy cemaatinin de rızası üzerine 1791 yılında yeniden inayet buyrulmuştur.²⁰³ Vartehil köyü camii ile ilgili bir diğer kayıta yer alan bilgilere göre cami'e imam ve hatib olan Mehmed b. Salih öldükten sonra sulbi oğlu Muhammed Arif b. Mehmed'e aynı cihetler Ardanuç kazası naibi Nu'man'ın arzıyla 1813 yılında tevcih buyrulmuştur.²⁰⁴

2.3.6. Azgur Nahiyesi Hüseyin Camii: Ahıska'ya bağlı Azgur kalesi hariç surunda Hüseyin isimli bir kişi tarafından yaptırılmış olan cami hakkındaki bilgiler şu şekildedir Bu bilgilere göre; Caminin imam ve hatibi olmayıp lazım olmakla birlikte Ali efendiye Çıldır Valisi Süleyman Paşanın arzıyla 1766 yılında tevcih buyrulduğu kayıtlanmıştır.²⁰⁵ Bir diğer kayıta yer alan bilgilere göre; Camiinin gönüllü ve ücretsiz olarak imam ve hatibi olan Ali'nin ölümü sonrası bu görevler Mustafa Efendiye 1807 yılında Çıldır Valisi ve Faş muhafızı Selim Paşa arzıyla tevcih buyrulmuştur.²⁰⁶

2.3.6.1. Azgur Nahiyesi Hoca İsa Camii: Ahıska kazasına bağlı Azgur kalesi iç kısmında Hoca İsa'nın yaptırdığı camii şerif hakkında defterde yer alan bilgilere göre; Camii Şerifin yıkılması sonrası Çıldır Valisi Süleyman Paşa hazretlerinin mühürdarı²⁰⁷ Mehmed Efendinin izn-i hümayun ile yeniden yaptırdığı camii şerifin imam ve hatiplik görevine oğlu Sinan halifenin tayin olunması için Çıldır Valisi Süleyman Paşa hazretleri arzda bulunmuş ve 1781 yılında tevcih buyrulmuştur.²⁰⁸ Bir başka kayıta Hoca İsa

²⁰¹VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 534/144.

²⁰²VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 1066/35.

²⁰³VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 530/ 88.

²⁰⁴VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 535/94.

²⁰⁵VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 1066/35.

²⁰⁶VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 532/109.

²⁰⁷Mühürdarlık ıstılahı Sadrazam, nazır ve valilerin maiyetinde olarak resmi evrakları mühürleyen görevliler için kullanılmaktadır. Mahrem işlere vakıf oldukları için genellikle sadrazam ve vali değişikliği sonrası onların da görevleri değişmektedir. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, MEB Devlet Kitapları, İstanbul 1983, II, s. 609.

²⁰⁸VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 1066/35.

Camii hakkında bilgilere baktığımız zaman harabe olan camiinin tamir edilmesi işini Çıldır Valisi Süleyman Paşa Mühürdarı Mehmed Ağa üstlenmiştir. Tamir edilen cami'e gönüllü olarak Hoca İsanın oğlu olan Süleyman Efendi imam ve hatip tayin olunmuştur. Süleyman Efendinin ölümü sonrası Mehmed Efendiye aynı görevin kasr-ı yed olarak tevcih olunması için Çıldır Valisi Süleyman Paşa arzda bulunmuş ve devamında 25 Şubat 1809 yılında imzalı ve mühürlü olarak gönderilen ferman-ı ali mucebince tevcih buyrulduğu görülmüştür.²⁰⁹

2.3.6.2. Azgur Nahiyesi Kale Camii: Ahıska kazasına bağlı Azgur kalesi camii hakkındaki bilgiler beş farklı hurufat defterinde yer almaktadır. İlk kaydın yer aldığı defterde yer alan bilgilere göre; Camii kebirin imam ve hatibi olan Mustafa öldükten sonra aynı görevlerin kardeşi Osman'a tevcih olunması için Kadı naibi Yusuf arzıyla 1699 yılında tevcih rica edilmiştir.²¹⁰ Bir başka defterde yer alan bilgilere göre Azgur kalesinin dahil sınırında bulunan Camii kebirin hatibi olan Osman üzerinden Abdullah almakla birlikte onun bırakması sonrası kadı naibi Yusuf arzıyla 1706 yılında yazılan yazı ile Osman Efendi üzerinde ibka kılınması kararlaştırılmıştır.²¹¹ Bir başka kayda göre; Azgur kalesi Camii kebirin imam ve hatibi olan Osman önceki yıl öldüğünden yerine Ahmed Halifeye 1746 yılında tevcih buyrulması kaydı bulunmaktadır. Yine Azgur kalesi camii şerifinin müezzini olan Yusuf halifenin bir beratı olmamakla birlikte 1746 yılında ilk defa arzıhalı üzerine mansıb tevcih olunmuştur.²¹² Aynı şekilde Azgur kalesinde olan camie imam ve hatib olan Ahmed'in cihete rağbet etmeyip terki hizmet eylediği bilgisini cemaatin haber vermesi sonrası görev Ali b. Mahmud'a inayet buyrulmuştur. Bir diğer atama kaydına göre Ahıska kazasına bağlı Azgur kalesi derununda vaki' camii şerife yarım akçe yevmiye ile imam ve hatib olan Ali hizmete rağbet etmeyip terki hizmet etmesi sonrası Yusuf'a kadı naibi Ali arzıyla 1764 yılında tevcih buyrulduğu bilgisi yer almaktadır.²¹³ Bir başka defterde Azgur nahiyesinin Azgur kalesi hisarı dâhilinde bulunan camii kebirin gönüllü imam ve hatibi Osman'a bazı kimselerin müdahale etmelerinin önüne geçmek amacıyla Osman efendinin aynı göreve devam etmesi için 1817 yılında inayet buyrulmuştur.²¹⁴

²⁰⁹VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **533/101**.

²¹⁰VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1098/143**.

²¹¹VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1098/143**.

²¹²VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1055/91**.

²¹³VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1070/71**.

²¹⁴VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1133/31**.

2.3.6.3. Azgur Nahiyesi Ulu Camii: Ahıska kazası dâhilinde yer alan Azgur kalesindeki Ulu camii hakkında bir atama kaydı bulunmaktadır. Bu bilgiye göre; Camie ücretsiz olarak imam ve hatiplik yapan Mustafa'nın ölümü sonrası kaza kadısı arzıyla diğer Mustafa'ya 1701 tarihinde inayet buyrulmuştur.²¹⁵ Bu camiın kaledeki kebir camii ile aynı olması ihtimal dâhilindedir. Bununla birlikte atama kayıtlarında yer alan bilgilerde görevli olan kişilerin isim benzerliği bulunmasına rağmen tarihlendirmelerin farklı olması ikinci bir camii olması ihtimalini güçlendirmektedir.

2.3.6.4. Azgur Nahiyesi Zuğudir Mahallesi Camii: Ahıska kazası Azgur nahiyesindeki Zuğudir mahallesinde camii hakkında üç farklı defterde bilgilere ulaşılmıştır. Zuğudir mahallesinde müteveffa amcası Hacı İbrahim ile kethüda kardeşi babası Mustafa efendinin yaptırdığı caminin imam ve hatibi olmadığı ve lazım olduğu gerekçesiyle bir akçe yevmiye ile oğlu Said İsmail halifeye 1725 yılında inayet buyrulmuştur.²¹⁶ Bir başka defterde yer alan bilgilere göre Zuğudir Mahallesi camiinin imam ve hatibi olan İsmail çocuğu olmadan ölünce yerine Abdi Efendinin atanması için Çıldır Valisi Süleyman Paşa arzda bulunmuş ve kendisine 1765 yılında tevcih buyrulmuştur.²¹⁷ Bir diğer defterde Abdi efendinin ölümü sonrası sulbi oğlu olan Süleyman'a Çıldır valisi Hafız Ali Paşanın arz etmesi sonrası 1819 yılında tevcih buyrulduğu bilgisi bulunmaktadır.²¹⁸

2.3.7. Göle Nahiyesi Altunbulak Köyü Camii: Ahıska kazası Ardahan-ı Küçük (Göle) nahiyesinde bulunan Altunbulak köyünde hayrat sahibi olan Seyyid Ali b. Seyyid Mustafa'nın ilk defa bina eylediği camii şerife hatib tayin ve ihsan olunması lazım ve mühim olmakla birlikte 1765 tarihinde Seyyid Ali b. Seyyid Mustafa'ya kadı naibinin arzıhali ile tevcih buyrulduğu kayıtlanmıştır.²¹⁹

2.3.8. Maçahel Nahiyesi Acara-i sigamari Köyü Camii: Ahıska kazasına bağlı Maçahel nahiyesinde Acara-i sigamari camii hakkında bilgilere bir defterde rastlanmıştır. Bu bilgilere göre; Köy ahalisinin yeni cami ve minber inşası için izin talebinde bulunduğu görülmektedir. Ardından verilen izn çerçevesinde imamet ve

²¹⁵VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1098/143**.

²¹⁶VGMA, HDKaza-i Ahıska, **1083/55**.

²¹⁷VGMA, HDKaza-i Ahıska, **1066/35**.

²¹⁸VGMAHD, Kaza-i Ahıska, **534/144**.

²¹⁹VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1070/71**.

hitabet görevinin ücretsiz olarak İbrahim b. Ali'ye 1747 yılında inayet buyrulması gerçekleşmiştir.²²⁰

2.3.9. Mamervan Nahiyesi Gürmeri Köyü Camii: Ahıska muzafatından Mamervan kazası Gürmeri köyünde İsmail isimli bir kişi tarafından yaptırılmış olan camii hakkındaki bilgilere göre; İsmail isimli kişinin banisi olduğu camiinin harap olduğundan dolayı yenilenmesi için Talip isimli bir kişi başvurmuştur. Alınan izin sonrası onarılan caminin imamet ve hitabet görevleri camiye onaran Talip beyin oğlu Mustafa'ya Çıldır Valisi Süleyman Paşa hazretlerinin 1779 yılında yaptığı arz neticesinde tevcih buyrulmuştur.²²¹

2.3.10. Menlik Nahiyesi Kızılgöynek köyü Mescidi: Ahıska kazasının Menlik nahiyesine bağlı Kızılgöynek köyünde Halil isimli kişinin yaptırdığı mescidi şerifin cemaati azalmış olmakla birlikte yeniden minber vaz' edilmesi için ahali talepte bulunmuştur. Ardından hitabet cihetine bir akçe yevmiye ile Muhammed efendinin 1724 yılında inayet buyrulduğu kayıtlanmıştır.²²²

2.3.11. Murgul Nahiyesi Görüldür Köyü Camii: Ahıska kazasına bağlı Murgul nahiyesinde yer alan Görüldür camii hakkındaki bilgilere baktığımız zaman cami'e imam ve hatib lazım olmakla birlikte ahalinin rızasıyla Ömer b. Abdullah efendiye 1816 yılında ücretsiz olarak inayet buyrulduğu görülmüştür.²²³

2.3.11.1. Murgul Nahiyesi Hacalib Köyü Abdullah Camii: Ahıska'ya bağlı Murgul nahiyesindeki camii Abdullah isimli bir kişi tarafından yeniden yapılmıştır. Yenilenen camiin imamı olmadığı ve ahalinin ihtiyacı olduğu göz önünde bulundurularak gönüllü olarak Abdullah b. İsa efendiye 1803 yılında tevcih buyrulmuştur.²²⁴

2.3.12. Penek Kasabası Erdek Köyü Camii: Ahıska'nın Penek kasabasına bağlı Edrek köyü camie bir akçe yevmiye ile imam ve hatip olan Ahmed'den sonra Mustafa'ya 1725 yılında inayet buyrulduğu görülmektedir.²²⁵

2.3.12.1. Penek Kasabası Peneskird Köyü Camii: Ahıska'da Penek kasabasına bağlı Peneskird köyünde bulunan camie bir akçe yevmiye ile imam ve hatip olan

²²⁰VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1055/91.**

²²¹ VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1066/35.**

²²²VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1137/59.**

²²³VGMA, HD, ,Kaza-i Ahıska, **534/144.**

²²⁴VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **532/109.**

²²⁵VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1137/59.**

Süleyman'dan sonra aynı görevler Derviş Hasan'a 1725 yılında inayet buyrulmuştur.²²⁶ Peneskird 1595 tarihli Mufassal Ahıska defterinde de yer almaktadır. Nahiye statüsü bulunan bu yerleşim yerinin tarihi oldukça eskilere dayanmaktadır.

2.3.13. Poshov Nahiyesi Ali Bey Camii: Ahıska kazasının Poshov köyünde Ali bey camiine günlük yarım akçe ile imam ve hatip olan Mahmud efendinin elinde beratı olmakla birlikte yeni beratın 1815 yılında tevcih edildiği bilgisi yer almıştır.²²⁷ Köy camisinin Ali Bey tarafından bina ettirilmiş olduğu bilgisi kayıta yer almaktadır. Hurufat defterlerinde Poshov nahiyesinin bazı durumlarda köy olarak kullanılmış olduğu görülmektedir. Ayrıca belgelerin bir kısmında Diğur olarak da isimlendirilmektedir. Poshov'un nahiye olarak Diğur'un ise bu nahiyenin merkez köyü olarak idari yapısının oluşturulmuş olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte banî Ali beyin kimliği ile ilgili bir tespit yapılamamıştır.

2.3.13.1. Poshov Nahiyesi Digur Köyü Camii: Ahıska kazasına tabii Poshov nahiyesinde Digur Köyünde Fatıma Hatun²²⁸ tarafından yaptırılan camii şerifin hitabeti görevi gönüllü olarak bu işi üstlenen Ömer Halifeye 1748 yılında yenilenmek suretiyle verilmiştir.²²⁹ Bir başka kayıta Diğur köyünde Fatıma Hatun tarafından yaptırılan camii şerife imam ve hatibi olan Ömer halife kendi hüsnü rızasıyla Hasan halifeye fûruht edip bu durumu arz etmesine rağmen Osman isimli bir kişinin Ömer efendinin ölümü sonrası bu görevleri kendi üzerine kaydettirdiği görülmüştür. Bununla birlikte Osman Efendi görevli olduğu camide bulunmamakla birlikte Hasan efendinin görevini de işgal etmektedir. Bu durumun düzeltilmesi yolunda çıldır valisi Hasan Paşanın arzına binaen yapılan muamele ile Hasan halifeye 1763 yılında tevcih buyrulmuştur.²³⁰ Ancak birkaç yıl sonra Fatıma Hatun cami'e imam ve hatib olan Hasan Efendinin yaşlı ve hasta olması sebebiyle görevden çekilip yerini Hafız Ebubekir'e bırakmıştır. Bu durum kaza kadısı Mütizade Mehmed tarafından 1767 yılında arz edilmiş ve sonrasında Hafız Ebubekir'e tevcih buyrulmuştur.²³¹ Bununla birlikte camii şerifin imam ve hatibi olan Hacı Ebubekir vatan hasreti çektiğinden dolayı terk-i hizmet etmiş ve kıraat görevini ihmal etmiştir. Bu nedenle yerine ref'inden Hafız Mehmed Karib Efendinin

²²⁶VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 1137/59.

²²⁷VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 1133/31.

²²⁸Burada camiin banisi olan Fatma Hatun'un kimliği ile ilgili bir bilgi elde edilememiş olmakla birlikte bu kişinin Ahıska valilerinden birisinin akrabası olması ihtimali yüksektir.

²²⁹VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 1055 /91.

²³⁰VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 1070/71.

²³¹VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 1070/71.

görevlendirilmesi için Çıldır Valisi Süleyman Paşa hazretlerinin arzda bulunmuştur. 1782 yılında tevcih buyrulması gerçekleşmiştir.²³²

2.3.13.2. Poshov Nahiyesi Agara Köyü Camii: Ahıska'ya bağlı Poshov nahiyesinin Agara köyünde Ali isimli bir kişinin izn-i hümayun ile yeniden yaptırmış olduğu cami hakkındaki bilgiler şu şekildedir. Camiin ilk defa imamlık ve hatiplik görevi ücretsiz olarak İsmail efendiye Çıldır Valisi Şerif Mehmed Paşa arzıyla 1796 yılında tevcih buyrulmuştur.²³³ Agara köyü camii ile ilgili sonraki dönem bilgilere baktığımız zaman caminin imam ve hatibi İsmail Efendi isimli birisi olup çocuğu olmadan ölümü üzerine Çıldır Valisi Selim Paşa arzıyla Ahmed efendiye 1804 yılında tevcih buyrulduğu görülmektedir.²³⁴ Agara köyü Poshov nahiyesinin nüfusu az olan köylerindendir. Defter-i Mufassal-ı Ahıska'da güney nahiyesine bağlı olarak kayıtlanmıştır.

2.3.13.3. Poshov Nahiyesi Arile Köyü Camii: Ahıska Poshov nahiyesinde Arile köyü camii hakkında iki defterde farklı bilgilere rastlanmıştır. Bu kayıtların ilkinde göre; Camii köy halkı tarafından yaptırılmıştır. Caminin imam ve hatibi olan Osman b. Mustafa'ya ücretsiz olarak 1769 yılında inayet buyrulmuştur.²³⁵ İkinci kayıta ise Arile köyü camiine ücretsiz olarak imam ve hatib olan Osman imamet ve hitabet vazifelerine rağbet etmediği gerekçesiyle görevden alınmış, köy ahalisinin isteği çerçevesinde aynı köy sakinlerinden Mustafa'ya Çıldır valisi Şerif Mehmed Paşa arzıyla 1798 yılında tevcih buyrulduğu bilgisi yer almaktadır.²³⁶

2.3.13.4. Poshov Nahiyesi Badela Köyü Camii: Ahıska kazası nahiyelerinden Poshov nahiyesine bağlı Badela köyünde daha önce camii olmadığı gerekçesiyle ahali izn-i hümayun ile cami yapımını talep etmiştir. Köy ahalisinin talebi doğrultusunda cami yapımına izin verilmek suretiyle İbrahim efendinin ücretsiz olarak imam ve hatip olması hakkında bilgiler defterde yer almaktadır. İbrahim Efendiye imamet beratı 1817 yılında inayet buyrulmuştur.²³⁷ Badela köyü Poshov nahiyesi sınırlarında olmakla birlikte aynı isimli bir köyün 1595 tarihli Mufassal Ahıska defterinde Azgur nahiyesinde de yer aldığını söylemek gerekmektedir. Kaydın birisinde Poshov nahiyesi zikredilirken

²³² VGMA HD, Kaza-i Ahıska, **1066/35.**

²³³ VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **531/120.**

²³⁴ VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **532/ 109.**

²³⁵ VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1072/50.**

²³⁶ VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **531/120.**

²³⁷ VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **534/144.**

diğerinde zikredilmemesi nedeniyle iki farklı köy camii olabileceği ihtimalide göz önünde bulundurulmalıdır.

2.3.13.5. Poshov Nahiyesi Çağısman Köyü Camii: Ahıska'ya bağlı Poshov nahiyesinde Çağısman köyü camiinde ücretsiz olarak imam ve hatibi olan Ali çocuğu olmadan öldükten sonra cemaatin isteği doğrultusunda Dursun Salih halife b. Mustafa'ya bu görevin verilmesi için Çıldır Valisi vezir Seyyid Ahmed Rüştü Paşa arzda bulunmuş ve 1828 yılında kendisine tevcih buyrulmuştur.²³⁸

2.3.13.6. Poshov Nahiyesi Cancak Köyü Camii: Ahıska'ya bağlı Poshov nahiyesinde Cancak köyü camii hakkında bilgiye ulaşılmıştır. Bu bilgilere göre; köy ahalisi izn-i hümayun ile köy camisini yenilemişlerdir. Yenilenen camiye imam ve hatibi lazım olması hasebiyle gönüllü ve ücretsiz olarak bu göreve talip olan Ali halifeye Çıldır Valisi Selim Paşa arzıyla 1807 yılında tevcih buyrulduğu görülmüştür.²³⁹

2.3.13.7. Poshov Nahiyesi Caral-ı Ulya Köyü Camii: Ahıska kazasının Poshov nahiyesindeki Caral-ı Ulya²⁴⁰ köyünde Mehmed Dursun'un yaptırdığı camie imam ve hatib olarak camiin banisi Mehmed Dursun efendinin atanmış olduğu görülmektedir. Mehmed Dursun öldükten sonra köy halkının talepleri doğrultusunda Mustafa efendiye Çıldır Valisi Osman Paşanın arzıyla aynı görevler 1826 yılında tevcih buyrulmuştur.²⁴¹

2.3.13.8. Poshov Nahiyesi Cilvana Köyü Camii: Ahıska kazası Poshof nahiyesinde Cilvana köyünde Süleyman Beşenin yaptırdığı camii hakkındaki bilgi şu şekildedir. Cami'e yarım akçe yevmiye ile imam olan Osman ve hatibi olan Süleyman öldükten sonra aynı görevler diğer Osman'a Çıldır Mutasarrıfı²⁴² Muhammed Paşa arzıyla 1797 yılında tevcih buyrulduğu kayıtlanmıştır.²⁴³ Cilvana köyü camisi ile ilgili bir diğer kayıтта yer alan bilgilere göre Süleyman Beşe tarafından yaptırılmış bir camii mevcut olduğuna vurgu yapılmış ve caminin imamı yarım akçe yevmiye ile görev yapan Osman efendidir. Onun çocuğu olmadan ölümü sonrası köy ahalisinden Selim. B. Mehmed'in dilekçesi ile durum araştırılmış ve dönemin Anadolu Kazaskeri olan Müftizade Seyyid

²³⁸VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 535/94.

²³⁹VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 532/109.

²⁴⁰Caral-ı ulya köyü Ahıska'nın kuzay nahiyesine bağlı köylerdendir. Bkz. İasha Bekadze, "XVI. Yüzyıl Sonlarında Çıldır Eyâleti Posof Sancağı'nın Kuzay Nahiyesi" **Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi**, 2015, 1/27, s.96-168.

²⁴¹VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 535/94.

²⁴²Mutasarrıflık tabirinin Osmanlı devletinde bir idari birim olarak kullanılmaya başlanması

²⁴³VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 531/ 120.

Mehmed Esad Efendinin ilamı sonrası Selim b. Mehmed Efendiye imamet ve hitabet görevleri 1819 yılında tevcih buyurulmuştur.²⁴⁴

2.3.13.9. Poshov Nahiyesi Sagire Köyü Camii: Ahıska kazasına bağlı Poshov nahiyesine bağlı Sagire köyü camii hakkındaki bilgilere baktığımız zaman camiinin imam ve hatibi olarak ilk defa Sülemanzade Osman olmuştur. Ardından imamet ve hitabet cihetleri Hüseyin Mustafa b. Süleyman'a 1793 yılında inayet buyrulmuştur.²⁴⁵

2.3.13.10. Poshov Nahiyesi Şuvarzkal Köyü Camii: Ahıska kazasının Poshov nahiyesine bağlı olan köydeki camii yeniden inşa edilmek suretiyle ibadete açılmıştır. İmamlık ve hatiplik cihetleri köy ahalisinin isteği doğrultusunda Mehmet b. Ali'ye 1818 yılı nisan ayında tevcih buyrulmuştur.²⁴⁶ Ertesi yıl Mehmed b. Ali efendinin ferağı sonrası Ali b. Mehmed'e rica ile tevcih buyrulmuştur.²⁴⁷

2.3.13.11. Poshov Nahiyesi Zurkab/ Zurzukab Köyü Camii: Ahıska'da Poshov nahiyesinde Zurkab köyü camii şerifi hakkında dört farklı defterde bilgiye rastlanmıştır. Bu defterlerin ilkinde yer alan bilgiye göre caminin hatibi olmadığı gerekçesiyle yarım akçe yevmiye ile Abdullah'a 1705 yılında inayet buyrulmuştur.²⁴⁸ Diğer bir kayıta yer alan bilgiye göre; Camii şerifin hitabeti Abdullah'ın ölümü sonrası 1752 yılında Yusuf'a Mutasarrıf Yusuf Paşa arzıyla tevcih buyrulmuştur.²⁴⁹ Bir başka kayda göre Zurkab köyündeki cami'e yarım akçe yevmiye ile imam ve hatib olan Yusuf öldükten sonra yerine aynı görevler için Salih efendinin atanması için kadı Mustafa arzda bulunmuş ve 1766 yılında tevcih buyrulmuştur.²⁵⁰ Bir başka defterde yer alan bilgiye göre Zurzukab olarak adlandırılan köyün camiinin Molla Yusuf ve Hacı Hasan binası olarak zikredildiği görülmektedir. Bu defterde camiin yarım akçe yevmiye ile imam ve hatibi olan Salih cahil olmakla itham edilmiş onun yerine Derviş Mehmed efendiye kaza kadısı Muharremzade Mehmed Emin arzıyla 1773 yılında tevcih buyrulması sağlanmıştır.²⁵¹

²⁴⁴VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 534/144.

²⁴⁵VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 534/144.

²⁴⁶VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 534/144.

²⁴⁷VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 534/144.

²⁴⁸VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 1098/143.

²⁴⁹VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 1055/91.

²⁵⁰VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 1070/ 71.

²⁵¹VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 1059/88.

2.3.14. Tavusker Nahiyesi İşhan Köyü Camii: Ahıska eyaletinin Tavusker kazasına bağlı İşhan²⁵² köyü cami'e hatip olan Muhammed öldükten sonra yerine oğlu Ahmed'e Ahıska kadısı Seyyid Ahmed arzıyla 1814 yılında tevcih buyrulmuştur.²⁵³

2.3.14.1. Tavusker Nahiyesi Derviş Mehmed Camii: Ahıska'da Tavusker/Çataksu köyü Derviş Mehmed camii hakkında bilgiye rastlanmıştır. Bu bilgiye göre; Derviş Mehmed camiine imam ve hatib olarak Mehmed efendiye 1705 yılında inayet buyrulmuştur.²⁵⁴

²⁵²İşhan köyü bugünkü idari örgütlenmede Yusufeli kazası sınırları içindedir.

²⁵³VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1133/ 31**.

²⁵⁴ VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1098/143**.

Tablo 1. Ahıska'da Bulunan Camii, İmam-Hatib ve Köy İsimleri

Camii- Medsid- Medrese	İmam-Hatib- Müezzin	Esnaf Şeyhliği	Köy- Mahalle	Akçe
		Hırfet Şeyhi Esseyyid Şey Ömer		
Derviş Mehmed Ağa Camii	Hasan(Müezzin), Seyyid Osman, Seyyid Ahmed(İmam ve Hatip)		Ulya Mahallesi	
Akkısa Mescidi	Mustafa fevt İsmail (Müezzin)			Yarım Akçe
Zigalinle/Zikilia karye Camii	İsmail fevt oğlu Mehmed (Hatib)		Zigalinle/Zikilia nam karye	Yarım Akçe
Zeravün karye Camii	Hüseyin fevt Mehmed (İmam ve Hatib)		Acele nahiyesi Zeravün nam karye	
Hırtvıs karye camii	Mehmed Halife(Gönüllü İmam ve Hatib)			
El-Hac Ali b. El-Hac Murad Camii	Ahmed fevt Es- Seyid Hafız Mehmed (İmam)			
Hacı Mahmud Ağa Camii	İsmail(İmam) Yusuf(Hatib) fevt Hasan			40 kuruş
		Kürkçü ve Terzi esnaf kethüdası Latif Mehmed		
Kaplan oğlu Camii	Osman (İmam ve Hatib) İbrahim (Ücretsiz imam ve hatip)			

Tablo 1 “(Devam)”. Ahıska’da Bulunan Camii, İmam-Hatib ve Köy İsimleri

Darendelu karye Camii	Mehmed(İmam veHatib) fevt Mehmed		Darendelu karye	1 Akçe
Aşağı mahalle cami	İbrahim(imam ve hatip) fevt İbrahim		Aşağı Mahallenin köprübaşı semti	Yarım Akçe
Hace kostak karye camii	Memiş b.Mehmed (Gönüllü imam ve hatip) fevt Osman (Gönüllü İmam ve hatib)		Hace kostak karye	
Razi Hanım Medresesi	Osman (Müderis ve Vaiz)	Şeyhül İslam Mevla na Ahmed Esad Efendi Hazret leri	Mahalle-i Ulya	20 akçe (Müderis) Yevmi beş akçe (Vaiz)
Camii Cedid	İsmail görevi terk edince Ahdullah (imam ve hatip oluyor)			
Havet karye Camii	Ahmet b. Ali (İmam ve Hatib),		Altunkala nahiyesi Havet karye	
Adıgön Köyü Camii	Muhammed (İmam ve hatib) fevt Süleyman b. Said			Yarım Akçe
Osman Ağa Camii	Habib(Hatib)		Hunemis nam karye	1 akçe
Poshov Nahiyesi Ali Bey Camii	Mahmud Efendi İmam ve Hatip)		Poshov nam karye	Yarım Akçe

Tablo 1 “(Devam)”. Ahıska’da Bulunan Camii, İmam-Hatib ve Köy İsimleri

Hacı Mahmud Ağa Camii	Ahmed b. Hüseyin (İmam ve Hatib)		Cambazzade mahallesi	40 kuruş
Raziye Hanım banisi medresesi	Mustafa b. Mustafa (Vaiz)			20 akçe (Medrese) 5 akçe (vaiz)
Digur Karye camii	Ömer Halife (Gönüllü hatib)		Poshov nahiyesi	
Coberya karye Camii	Hüseyin (İmam ve Hatib), İsmail halifeye Çıldır Valisi Selim Paşa arzıyla tevcih buyruldu.		Coberya nam karye Camii	
Hanzoret Köyü Hacı Ali Camii	İsmail (İmam ve hatip)		Hanzoret Köyü	Yarım Akçe
Hüseyin banisi Camii	Ali (İmam ve Hatib) Mustafa’ya Çıldır Valisi ve Faş muhafızı Selim Paşa arzıyla tevcih buyruldu.		Azgur Nahiyesi	
Dere Mahallesi Camii	Hasan (Müezzin)		Canbazzade mahallesi	4 akçe
Hoca İsa Camii	Sinan Halife (İmam ve Hatib) , Süleyman (Gönüllü imam ve hatip)		Azgur Nahiyesi	

Tablo 1 “(Devam)”. Ahıska’da Bulunan Camii, İmam-Hatib ve Köy İsimleri

Mehmedzade Ali Efendi sahibil hayrın bina eylediği Camii	İmam ve hatib tayin olunmak elzem ve mühim olmağla Mehmedzade Ali Halife tevcih buyruldu.		Urcuşen nam karye	
Ahmediye Camii	Hacı Halil fevt Salih (Hatib)			20 akçe
Macahel karyesi Camii	Mehmed b. Salih (İmam ve Hatib)		Ardanuç kuralarından Macahel nam karye	
Gergesuban Köyü Camii	Süleyman b. Muhammed (Gönüllü)		Gerbesuban karye	
Yusuf Ağa Camii	Mehmed (imam) fevt İsmail		Mahalle-i Destan	
Odurge karye Camii	Ahmed (Hatib)		Odurge karye	1 Akçe
Meydan Camii	Muhammed Emin (Ücretsiz İmam ve Hatib)		Meydan karyesi	
Camuriye Camii	Musa(Gönüllü ve ücretsiz İmam ve Hatib) fevt Osman		Camuriye karyesi	
Mustafa Bey Banisi Camii	Ali b. Veled (İmam ve Hatib)		Altunkale Nahiyesi	Yevmi 8 akçe
Sagire nam karye Camii	Süleymanzade Osman (İmam ve Hatib)		Poshov nahiyesi Sagire nam karye	
Göröldür karye Camii	Ömer b. Abdullah (İmam ve Hatib)		Murugul nahiyesi Göröldür nam karye	
Fonkaf Camii	Halil b. Abdullah (Hatib) fevt İbrahim b. Mehmed			Yarım Akçe
Varhana na karye Camii	Hasan (İmam ve Hatib)		Varhana nam karye	1 akçe

Tablo 1 “(Devam)”. Ahıska’da Bulunan Camii, İmam-Hatib ve Köy İsimleri

Badela karye Camii	İmam ve hatib yok ücretsiz olarak İbrahim’e inayet buyruldu.		Poshov nahiyesi Badela nam karye	
Halil Ağa Camii	Mehmed (İmamve Hatib),			20 Akçe
Merdi karye mescidi şerif	İsmail (Müezzin) ölümüyle yerine Musa’ya 1715 yılında inayet buyrulmuştur.		Merdi nam karye	Yarım akçe
Keğadiye karye Camii	Şerif İbrahim b. Ebubekir (İmam ve hatip)		Ude Nahiyesi	
Zurkab karyesi Camii Şerif	Yusuf (Hitabet)		Poshov nahiyesi Zurkab karyesi	
Merhum Bekir Beğ Camii	İbrahim bç Mehmed (Hatib)		Fonkaf nam karye	Yevmi nim akçe
		Esnaf Şeyhi Ömer		
Halil Paşa binası Camii	Süleyman (İmam ve Hatib), Oğlu Yusuf halifeye arzıhal tevcih buyruldu.		Bağrıdadıcık nam kale	
Vani karye Camii	Mustafa (İmam ve Hatib)		Vani karye	
Azğur kalesi Camii Kebir	Osman (İmam ve Hatib)		Ahıska kazası	
Azğur kalesi Camii Şerif	Yusuf Halife (Müezzin)		Ahıska kazası	
Acarisgamari Camii	İbrahim b. Ali (İmamet ve Hitabet)		Macahel nahiyesinde Acarisgamari nam karye	

Tablo 1 “(Devam)”. Ahıska’da Bulunan
Camii, İmam-Hatib ve Köy İsimleri

Kaplanoğlu Ahmed nam Sahibü’l Hayrat Camii	İbrahim (İmam ve Hatib)		Aşağı mahalle köprübaşı	Nim akçe
Ahmed Efendi Mescidi	Muhammed (mescidi mezbur İmamı)		Urçuşan nam karye	1 akçe
Fatıma Hatun Camii Şerif	Ömer Halife (Hitabet)		Poshov Nahiyesi Digur nam karye	
Sahibü’l hayret el- hac İbrahim kızı Şems hatun müceddeden cami’ şerif	Osman Halife (Hitabet)		Berzayı Ulya nam karye	Nim akçe
		Enaf Şeyhi Mehmed		
Danizot karye Camii	İsmail fevt Ahmed b. Mehmed (Gönüllü Hatib)		Danizot karye	
Kosor karye Camii	Ali, Ahmed b. Hacı Muhammed(Hatib)		Penek Nahiyesi	Yarım Akçe
Meradis Karye camii	Hasan Halife (İmam ve Hatib)			1 Akçe
Hacı Derviş Mehmed Ağa Camii	Seyyid Hafız Osman(İmam ve Hatib)		Mahallei Ulya	
Ömer Paşa Camii	Osman (Mütevelli)			
Kaplanoğlu Camii	İbrahim fevt (İmam ve Hatib), Osman			
Agara karye Camii	İsmail (Ücretsiz İmam ve Hatib)		Poshov Nahiyesi	Yevmi nim akçe
Hüdaverdioğlu İsmail Camii	Abdullah fevt Süleyman (İmam ve Hatib)			

Tablo 1 “(Devam)”. Ahıska’da Bulunan Camii, İmam-Hatip ve Köy İsimleri

Hacı Bekir Ağa Camii	Hüseyin Halife piri pani olmakla görevi görevi Habip Halifeye bırakmıştır. (İmam ve Hatib)			
Hacı İbrahim Ağa Camii	Ali Bekir (İmam ve Hatib)		Kurdoğluoğlu mahallesi	
Mahmud Ağa Camii	İsmail’in görevden ayrılmasıyla Mahmud geçmiştir (Hatib)			1 Akçe
Çeçla Karye Mescid/Camii	Mehmed Emin Halife(İmam ve Hatib)		Çeçla karye	
Vani karye Camii	Yusuf Halife (Hatib)		Vazno nam karye	Yarım Akçe
Hayveriye karye Camii	Şerif Osman (Ücretsiz İmam ve Hatib)		Hayveriye karye	
Fatıma Hatun Camii	İbrahim fevt Hasan Halife (İmam ve Hatib)		Mahalle-i Sufla	Yevmi bir Akçe
Satezende nam karye Camii	Atıf b. Osman (Hitabet)		Satezende nam karye	
Şemsiye Hatun Camii	Süleyman b. Hamdi (İmam ve Hatib)		Vale Köyü	4 Akçe
Vatretiye Karye Camii	Osman(Gönüllü Hatib)		Vatretiye Köyü	
Emir Vaiz Mahallesi Camii	Murtaza fevt Hafız Muhammed (Müezzin)		Emir Vaiz Mahallesi	1 Akçe
Eyyubiye Camii	Seyyid Ahmed Halife(Gönüllü imam ve Hatib)			
Hacı İsmail Camii	Mehmed Emin Halife(Hatib)		Mahalle-i Kebir	
Muhzırbaşı Hacı Osman Ağa Camii	Mehmed b. Muhsin(İmam ve Hati)		Muhzırbaşı Hacı Osman Ağa Mahallesi	
Günsarılı nam karye Camii	Ali b. İbrahim (İmam ve Hatib)		Günsarılı nam karye	
Meğri karye Camii	Yahya fevt Hüseyin Efendi (Cuma Müezzini)		Meğri karye	Yarım Akçe

Tablo 1 “(Devam)”. Ahıska’da Bulunan Camii, İmam-Hatip ve Köy İsimleri

Hacı Veli Camii	Seyyid İbrahim görevden ayrılınca yerine Numan (İmam ve Hatib)		Rabatbaşı Mahallesi	
Hasan Paşa Camii	İbrahim Halife fevt Sulbi Oğlu Muhammed Halife (İmam ve Hatib)			Yarım Akçe
Zarzuban karyesi camii şerif	Ali Halife (İmam ve Hatib)		Zarzuban karyesi	
Fatıma Hatun bina eylediği Camii Şerif	Ömer (İmam ve Hatib)		Samgur nam karye	
Fatıma Hatun Camii	Hasan (İmam ve Hatib)		Mahalle-i Süfla	Yevmi 1 akçe
Zikilia nam karye Camii	Hüseyin (İmam ve Hatib)		Acele Kasabasında Zikilia nam karye	
Sindisib nam karye Camii	Mustafa (Hatib)		Sindisib nam karye	
Zuğudır Mahallesi Camii	İsmail (İmam ve Hatib)		Azğur Nahiyesi Zuğrır Mahallesi	
Molla Kesten Köyü Camii	Murtaza (İmam ve Hatib)		Azğur	1 Akçe
Hatuniye Camii	Velid Efendi fevt Ahmed (Müezzin)		Dumta nam karye	4 Akçe
Hacı İbrahim Camii	Seyyid Mehmed hasta olmakla yerine kardeşi Seyyid Ömer (İmam ve Hatib)		Zorbatın Mahallesi	Yarım Akçe
Mahalle-i Ulya Camii	Mehmed fevt kardeşi İsa (İma ve Hatib)		Mahalle-i Ulya	
Mahmud Ağa Mescidi	Molla Hüseyin fevt Sulbi oğlu Ömer (Müezzin)			

Tablo 1 “(Devam)”. Ahıska’da Bulunan Camii, İmam-Hatip ve Köy İsimleri

Sefer Paşa Camii	Osman(İmam ve Hatib) İsmail (Mütevelli)			2 Akçe 6Akçe
El- Hac Veli Camii	Süleyman (İmam ve Hatib)		Subaşı Mahallesi	Yevmi 4 akçe
Çürüksu ile Kızırişen Camii	Ahmed (Gönüllü İmam ve Hatib)		Çürüksu ile Kızırişen Karyesi	
Gobiyeti Karye Cami	Feyzullah Halife (İmam ve Hatib) Gönüllü olarak Ali, Osman, Mehmed		Gobiyeti Karye	
Göristar Camii	Yusuf (İmam ve Hatib)			
Güney Hırtvıs Karye	Ali b. İbrahim (İmam ve Hatib)		Poshov Karye	
Güre Karye Mescidi	Mustaf fevt Muhammed (Gönüllü Müezzin)		Güre Karye	
Hano Karye Camii	Süleyman (İmam ve Hatib)		Ude Nahiyesi	
Hayseki Karye Camii	Halil, Mehmed b.Ömer (İmam ve Hatib)		Hayseki Karye	
Hor/Haver Karye Camii	Hasan Efendi (İmam) Halil fevt Halil b. Muhammed (İmam ve Hatib)		Hor/Haver Karye	1 Akçe Yarım Akçe
İlerfon Karye Camii	Mustafa (İmam ve Hatib)		İlerfon Karye	1 Akçe
İsboza Karye Ali Bey Camii	Mehmed (Hatib)		İsboza Karye	1 Akçe
Kobuleti Karye Camii	Hüseyin Ahmed(İmam ve Hatib)		Kobuleti Karye	
Konişka Karye Camii	Halil Efendi (İmam ve Hatib)		Konişka Karye	Yarım Akçe

Tablo 1 “(Devam)”. Ahıska’da Bulunan Camii, İmam-Hatip ve Köy İsimleri

Küllab/Güllab Köyü Mescidi	İbrahim fevt Halil (Müezzin)		Küllab/Güllab Köyü	Yarım Akçe
Küsücü Köyü Camii	Süleyman (Hatib)		Küsücü Köyü	
Pareha-i Ulya (Berzay-ı Ulya) Köyü Camii	Osman Halife (Hitabet)		Pareha-i Ulya (Berzay-ı Ulya) Köyü	Yarım Akçe
Phero/Bahro Köyü Camii	Mustafa fevt Mustafa Said (İmam ve Hatib) Ali fevt Ragıp Mehmed		Phero/Bahro Köyü	Yarım Akçe 8 Akçe
Pirut Köyü Camii	Mustafa Halife (İmamet ve Hitabet)		Pirut Köyü	Yarım Akçe
Rücuhan Karye Camii	Mustafa (İmamet ve Hitabet)		Rücuhan karye	
Saray Karye Camii	Feyzullah (İmam ve Hatib)		Ude nahiyesi Havane nam karye	
Arile Karye Camii	Osman b. Mustafa (Ücretsiz, gönüllü İmamet ve Hitabeti)		Poshov nahiyesi Arile karyesi	
Sece Karye Camii	Hüseyin fevt İbrahim (İmam ve Hatib)		Sece Karye	
Smada-i Kebir Köyü Camii	Mehmed (Gönüllü ve ücretsiz İmam ve Hatib)		Smada-i Kebir Köyü	
Tarhan Karye Camii	Muhammed Efendi (İmam ve Hatib)		Tarhan Karye	
Tbeti Karye Camii	İsmail (Ücretsiz İmam ve Hatib)		Tbeti Karye	

Terakid Karye Camii	Molla Hamza (Hitabet)		Terakid Köyü	1 Akçe
Terziç Karye Camii	Hasan (İmam ve Hatib)		Terziç Köyü	
Zedüban Karye Camii	Salih fevt Abdullah Said (Ücretsiz ve gönüllü İmam ve Hatib)		Zedüban Köyü	

Tablo 1 “(Devam)”. Ahıska’da Bulunan Camii, İmam-Hatip ve Köy İsimleri

Zivin/Zume Karye Camii	Süleyman b. İbrahim(İmam ve Hatib)			1 Akçe
Gömürdür Karye Camii	Seyid Ali fevt oğlu Ali (Gönüllü Hatib)		Ahılkelek Nahiyesi	
Kurut Sahalite Karye Camii	Muhammed (İmam)		Ahılkelek Sancağı	Yarım Akçe
Sencer Karye Camii	İbrahim b. Hayrullah fevt Ali (İmam ve Hatib)		Altunkale Nahiyesi	8 Akçe
Fatıma Hatun Camii	Süleyman b. Yusuf (Hatib)		Ardahan Kasabası Dedegül Köyü	Yarım Akçe
Vartehil Karye Camii	Fethullah (Ücretsiz ve gönüllü İmam ve Hatib)		Ardanuç Nahiyesi	
Kale Camii	Mustafa fevt Osman (İmam ve Hatib)		Azgur Nahiyesi	
Ulu Camii	Mustafa (Ücretsiz İmam ve Hatib)		Azgur Nahiyesi	
Akçakale Karye Camii	Hüseyin (İma ve Hatib)		Çıldır Nahiyesi	Yarım Akçe
Suhara Karye Camii	Mehmed (İmam ve Hatib)		Çıldır Nahiyesi	
Altunbulak Karye Camii	Seyyid Ali b. Seyyid (Hatib)		Göle Nahiyesi	
Acara-i Sigamari Karye Camii	İbrahim b. Ali (Ücretsiz imam ve Hatib)		Maçahel Nahiyesi	
Gürmeri Karye Camii	Mustafa (İmam ve Hatib)		Mamervan Nahiyesi	

Tablo 1 “(Devam)”. Ahıska’da Bulunan Camii, İmam-Hatip ve Köy İsimleri

Hacalib Karye Abdullah Camii	Abdullah b. İsa Efendi (Gönüllü İmam)		Murgul Nahiyesi	
Erdek Karyesi Camii	Ahmed’den sonra Mustafa (İmam ve Hatib)		Penek Kasabası	1 Akçe
Peneskird Karye Camii	Süleyman’dan sonra Derviş Hasan (İmam ve Hatib)		Penek Kasabası	1 Akçe
Cağısman Karye Camii	Ali’den sonra Durdun Salih Halife b. Mustafa (Ücretsiz İmam ve Hatib)		Poshov Nahiyesi	
Cancak Körye Camii	Ali Halife (Gönüllü ve ücretsiz İmam ve Hatib)		Poshov Nahiyesi	
Caral-1 Ulya Karye Camii	Mehmed Dursun (İmam ve Hatib)		Poshov Nahiyesi	
Cilvana Karye Camii	Osman (İmam) Süleyman fevt Osman (Hatib)		Poshov Nahiyesi	Yarım Akçe
Şuvarzkal Karye Camii	Mehmed b. Ali (İmam ve Hatib)		Poshov Nahiyesi	
İşhan Köyü Camii	Muhammed fevt Ahmed (Hatib)		Tavusker Nahiyesi	
Derviş Mehmed Camii	Mehmed (İmam ve Hatib)		Tavusker Nahiyesi	

3. BÖLÜM

ARDAHAN KAZASI KÖYLERİNİN HURUFAT KAYITLARI

Ardahan kazası ile alakalı olarak tutulan; 530-0154, 531-0150, 532-094, 535-0122, 564-095, 1059-0101, 1060-0121, 1062-0126, 1072-056, 1098-0144, 1133-041, 1140-088, 1140-0140, 1143-0110, 1144-071 numaralı Hurufat defterlerinin incelenmesi yapılmıştır. Bu defterlerin muhtevaları hakkında kısaca bilgi vermek istiyoruz.

Hurufat defterlerinde Ardahan'a ait olanlar arasında 17. ve 18.yy tutulan kayıtları kapsamaktadır. Hurufat defterlerdeki kayıtların tamamında, atanacak kişinin yeri, görevi, ücreti, görevden azil nedeni, atama şekli, tarihi şekilde çeşitli bilgiler yer almaktadır. Defterlerdeki kayıtlardan Ardahan'ın başta ibadethaneleri olmak üzere bütün vakıf müesseseleri, diğer sosyal kurumlar ve burada çalışanlar belirlenebilmektedir. Ardahan'ın anılan dönemdeki vakıflarla örülü sosyal, ekonomik ve dini yaşamı, kurumlar ve konuyla ilgili diğer hususlar da değerlendirilmeye çalışılmıştır.

3.1. ARDAHAN'DA BULUNAN CAMİLER

3.1.1. Aşağı Mahalle Camii

Ardahan'da Aşağı Mahalle cami hakkındaki bilgilere iki hurufat defterinde rastlamaktayız. Bu kayıtların ilki 1764 tarihlidir. Aşağı camii şerifinde vazifeli olarak imam ve hatip olan Abdullah'ın görevden ayrılmasıyla yerine oğlu Mehmet efendiye Çıldır Valisi Hasan arzıyla 1764 yılında tevcih buyrulmuştur.¹ Diğer bir kayıt ise; Aşağı mahalle camiinde imam ve hatip olan Mehmet'ten sonra kardeşi Ömer'e 1791 yılında tevcih buyrulması ile ilgilidir.²

3.1.2. Aşağı Mahalle Ömer Bey Camii

Ardahan kazasında Merhum Ömer Bey tarafından yapılan camii hakkında bilgiye rastlanmıştır. Bu bilgiye göre; Cami'e imam ve hatip olan Mehmed öldükten sonra kardeşi Ömer Efendiye 1790 yılında inayet buyrulmuştur. ³ Diğer bir kayıta olan

¹VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, **1070- 96.**

² VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, **530- 154.**

³ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, **530- 154.**

bilgilere göre Ömer Bey caminin imam ve hatibi olan Mehmed öldükten sonra yerine Süleyman'a 1792 yılının mart ayında tevcih buyrulmuştur.⁴ Bir diğer kayıta ise Ömer Bey camisinin muayene ile imam ve hatibi olan Süleyman öldükten sonra yerine sulbi oğlu mehmed efendinin çıldır valisi Selim paşanın arzı sonrası 1806 tarihinde vazifelendirildiği görülmektedir.⁵

3.1.3. Ayas Paşa Camii

Ardahan kalesi dâhilinde merhum Ayas Paşa Camii şerifi hakkında hurufat defterlerinden ulaşılan bilgilere göre; Ardahan'da Ayas Paşa camiinde beş akçe ile müezzin ve kıraat imamı olan Hacı İbrahim'den sonra yerine Ebubekir Efendinin geçmesi için kaza naibi İbrahim arzda bulunmuş ve sonrasında 1703 yılında tevcih buyrulmuştur. Bir diğer kayıta ise merhum Ayaz Paşa camine imam ve hatibi olan Mustafa kendi rızasıyla oğlu Ömer'e vazifesini terk etmesi sonrası 1703 yılında inayet buyrulduğu bilgisine ulaşılmıştır.⁶

3.1.4. Ahmet Köyü Camii

Ardahan'da Ahmet köyünde Ahıskayı Hacı Ömer'in yeni yaptırdığı cami şerifin iki akçe ile hitabeti ve imametini Muhammed'e Ahıska kadısı Hüseyin arzıyla 1730 yılında inayet buyrulmuştur.⁷

3.1.5. Ağbaba Mahallesi Camii

Ardahan kalesi hariç surunda bulunan Ağbaba mahallesinde yeni yapılan camii şerife imam ve hatip lazım olmakla Hasan'a muayyene ile kaza mutasarrıfı kadı Seyyid Mehmed arzıyla 1814 yılında tevcih buyrulmuştur.⁸

3.1.6. Atike Hanım Camii

Ardahan büzürgünde Kütarmelik köyünde Atike Hanım Camii hakkında üç hurufat kayıtlarında rastlanmıştır. Bu kayıtlara göre; Ardahan'da Kütarmelik köyünde Atike Hanım camiinde imam ve hatip olmayıp yarım akçe yevmiye ile Yusuf'a 1711 yılında inayet buyrulmuştur.⁹ Ardahan kalesi kurbunda Kütarmelik köyü Atike Hanım camine imam ve hatip Ali'nin mücebi azli sebebiyle aherden Osman haksızlık etmekle mezbur

⁴ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 530- 154.

⁵ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 532- 94.

⁶ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 1098-0144.

⁷VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 1144-0071.

⁸ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 1133-041.

⁹ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 1098-0144.

Ali'ye kaza kadısı arzıyla 1727 yılında inayet buyrulmuştur.¹⁰ Cami'e yarım akçe yevmiye ile imam ve hatip olan Ali'nin kardeşi oğlu Osman'a kadı Ali arzıyla 1819 yılında tevcih buyrulması bilgisine ulaşılmıştır.¹¹

3.1.7. Altunbulak Köyü Seyit Ali Bin Seyit Mustafa Camii

Ardahan-ı Küçük kazasına bağlı Altunbulak köyünde Seyit Ali b. Seyit Mustafa'nın yaptırdığı cami hakkında hurufat defterindeki bilgilere göre caminin hatibi olan Seyit Ali öldükten sonra yerine kardeşinin oğlu Seyyit Mehmet'e Çıldır Valisi Mehmet'in arzıyla 1800 yılında tevcih buyrulduğu bilgisine rastlanmıştır.¹²

3.1.8. Adaşın Köyü Camii

Ardahan Büzürg kazasında Adaşın köyündeki camii hakkında bilgiye hurufat defterlerinde rastlanmıştır. Bu bilgiye göre; köy ahalisi tarafından camie minber eklenerek imam ve hatip tayin olunması talep edilmiş ve ardından köy cemaatinin ortak kararı ile Yusuf Halife bu vazife için uygun bulunmuştur. Çıldır Valisi Osman Paşa arz etmesi sonrası camide vazifeli imam ve hatip olmadığından Anadolu muhasebesi kalemlerinden kontrolü yapılarak 1824 yılında tevcih buyrulmuştur.¹³

3.1.9. Ahaşen Köyü Züleyha Hanım Camii

Ardahan-ı Küçük kazası muzafatından Ahaşen köyünde Züleyha Hanım camiinde imam ve hatip lazım olmakla yarım akçe yevmiye ile Osman halifeye kadı Ömer arzıyla 1730 yılında inayet buyrulmuştur.¹⁴

3.1.10. Bab-ı Ulya Camii

Ardahan-ı büzürg hariç surunda Bab-ı Ulya kapısı yakınında bulunan caminin imamet ve hitabet cihetleri yarım akçe yevmiye ile Hasan Efendi üzerinde iken ölümü sonrası aynı cihetler Seyyid Mustafa'ya kaza kadısı Mustafa arzıyla 1816 yılında tevcih buyrulmuştur.¹⁵

3.1.11. Beberек Köyü Camii

Ardahan'da Beberек köyü camii hakkında bilgilere iki hurufat defterlerinde rastlamaktayız. Caminin hatibi olmamasından dolayı mahalle sakinlerinin arzıyla mescit camie dönüştürülmüş ve Çıldır Valisi Mehmed Paşanın arzıyla Mehmet b. İsmail'e

¹⁰ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 1143- 00110.

¹¹ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 1133-041.

¹²VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 531- 0150.

¹³VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 532- 122.

¹⁴ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 1144-0071.

¹⁵ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 1133-041.

1795 yılında tevcih buyrulmuştur.¹⁶ Bir diğer kayıta Beberек köyü camii imam ve hatibi olan Mehmet b. İsmail öldükten sonra cemaatin kararı ile Veli b. Ali efendiye Çıldır Valisi Osman Paşa arzıyla bu vazifeye 1826 yılında tevcih edilmiştir.¹⁷

3.1.12. Beyrehatun Köyü Fethullah Bey Camii

Ardahan Kazasına bağlı Beyrehatun köyünde Fehullah Bey tarafından yapılan camii şerif hakkındaki hurufat defterindeki bilgiler 1798 tarihlidir. Bu bilgiye göre; Caminin imam ve hatibliği Ebubekir'e Çıldır Valisi Mehmed Sabit arzıyla 1798 yılında tevcih buyrulmuştur.¹⁸

3.1.13. Büyük Elimli/ Lehimli Köyü Halil Ağa Camii

Ardahan kasabasında Büyük Elimli/ Lehimli köyünde Halil Ağanın yaptırdığı cami hakkındaki bilgiye göre; Cami'e bir akçe ile hatip olan Mehmet öldükten sonra yerine kardeşi Ali'ye rica ile 1787 yılında tevcih buyrulmuştur.¹⁹

3.1.14. Çardaklı Köyü Camii

Ardahan'ı Küçük'de kuzey nahiyesindeki Çardaklı köyünde cami hakkındaki hurufat defterine göre; Caminin imam ve hitabeti ücretsiz olarak İbrahim'e 1819 yılında inayet buyrulmuştur.²⁰

3.1.15. Dikan-ı Ulya Köyü Camii

Ardahan'da Dikan-ı Ulya köyü camii hakkında bilgiye hurufat defterine göre iki defterde rastlamaktayız. Bu bilgiye göre; Ardahan kazasına bağlı Dikan-ı Ulya köyünde, köy ahalisi tarafından yapılan cami'e imam ve hatip olmayıp, lazım ve mühim olmakla Hüseyin'e kaza naibi Abdurrahman arzıyla 1766 yılında tevcih buyrulduğu²¹ bilgisine rastlamaktayız. Diğer bilgiye göre; Camie yarım akçe ile imam ve hatip olan Hüseyin öldükten sonra yerine oğlu Ebubekir'e Çıldır Valisi Mehmed Şerif arzıyla 1794 yılının Mayıs ayında tevcih buyrulmuştur.²²

3.1.16. Dedeşen Köyü Ali Paşa Camii

Ardahan-ı küçük kazası Dedeşen köyünde Ali Paşa Camii hakkında hurufat defterinde beş farklı defterde rastlanan bilgilere göre; Ali paşanın yeni yaptırdığı camii şerifin imamet ve hitabeti muayyene ile Ali halifeye kadı Ömer arzıyla 1710 yılında inayet

¹⁶VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 531- 0150.

¹⁷VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 532- 122.

¹⁸ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 531- 150.

¹⁹ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 1060- 121.

²⁰ VGMA, HD, Kaza-ı Ardahan, 1133- 041.

²¹ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 1070- 96.

²² VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 530- 154.

buyrulmuş.²³ Ardahan kasabasında Küçük Kazasında Dedeşen köyünde Ali Paşa cami' imam ve hatip Ali öldükten sonra yerine Hasan halifeye Çıldır Valisi Süleyman Paşa hazretlerinin arzıyla 1781 yılında tevcih buyrulmuş.²⁴

Ardahan-ı Küçük kazasında ve Dedeşen köyünde Ali Paşanın yaptırdığı camide imam ve hatip olan Hasan öldükten sonra sulbi oğlu Abdullah Bin Hasan'a Çıldır Valisi Süleyman Paşa arzıyla 1806 yılında tevcih buyrulmuştur.²⁵ Ardahan kazasında küçük kazasında Dedeşen köyünde Ali Paşa sahibi'l hayrın yaptırdığı cami'e vazifeli olarak imam ve hatibi Abdullah b. Hasan öldükten sonra Süleyman oğlu Behram Hasan'a babası bir akçe mucebince nefer Osman'a 1819 yılında tevcih buyurmuştur.²⁶ Ardahan küçük kazasında Dedeşen köyünde, köy ahalisi tarafından minber vaz' edilerek yapılan cami'e imam ve hatip tayin olmakla cemaatin kararı ile Yusuf Halifeye Çıldır Valisi Osman Paşa arz etmekle imam ve hatip olan kimse olmadığından Anadolu muhasebesi ve kaleminden yoklaması yapılmak suretiyle 1826 yılında tevcih buyrulmuştur.²⁷

3.1.17. Değirmenli Camii

Ardahan Kazasında Değirmenli Köyü Camii hakkında Hurufat Defterinde iki kayıta rastlanmıştır. Bu bilgiye göre; Caminin imam ve hatibi olan İbrahim öldükten sonra Sulbi Oğlu Numan b. İbrahim'e Çıldır Valisi ve Faş Muhafızı Süleyman Paşa arzıyla 1799 Yılında tevcih buyurmuştur.²⁸ Diğer bilgiye göre; Camii köy halkı tarafından yeniden yapılmıştır. Cami imamet ve hitabeti cemaatin kararı ile İbrahim'e Çıldır Valisi ve Faş Muhafızı Mehmet Sabit Paşa arzıyla 12 Ağustos 1799 yılında tevcih buyrulmuştur.²⁹

3.1.18. Gölebert Köyü Camii

Ardahan kazasında Gölebert köyü camisi hakkında hurufat defterinde üç defterde bilgilere rastlanmıştır. Bu bilgilere göre; Cami'e bir akçe ile imam ve hatib olan Ahmed öldükten sonra İbrahim'e Çıldır Valisi Mehmed Şerif Paşa arzıyla 1794 yılında tevcih buyrulmuştur.³⁰ Diğer bir bilgi ise; Ardahan kazasında Gölebert köyünün Hacı Ahmed bey binası camiinde bir akçe yevmiye ile imam ve hatip olan İbrahim öldükten sonra

²³ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 1144-0071.

²⁴ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 1066- 120.

²⁵ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 532- 94.

²⁶ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 534- 136.

²⁷ VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, 532- 122.

²⁸ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 532- 094.

²⁹ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 531- 150.

³⁰ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 530- 154.

yerine Halil halifeye Çıldır Valisi Mehmet Sabit Paşa arzıyla 1798 yılında tevcih buyrulmuş.³¹ Yine; Ardahan'da Gölebert köyünde El- Hac Ahmed Bey yeni yaptırdığı camii şerife bir akçe yevmiye ile Ahmed halifeye 1726 yılında inayet buyrulmuştur. Ardahan kazasında Gölebert köyünde El- Hac Ahmed'in yaptırdığı cami'e 2 akçe ile yevmiye ile vazifeli olarak imam ve hatib olan Halil öldükten sonra cemaat kararı ile Muhammed'e tevcih buyrulamak babında Çıldır Valisi Ali Paşa hazretlerinin arzıyla 8 Nisan 1849 yılında tevcih buyrulmuştur.³²

3.1.19. Geç Köyü Süleyman Ağa Camii

Ardahan kazasında Geç köyünde Süleyman Ağa tarafından yaptırılan cami hakkında hurufat defterinde iki kayıtlara rastlamaktayız. İlk kayıтта Ardahan kazasında Geç Köyünde Süleyman Ağanın yeni yaptırdığı camii şerifinin imameti ve hitabeti Kadı Ömer arzıyla Mehmed Halifeye 1730 yılında inayet buyrulmuştur.³³ Diğer bir bilgi ise; Ardahan Geç köyünde Süleyman Ağa tarafından yaptırılan camii şerifine imam ve hatip olmayıp lazım ve mühim olmakla Ahmet halifeye Çıldır Valisi Hasan arzıyla 1760 yılında tevcih olunmuştur.³⁴ Diğer kayıt ise; Caminin imam ve hatip olan Ahmed öldükten sonra köy ahalisi Süleyman halifeye bu vazifenin verilmesi talep emişlerdir. Çıldır Valisi Ve Faş Muhafızı Selim Paşa arzıyla Süleyman halifeye 1799 yılında tevcih buyrulmuştur.³⁵

3.1.20. Güriloğlu Hacı Hasan Camii

Ardahan kazasında Güriloğlu Camii hakkında hurufat defterinde üç defterdeki bilgilere göre; Güriloğlu Hacı Hasan Paşa bina eylediği camii şerife imam ve hatib olan Hüseyin öldükten sonra oğlu Mehmed'e Çıldır Valisi Süleyman Paşa hazretlerinin arzıyla 1782 yılında tevcih buyrulmuştur.³⁶ Diğer bir bilgi ise; Ardahan kasabası hariç sınırında Güriloğlu Hacı Hasan Efendinin yaptırdığı cami'e imam ve hatip olan Ömer öldükten sonra yerine oğlu Hasan Bin Ömer'e Çıldır Valisi Mehmet Sabit arzıyla tevcih buyrulmuştur.³⁷ Diğer bir kayıтта ise; Ardahan kasabasının hariç sınırında Güriloğlu Hacı Hasan Efendi caminin imam ve hatibi olan Ömer öldükten sonra yerine oğlu

³¹ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 531- 0150.

³² VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 534- 136.

³³ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 1144-0071.

³⁴ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 1062- 0126.

³⁵ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 532- 094.

³⁶ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 1066- 120.

³⁷ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 531- 0150.

Hasan bin Ömer'e Çıldır valisi Mehmed Sabit arzıyla tevcih buyrulmuştur.³⁸ Diğer kayıt ise; Güriloğlu Hacı Hasan tarafından yapılan camii hakkındaki bilgiler şu şekildedir. Cami'e imam ve hatip olan Mehmed bin Hüseyin öldükten sonra yerine Muhammed'e Çıldır valisi Süleyman Paşa arzıyla 1782 yılında tevcih buyrulmuştur.³⁹ Ardahan kasabasında Güriloğlu Hacı Hasan binası camiinde imam ve hatip olan Mehmet Bin Hüseyin öldükten sonra Hamza'ya Çıldır Valisi İshak Paşa arzıyla 1791 yılında tevcih buyrulmuş.⁴⁰ Aynı şekilde Güriloğlu Hacı Hasan Camisi ile ilgili bir diğer kayıta aynı ismin bu sefer İshak paşa arzıyla 1791 tarihinde görevlendirildiği kayıtlanmıştır.⁴¹

3.1.21. Hatayaveli Köyü Ömer Bey Camii

Ardahan'da Hatayaveli köyünde Ömer Bey tarafından yaptırılan camii hakkındaki bilgiye göre; Caminin imam ve hatip olmayıp beş akçe ile İsmail'e inayet buyrulmuştur.⁴² Bu köyün neresi olduğu hususunda başka bilgi elde edilememiştir.

3.1.22. Hacı Hasan Camii

Ardahan kalesi hariç surunda Hacı Hasan camiinde muayyene ile imam olan Hüseyin başka cami'e imam ve hatip olup yerine Osman Efendi uygundur denilerek kaza kadısı Seyyit Mehmed arzıyla 1700 yılında kendisine tevcih buyrulmuştur.⁴³

3.1.23. Hayk köyü Seyyid Hanbek Camii

Ardahan-ı küçük sancağında Hayk köyünde Seyyid Hanbek cami hakkındaki bilgiye göre; Caminin imam ve hatip olmayıp yarım akçe yevmiye ile 1698 yılında Nasuh'a inayet buyrulmuştur.⁴⁴

3.1.24. Hasköy Camii

Ardahan kazasında Hasköy köyünde Hacı Mehmet tarafından yapılan camide imam ve hatib olarak vazife icra eden İbrahim'e Çıldır Valisi Mehmet Sabit Paşa arzıyla 1798 yılında tevcih buyrulmuştur.⁴⁵

3.1.25. Hasan Ağa Camii

Ardahan'da Hasan Ağa tarafından yapılan camii hakkındaki bilgiler şu şekildedir, . Ardahan kalesinin haricinde bulunan Hasan Ağa camiine imam ve hatibi olan İbrahim

³⁸ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 531- 150.

³⁹ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 530- 154.

⁴⁰ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 530- 0154.

⁴¹ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 1066/120.

⁴² VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 1098- 144.

⁴³ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 1098-0144.

⁴⁴ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 1140-088

⁴⁵ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 531- 0150.

üzerinde ibka kılınması ricasının 1703 yılında kaza kadısı Seyyid Mehmed arzıyla ulaştırıldığı ve ardından tevcihte bulunulduğu görülmüştür. Bir başka kayıta Caminin imam ve hatibi olmayıp varisi olmamakla banisinin arzıyla Ömer Efendi ücretsiz olarak bu vazife için görevlendirilmek istenmiştir. Ardından Çıldır Valisi Süleyman Paşa arzuhalıyla kaza kadısı Mehmed Nureddin Efendi hazretleri arzıyla 1772 yılında kendisine tevcih bulunulmuştur. Diğer bir bilgiye göre ise; Ardahan'da Hasan Ağa tarafından yapılan caminin imamet ve hitabeti ücretsiz ve gönüllü olarak Ömer efendiye kaza kadısını arzıyla 1773 yılında tevcih buyrulmuştur.⁴⁶ Yine; Ardahan rabatında bulunan Hacı Hasan camiine imam ve hatibi olan Hüseyin'in ölümü sonrası aynı vazife yarım akçe yevmiye ile 1819 yılında Hüseyin efendiye Kadı Ali arzıyla tevcih edilmiştir.⁴⁷

3.1.26. Hüseyin Camii

Ardahan Kalesi hariç sınırında bulunan Hüseyin Camiinde imam ve hatib olan İbrahim üzerinde ibka ricasına 1701 yılında Kadı Seyit Mehmet arzıyla tevcih buyrulmuştur.⁴⁸ Bu kayıta cami ismi Hüseyin olarak kayıt edilmiş olmakla birlikte bu ismin Hacı Hasan olma ihtimali yüksektir. Yazılış benzerliği nedeniyle farklı bir cami olarak değerlendirilmiştir. Ancak yine de kayıtlıldığı şekilde aktarmanın uygun olacağı düşünülmüştür.

3.1.27. Hasan Efendi Camii

Ardahan'da Hasan Efendi camiinde imam ve hatip olmayıp, lazım olmakla Yasir'in oğlu Ömer'e Çıldır Valisi Süleyman Paşa arzıyla merkuma 1772 yılında tevcih buyrulmuştur.⁴⁹ Ardahan'da Hasan Efendi Camii hakkında bilgiye göre; İmam ve hatip olan bani-i mezburun oğlu Ömer öldükten sonra kasaba sakinleri tarafından İbrahim halifeye Çıldır Valisi Osman Paşa arzıyla 1826 yılında tevcih buyrulmuştur.⁵⁰

3.1.28. Hüseyin Kethüda Camii

Ardahan kalesi haricinde Hüseyin Kethüda camine hakkındaki kayıt; Ardahan kalesi hariç surunda Hüseyin Kethüda camiinde tayin imam ve hatip İbrahim kendi havasında olmakla bu sene naibi İbrahim arzıyla 1699 yılında inayet buyrulmuştur.⁵¹

⁴⁶ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 1059- 0101.

⁴⁷ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 1098-0144.

⁴⁸ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 1098- 0144

⁴⁹ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 1059- 101.

⁵⁰ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 532- 122.

⁵¹ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 1140-088.

Diğer bir kayıt ise; Camide imam ve hatip olan Süleyman'dan sonra yerine Sulbi oğlu İbrahim Halife mahaldır deyip Kadı Seyit Mehmet arzıyla 1702 yılında buyrulmuş.⁵² Diğer bilgiye göre; Ardahan kasabasında Hüseyin Kethüda camine imam ve hatip olan Abdullah'ın görevden ayrılmasıyla yerine Mustafa'ya bairicayla 1766 yılında tevcih buyrulmuş.⁵³ Yine; Ardahan kalesi haricinde Hacı Hüseyin camiinde mukayyit ile imam ve hatip Hüseyin üzerinde Osman hilaf beratı alıp ibka ricasına kadısı Seyyit Mehmed arzıyla tevcih buyrulmuş.⁵⁴

3.1.29. Hetuvan köyü İsmail Sipahi Camii

Ardahan-ı Küçükte Hetuvan köyünde İsmail Sipahi Camiine imam ve hatip lazım olmakla birlikte Resul' efendiye yarım akçe yevmiye ile 1699 yılında inayet buyrulmuştur.⁵⁵

3.1.30. Helvan Köyü Camii

Ardahan kazasına bağlı Helvan köyünde Hüseyin Sipahi tarafından yeniden yapılan caminin imamet ve hitabet cihetleri molla Hasan'a 1786 yılında inayet buyrulmuştur.⁵⁶

3.1.31. Kale Camii

Ardahan'da Kale camiinde imam ve hatip olmayıp Seyyid Ali'ye 1703 yılında inayet buyrulmuştur.⁵⁷ Bu caminin tam olarak kale içinde olup olmadığı belli değildir çünkü kale içinde Ayas paşa camisi de bulunmaktadır. İkinci bir cami olma ihtimali zayıftır.

3.1.32. Kazankale Köyü Cami

Ardahan'da Kazan kale köyünde El- Hac Ahmed Bey camii şerifinde imam ve hatip olmamakla muayene ile Mustafa halifeye inayet buyrulmuştur.⁵⁸

3.1.33. Kiyeli Köyü Camii

Ardahan Büyük Kiyeli köyünde bulunan mescide minber eklenerek camie dönüştürmüştür. Ardından Cami-i şerifin banisi Halil Ağanın kardeşinin oğlu Mehmed halifeye yarım akçe yevmiye ile hitabet ciheti 1760 yılında tevcih olunmuştur.⁵⁹

⁵² VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, **1098- 144.**

⁵³ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, **1070- 96.**

⁵⁴ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, **1098-0144.**

⁵⁵ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, **1140-088.**

⁵⁶ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, **1060- 0121.**

⁵⁷ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, **1098-0144.**

⁵⁸ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, **1143- 00110.**

⁵⁹ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, **1062- 0126.**

3.1.34. Kütarmelik Köyü Camii

Ardahan'da Kütarmelik köyü camii hakkında hurufat defterlerinde bilgilere göre; Kütarmelik köyünde Cuma namazını kılmak için salâvat okunur camii şerif olmayıp, Müslümanlar Cuma'dan mahrum olmaktadır. Hâyır sahibi Mehmed oğlu Halil bu köyde ferman-ı hümayun ile izin almak suretiyle cami yaptırmış ve bu cami imamet ve hitabetini köy sakinlerinden Ali'ye verilmesini talep etmişlerdir. Çıldır Valisi şerif Mehmed Paşa durumu arz ederek Ali efendiye 1791 yılında tevcih buyrulmasını sağlamıştır.⁶⁰ Kütarmelik köyü camisi ile ilgili bir diğer kayıta yer alan bilgilere baktığımız zaman Mehmed oğlu Halil Bey tarafından yaptırılmış olduğu bilgisi bulunmaktadır. Ayrıca imam ve hatiplik vazifesini yürüten Hüseyin efendinin ölümü sonrası aynı vazifenin oğlu Ahmed tarafından üstlenilmesi için Çıldır valisi Osman Paşanın arzda bulunduğunu ve akabinde 1826 tarihinde kendisine tevcihde bulunulduğunu görmekteyiz.⁶¹ Diğer bir kayıta ise; Ardahan Kazasında Kütarmelik köyünde Mehmet oğlu Halil caminin imam ve hatibi olan Ali öldükten sonra cemaat ortak kararı ile Hüseyin'e tevcih buyrulamak babında Çıldır Valisi Ali Paşa hazretlerinin arzıyla 1848 yılında tevcih buyrulmuştur.⁶²

3.1.35. Lefke Köyü Camii

Ardahan kazasında Lefke köyündeki camii şerifte imam ve hatip olan İbrahim öldükten sonra Feyzullah halifeye Çıldır Valisi Süleyman Paşa hazretlerinin arzıyla 1784 yılında tevcih buyrulmuş.⁶³

3.1.36. Mahalle-i Ulya Camii

Ardahan kasabasında mahalle-i Ulya camiinde imam ve hatip olan Hafız Yusuf öldükten sonra yerine oğlu İbrahim Çıldır Valisi Süleyman Paşa Hazretlerinin arzıyla 1785 yılında tevcih buyrulmuştur⁶⁴

3.1.37. Mişe Köyü Hasan Paşa Camii

Ardahan'da Mişe köyünde Hasan Paşa Camii hakkında hurufat defterlerinde geçen bilgiye göre; Caminin daha önce hatibi olan Hüseyin'in ölümü sonrası yerine Seyyid Feyzullah'a 1711 yılında inayet buyrulmuştur.⁶⁵

⁶⁰ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 530- 154.

⁶¹ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 535- 122.

⁶² VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 534- 136.

⁶³ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 1066- 120.

⁶⁴ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 1060- 121.

⁶⁵ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 1098- 144.

3.1.38. Nasuh Kethuda Camii

Ardahan kalesinde Nasuh Kethuda camiinde imam ve hatip Ömer tecdid ricasına berat-ı atik mucebince 28 Ekim 1691 yılında buyrulmuştur.⁶⁶ Diğer bir bilgi ise; Ardahan kalesi haric surunda Nasuh Kethüda camiinde mütevellî lazım olmakla bir akçe ile naibi İbrahim arzıyla 1699 yılında tevcih buyrulmuştur.⁶⁷

Yine; Ardahan ribatında merhum Kethuda camiinde imam ve hatip Ömer hevasında olmakla mütevellîsi Ahmed Osman 1700 yılında inayet buyrulmuştur.⁶⁸

Diğer bir bilgi ise; Ardahan Nasuh Kethüda camiinde bi inayetullah babası ferağından imam ve hatip Osman üzerinden Hasan alıp haksızlık etmekle ibka ricasına mütevellîsi Ahmed arzıyla 1701 yılında tevcih buyrulmuştur. Aynı şekilde; Ardahan kalesi haricinde sınırında Nasuh Kethüda camiinde muayyene ile imam ve hatip Hüseyin üzerine Osman alıp haksızlık etmekle ibka ricasına 1701 yılında inayet buyrulmuş. Diğer bilgi ise; Nasuh Kethüda camiine İmam ve hatip olan Osman adlı kişiye Hüseyin haksızlık etmekle mezbur Osman'a ifa mütevellî 1703 yılında Mehmet arzıyla tevcih buyrulmuş.⁶⁹ Aynı şekilde; Ardahan kalesinde Nasuh Kethuda'nın yaptırdığı camii şerife imam ve hatibi Mehmed üzerinden olmakla öldükten sonra Gayri Abdurrahman Halife Çıldır Valisi Hasan Paşa arzıyla 1760 yılında tevcih olunmuştur.⁷⁰ Diğer bilgi; Ardahan kalesine Nasuh Kethuda cami'e imam ve hatip olan Abdurrahman görevden ayrılmasıyla yerine oğlu Mehmet Emin Bin Abdurrahman arzıyla 1797 yılında tevcih buyrulmuştur.⁷¹ Ardahan Kalesinde Nasuh Kethüda Camii hakkında bilgiye rastlanmıştır. Bu bilgiye göre; Caminin imam ve hatibi Abdurrahman'ın ferağından oğlu Mehmed Emin Bin Abdurrahman'a 8 Kasım 1797 yılında tevcih buyrulmuş.⁷² Ardahan-ı Büzürg kalesinde vaki Nasuh Kethüda Camii şerifinde görevli olan imam ve hatibi babam Osman'dan sonra yerine Mehmed halifeye 1821 yılında tevcih ve inayet buyrulmuştur.⁷³ Ardahan kalesinde Nasuh Kethüda camiinde vazifeli olan imam ve hatip Mehmet Emin Bin Abdurrahman öldükten sonra cemaat muhtarı oğlu Sefer

⁶⁶ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, **1098-144**.

⁶⁷ VGMA, HD, Ardahan-ı Küçük, **1140- 088**.

⁶⁸ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, **1098- 144**.

⁶⁹ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, **1098-0144**.

⁷⁰ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, **1062- 0126**.

⁷¹ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, **531- 0150**.

⁷² VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, **531- 150**.

⁷³ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, **1137- 92**.

Salih Bin Mehmet Emin Çıldır Valisi Osman'a arzıyla merhum Sefer Salih'e 1825 yılında tevcih buyrulmuş.⁷⁴

3.1.39. Nakala Köyü Süleyman Ağa Camii

Ardahan Nakala Köyünde Süleyman Ağa tarafından yaptırılan cami hakkındaki hurufat defterinde beş farklı defterdeki bilgiler şu şekildedir. Ardahan büzürg kazasına bağlı Nakala köyünde Süleyman Bey tarafından yapılan camii şerife vazifeli imam ve hatibi Molla Süleyman'dan sonra Numan halifeye rüsumuyla 1724 yılında tevcih ve inayet buyrulmuş.⁷⁵ Diğer bir bilgi ise; Ardahan-ı Büzürg muzafatında Meşe nahiyesinde tabii Nakala köyü Kaya Paşazade Süleyman Ağanın yaptırdığı camiinde imam ve hatip Nu'man'dan sonra Ali'ye 1728 yılında inayet buyrulmuştur.⁷⁶ Camii şeriflerinin imam ve hatibi olmayıp lazım ve mühim olmakla ilk olarak İbrahim Halife Çıldır Valisi Hasan Paşa arzıyla 1760 yılında tevcih buyrulmuştur.⁷⁷ Yine; Ardahan'da Nakala köyünde Süleyman Camiine imam ve hatip olan Hafız İbrahim öldükten sonra kardeşi Hacı Ahmed'de Ahıska kadısı Seyyit İsmail arzıyla 1768 yılında tevcih buyrulmuştur.⁷⁸ Ardahan kazasında Nakalaköy camiinde imam ve hatip olan Süleyman öldükten sonra Sulbi Oğlu Ahmet Bin Süleyman'a Çıldır Valisi ve faş Muhafızı Selim Paşa arzıyla 1789 yılında tevcih buyrulmuştur.⁷⁹

3.1.40. Örüşt Köyü Camii

Ardahan kazasına bağlı Mişe nahiyesinde Örüşt isimli köyün ahalisi minber eklemek suretiyle cami inşa etmişlerdir. Bu cami için imam ve hatip lazım olduğuna binaen Yusuf Halife isimli kişinin atanması için Çıldır Valisi Seyyid Ahmed Paşanın arzıyla Anadolu muhasebesinden kaydın yoklanması sonrası 1823 yılında tevcih buyrulmuştur.⁸⁰

3.1.41. Revas Köyü Yayaş Camii

Bu köy ile ilgili kayıtlar üç defterde yer almaktadır. İlkinde Ardahan kazasında Revas köyünde köy ahalisinin ba izni hümayun ile yeniden yaptırdığı caminin imamet ve hitabeti Mehmed Emin halifeye 1778 tarihinde inayet buyrulmuştur.⁸¹ İkincisinde

⁷⁴ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 532- 122.

⁷⁵ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 1137- 92.

⁷⁶ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 1144-0071.

⁷⁷ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 1062-126.

⁷⁸ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 1072- 056.

⁷⁹ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 532- 94.

⁸⁰ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 535- 122.

⁸¹ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 1060- 0121.

Ardahan kazasında Revahas köyünde Abdullah camine imam ve hatip olan Mehmed Emin öldükten sonra Mehmed'e Çıldır Valisi Mehmet Sabit Paşa arzıyla 31 Ocak 1799 yılında tevcih buyrulmuştur.⁸² Üçüncüsünde Ardahan Büzürg kazasında Revas köyünde ashabı hayratın yaptırdığı caminin imam ve hatibi olan Hayrullah öldükten sonra cemaat muhtarı Dede Derviş Halifeye Çıldır Valisi Osman Paşa arzıyla Merkuma 1 Aralık 1825 yılında tevcih buyrulmuştur.⁸³

3.1.42. Sazara Köyü Zaim İbrahim Camii

Ardahan'da Sazara köyünde Zaim İbrahim'in yaptırdığı camie imam ve hatip lazım olmakla Hasan Efendi uygun bulunmuş ve ardından kaza kadısı Seyyid Ömer arzıyla 1701 tarihinde tevcihde bulunulmuştur.⁸⁴ Sazara ile ilgili bir diğer kayıta köydeki camii şerifin imam ve hatibi olan İsmail öldükten sonra yerine kardeşi İbrahim efendinin nasb edilmesi Çıldır Valisi Hasan Paşa arzda bulunmuş ve ardından 1764 yılında tevcih buyrulmuştur.⁸⁵

3.1.43. Sarzeb Köyü İbrahim Camii

Ardahan büzürg Sarzeb köyünde İbrahim Bey tarafından yaptırılan cami'e yarım akçe yevmiye ile imam ve hatip olan Hasan ehil olmadığı gerekçesiyle görevden alınmış ardından İbrahim'e kaza kadısı Ömer arzıyla 1807 yılında tevcih buyrulmuştur.⁸⁶

3.1.44. Sikarib Köyü Camii

Ardahan kazasının Meşe nahiyesinde Sikarib köyünde köy ahalisi tarafından yapılan caminin imamet ve hitabet cihetleri ahalinin ortak kararı sonrası Ali b. Süleyman'a verilmek istenmiştir. Bu durum Çıldır Valisi Ali Paşa hazretlerinin arz etmesi sonrası ve başka bir kimsenin üzerinde olmadığı hususunun kontrol edilmesi ile birlikte 1820 yılında Ali b. Süleyman'a tevcih buyrulmuştur.⁸⁷

3.1.45. Şadırvan Köyü Camii

Ardahan Büzürg Şadırvan köyünde İshak Paşa Hacı Ahmet Beyin yaptırdığı camide imam ve hatip olan Ahmet öldükten sonra Mehmet Efendiye Çıldır Valisi ve Serasker Süleyman Paşa arzıyla 1789 yılında tevcih buyrulmuştur.⁸⁸

⁸² VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 531- 150.

⁸³ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 532- 122.

⁸⁴ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 1098-0144.

⁸⁵ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 1070- 96.

⁸⁶ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 1133-041.

⁸⁷ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 534- 136.

⁸⁸ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 530- 0154.

Çıldır muzafatından Ardahan kazasında Şadırvan köyünde ashab-ı hayratın tahammülüyle camii şerifin imamet ve hitabeti cihetlerine bir ehliyet ve kabiliyetli kimsenin tayin edilmesi lazım olmakla cemaatin ortak kararıyla Halil Halifeye tevcih olunmak babında Çıldır Valisi Ali Paşa arz etmekle Ardahan-ı Büzürg kazasında Şadivan köyünde İshak Paşazade Hacı Ahmet Bey binası camine vazifeli olarak imamet ve hitabeti Ahmet mahlûlünden Çıldır Valisi Süleyman Paşa arzıyla 1821 yılında Muhammed Emin'e tevcih olunmak ricasıyla fermanı âli ricasıyla tevcih buyrulmuştur.⁸⁹ Ardahan Büzürg Kazasının Kuzey nahiyesinde Şadırvan köyünde camii hakkında bilgiye rastlanmıştır. Bu bilgiye göre; Köy ahalisi tarafından minber vaz' edilmesi sonrası camii şerife imam ve hatip tayin olunması gerekmiştir. Bu yüzden cemaatin talebi doğrultusunda Süleyman'a tevcih olunmak babında Çıldır Valisi Osman Paşa arzıyla Şadırvan köyünde İshak Paşa Zade El- Hac Ahmet Bey camii şeriflerine imamet ve hitabet cihetlerinin herhangi kimse üzerinde beratı olup olmadığı kontrol edilmiş ve sonrasında merhum Süleyman'a 1825 yılında tevcih buyrulmuştur.⁹⁰

3.1.46. Zümal-i Kebir Köyü İsmail Camii

Ardahan kazasında Zümal-i Kebir köyünde İsmail Bey tarafından yaptırılan caminin imamet ve hitabet cihetleri ahalinin ortak kararı sonrası İsmail b. İbrahim'e tevcih buyrulmak istenmiştir. Çıldır Valisi Ali Paşa tarafından arzda bulunulmuş ve kalemden başka kimesne üzerinden olmadığına ilişkin kontrol yapılmak suretiyle İsmail b. İbrahim'e 1820 yılında tevcih buyrulmuştur.⁹¹

⁸⁹ VGM, HD, Kaza-i Ardahan, 534- 136.

⁹⁰ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 532- 122.

⁹¹ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, 534- 136.

3.2. ARDAHAN'DA BULUNAN MESCİDLER

3.2.1. Almuna Köyü Mescidi

Ardahan'da Büzürgde bulunan Almuna köyü mescidine Ebubekir Efendi minber vaz' etmek suretiyle izin talep etmiştir. Köy ahalisi yeniden açılan caminin imamet ve hitabet cihetleri için bir akçe yevmiye ile Ali efendinin nasb edilmesi için ricada bulunmuşlardır. Ali efendiye 1703 yılında inayet buyrulmuştur.⁹²

3.2.2. . Ardahan-ı Küçük Pekrek/Yeğrek Köyü Mescidi

Ardahan Küçük kazasında Pekrek/ Yekrek köyü mescidinin yarım akçe yevmiye ile imamet vazifesini ifa eden İbrahim efendinin ölümü sonrası aynı cihet Yahya efendiye 1712 yılında inayet buyrulmuştur.⁹³

3.2.3 Börk Köyü Mescidi

Ardahan kazasında Börk köyü mescidine salâvat-ı Cuma okunması için minber vazi' yapılması gerekiyor. Bunun için minber yapılıp hitabetine de Hüseyin İsmail'e 1782 yılında inayet buyrulmuştur.⁹⁴ Ardahan Birka/Börk köyü camiinde hatip olan İsmail öldükten sonra yerine oğlu Mehmet b. İsmail'e Çıldır Valisi Şerif Mehmet'in arzıyla 1795 yılında tevcih buyrulmuştur.⁹⁵

3.2.4. Uhudiye Mescidi

Ardahan'da Amudiye mescidinde nim akçe ile ferraş Hasan fevtinden Halil'e 1711 yılında inayet buyrulmuştur.⁹⁶

⁹² VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, **1098- 144.**

⁹³VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, **1098-0144.**

⁹⁴ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, **1066- 120.**

⁹⁵ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, **531- 0150.**

⁹⁶ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, **1098-0144.**

Tablo 2. Ardahan ve Çıldır'da Bulunan Camii, İmam, Hatip ve Köy isimleri

Camii ve Mescid	İmam ve Hatip	Akçe	Köy	Mahalle
Gölebert Camii	Ahmed fevt İbrahim (İmam ve Hatib) Halil Halife (İmam ve Hatib) Muhammed (İmam ve Hatib)	1 akçe Akçe 2 Akçe	Göle Bert	
Aşağı Mahalle cami	Abdullah görevden ayrılmasıyla yerine oğlu Mehmed (İmam ve Hatib)		Aşağı Mahalle	
Ahmet Camii	Yusuf (İmam ve Hatib)		Ahmet Köy	
Ömer Bey Camii	Mehmed fevt Ömer (İmam ve Hatib)		Aşağı Mahalle	
Ayas Paşa Camii	Hacı İbrahim'den sonra Ebubekir (Müezzin ve kıraat İmamı)	5 Akçe		
Nasuh Kethuda Camii	Ömer (İmam ve Hatib) İbrahim (Mütevelli)	1 Akçe		
Ağbaba Mahallesi Camii	Hasan (İmam ve Hatib)			Ağbaba Mahallesi
Atike Hanım Camii	İmam ve Hatibi olmayıp Yusuf'a inayet buyrulmuş	Yarım Akçe		

Tablo 2 “(Devam)” . Ardahan ve Çıldır’da Bulunan Camii, İmam, Hatib ve Köy isimleri

Adaşın Karye Camii	Yusuf Halife (İmam ve Hatib)			
Bab-1 Ulya Camii	Seyyid Mustafa (İmam ve Hatib)	Yarım Akçe		
Fethullah Bey Camii	Ebubekir (İmam ve Hatib)		Beyre Hatun Karye	
Halil Ağa Camii	Mehmed fevt Ali (Hatib)	1 Akçe	Büyük Elimli/Lehimli Karye	
Ömer Camii	İmam ve Hatibi olmayıp İsmail’e inayet buyrulmuş	5 Akçe	Hatayaveli Karye	
Seyit Ali Bin Seyit Mustafa Camii	Seyyid Ali fevt Seyyid Mehmet (Hatib)		Altunbulak Köyü	
Çardaklı Köyü Camii	Ücretsiz görevli İbrahim (İmam ve Hatib)		Çardaklı Karye	
Dükkan-1 Ulya Köyü Cami	Hüseyin fevt Ebubekir (İmam ve Hatib)	Yarım Akçe	Dükkan-1 Ulya Karye	
Değirmenli Camii	İbrahim fevt Sulbi oğluNumanb.İbrahim(İmam ve Hatib)			
Seyyid Hanbek Camii	Nasuh (İmamı yok, geçici imam)	Yarım Akçe	Hayk karye	

Tablo 2 “(Devam)” . Ardahan ve Çıldır’da Bulunan Camii, İmam, Hatib ve Köy İsimleri

İsmail Sipahi Camii	Resul (İmam ve Hatib)	Yarım Akçe	Hetuvan Karye	
Hüseyin Camii	İbrahim (İmam ve Hatib)			
Hasköy Camii	İbrahim (İmam ve Hatib)		Hasköy	
Mollaku Karye Camii	İbrahim (İmam ve Hatib)	1 Akçe	Çıldır Kazasında	
Börk Köyü Mescidi	İsmail fevt oğlu Mehmed b. İsmail (Hatib)		Börk Köyü	
Mahalle-i Ulya Camii	Hafız Yusuf fevt İbrahim (İmam ve Hatib)		Mahalle-i Ulya	
Züleyha Hanım Camii	Osman Halife (İmam ve Hatib)	Yarım Akçe	Ahaşen Karyesi	
Süleyman Ağa Camii	İbrahim (İmam ve Hatib)		Nakala Köy	
Hacı Hasan Camii	Hüseyin (İmam ve Hatib)	Yarım Akçe		
Lefke Köy Camii Şerif	İbrahim (İmam)		Lefke Köy	
Beberek Köyü Cami	Mehmet b. İsmail fevt Ali Efendi (İmam ve Hatib)		Beberek Köyü	
Geç Köyü Süleyman Ağa Camii Ahmed fevt Süleyman (İmam ve Hatib)			Geç Karye	

Tablo 2 “(Devam)”. Ardahan ve Çıldır’da Bulunan Camii, İmam, Hatib ve Köy isimleri

Örüşit Köyü Camii	Yusuf Halife (İmam ve Hatib)		Örüşit Karye	
Nasuh Kethüda Camii	Ömer (İmam ve Hatib)	Yarım Akçe		
Kazankale Köyü Camii	Mustafa Halife (İmam ve Hatib)		Kazankale Karye	
Kale Camii	Seyyid Ali (İmam ve Hatib)			
Göriloğlu Camii	Hatib Hasan yaşlı olmakla yerine oğlu Mehmed (İmam ve Hatib)			
Zurmal-i Kebir Köyü İsmail Camii	İsmail b. İbrahim		Zurmali Kebir Karye	
Kiyeli karye camii	Mehmet Halife (Hatib)	Yarım Akçe	Kiyeli karye	
Hetuvan Köyü İsmail Sıpahi Camii	Resul (İmam ve Hatip)	Yarım Akçe	Hetuvan Köyü	
Hasan Efendi Camii	Ömer (İmam ve Hatib)			
Hüseyin Kethüda Camii	İbrahim Halife (İmam ve Hatib)			
Kütarmelik Köyü Camii	Ali (İmam ve Hatib)		Kütarmelik Köyü	
Dedeşen Köyü Ali Paşa Camii	Ali Halife (İmam ve Hatib)		Dedeşen Köyü	

Tablo 2 “(Devam)”. Ardahan ve Çıldır’da Bulunan Camii, İmam, Hatib ve Köy isimleri

Revas Köyü	Mehmet Emin fevt Mehmet (İmam ve Hatib)		Revas Köyü	
Yayaş Camii				
Zaim İbrahim Camii	Hasan (İmam ve Hatib)		Sazara Köyü	
Helvan Köyü	Hüseyin (İmam ve Hatib)		Helvan Köyü	
Camii				
Almuna Köyü	Ali (İmam ve Hatib)	1 Akçe	Almuna Köyü	
Mescidi				
İbrahim Camii	Hasan/İbrahim (İmam ve Hatib)	Yarım Akçe	Sarzeb Karye	
Sabadur Köyü	İbrahim fevt Seyyid Yahya b. Resul (İmam ve Hatib)		Çıldır Nahiyesi	
Camii				
Hasan Paşa Camii	Seyyid Feyzullah			
Uhudiye Mescidi	Halil/ Hasan (Ferraş)	Yarım Akçe		
Börk Köyü	Hüseyin İsmail (Hitabet)		Börk Köyü	
Mescidi				
Hırtoz Köyü	Ahmed b. Veli (Hitabet)		Hırtaz Köyü	
Mescidi				
Şadırvan Köyü	Süleyman (İmam ve Hatib)		Şadırvan Köyü	
Camii				
Küçük Pekrek/ Yeğrek Köyü	İbrahim fevt Yahya (İmam)	Yarım Akçe	Küçük Pekrek/ Yeğrek Köyü	
Mescidi				

4. BÖLÜM

ÇILDIR KAZASI KÖYLERİNİN HURUFAT KAYITLARI

Çıldır kazası ile alakalı olarak tutulan; 1066- 120, 1094- 74, 1133-31, 1140-040 numaralı Hurûfât defterlerinin incelenmesi yapılmıştır. Bu defterlerin muhtevaları hakkında kısaca bilgi vermek istiyoruz.

4.1. ÇILDIR'DA BULUNAN CAMİLER

4.1.1. Çıldır Nahiyesi Akçakale Köyü Camii

Ahıska kazasının Çıldır mülhakatındaki Canbaz nahiyesine bağlı bulunan Akçakale köyündeki Molla Hüseyin camiine günlük yarım akçe ile imam ve hatib olan Hüseyin efendinin ölümü sonrası aynı görevin İbrahim efendiye Kadı Naibi Mehmed Efendi arzıyla 1716 yılında tevcih buyrulduğu bilgisi yer almaktadır.¹

4.1.1.1. Çıldır Nahiyesi Suhara Köyü Camii

Ahıska vilayetine bağlı Çıldır Sancağı köylerinden Suhara köyü halkı tarafından yapılan cami'e imam ve hatib olmadığı ve bu görevlerin gerekliliği üzerine Mehmed'e kadı Mehmet Paşa arzıyla 1814 yılında tevcih buyrulmuştur.² Suhara köyünde yer alan camiinin banileri arasında yer alan Kanbir ailesinin elinde bir berat bulunmaktadır. Bu berat çerçevesinde hem caminin bu dönemde bir tamir geçirdiği bilgisi hem de beratta zikredilen hususlar Nejdet Kanbir tarafından bize gösterilen berat incelenmek suretiyle doğrulanmıştır.

4.1.2. Çayıs Köyü Camii

Ardahan/Çıldır Kazasına bağlı Çayıs köyünde yapılan camii şerifte hakkında bilgiler şu şekildedir. Caminin hitabet vazifesi Şavşad kazası kadısı Süleyman arzıyla 1750 yılında tevcih buyrulmuştur.³ Ancak hatibin isim kısmı boş bırakılmıştır.

¹VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1133/31**; Bu camii aslında Çıldır nahiyesinin Doğruiyol/Cala köyünde yer almaktadır. Günümüzde iki farklı köy olan Akçakale ve Doğruiyol köylerinde tek camii olduğu kanaatindeyiz. Coğrafi olarak birbirlerine çok yakın olan bu iki köyün tek camii olmalıdır.

²VGMA, HD, Kaza-i Ahıska, **1133/31**

³ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, **1094- 74**.

4.1.3. Hırtoz Köyü Mescidi

Çıldır kazasına bağlı Hırtoz köyünde bulunan mescidin cemaati azalmamakla birlikte yeniden minber vaz' edilmesi için köy ahalisi arzuhalde bulunmuştur. Hitabet ciheti için Ahmed b. Veli halifeye köy ahalisinin talebi doğrultusunda 1735 yılında tevcih buyrulmuştur.⁴

4.1.4. Mollakun Köyü Camii

Çıldır kazasında Mollakun köyünde tamir olunan camine imam ve hatip lazım olmakla bir akçe yevmiye ile İbrahim'e kaza naibi Mehmed arzıyla 1698 yılında inayet buyrulmuştur.⁵

4.1.5. Sabodur Köyü Camii

Ardahan kazasında Kuzey nahiyesinde Çıldır/ Sabodur köy camiinde imam ve hatip olan İbrahim öldükten sonra Seyyid Yahya b. Resul'e ba- arzuhal 1781 yılında tevcih buyrulmuştur.⁶

⁴ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, **1094- 74.**

⁵ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, **1140- 0140.**

⁶ VGMA, HD, Kaza-i Ardahan, **1066- 120.**

SONUÇ

Sosyal devlet anlayışına göre hareket eden Osmanlı Devleti toplumun dinî, askerî ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla hizmet veren çeşitli vakıf müesseseleri bulunmuştur. Vakıf müesseseleri başta padişah, padişah eşleri ve kızları, devlet adamları ve hayırseverler tarafından kurulmaya başlanmıştır. Bu sebeple medreseler, hastaneler, camiler, kütüphaneler, kervansaraylar vs. yapılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla bu kadar geniş alana yayılmış bir kuruluşun ve bu kuruluşların günümüze ulaşan kayıtları, tarih araştırmalarında eksiklerin tamamlanmasında yardımcı kuruluşlardır. Bu sayede şehir tarihi araştırmalarında vakıf müesseselerinin ortaya çıkarılması, eksik kalan birçok konuya ışık tutmasına katkı sağlanmaya çalışılmıştır. Ülkelerin güzelliklerinin paylaşılması, adaletli devlet yönetiminin tesisi ayrıca düzenli ve yaşanabilir şehirlerin kurulması konularında Osmanlı Devleti, vakıf kuruluşlarını başarı ile uygulamaya çalışmıştır.

Bu çalışmada belirlenen sınırlar dâhilinde Çıldır Eyaletine Bağlı Kazaların Hurufat kayıtları incelenerek vakıf eserleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Araştırma kapsamında çok sayıda camiye rastlanmakla beraber mescit, medreselerde tespit edilmiştir. Vakıf kurucularından, yöneticilerinden ve görev alanlarından yola çıkarak Çıldır Eyaletine Bağlı Kazalarda yaşayanlar hakkında ve bunların ekonomik durumları hakkında bilgilere de ulaşılmaktadır. Vakıf eserlerinin ortaya çıkarılmasıyla şehrin mimarisi hakkında bilgi edinebilmenin yanı sıra şehrin tarihi gelişimi, mahalleleri gibi konularda da aydınlatıcı bilgiler edinebilmekteyiz.

Çıldır Eyaletine Bağlı Kazaların Hurufat kayıtların incelenmesinde 183 vakıf tespit edilmiştir. Bunlardan Ahıska'da 127 vakıf tespit edilmiştir, 121 tanesi Camii, 6 tanesi mescittir. Ardahan da is 49 tespit edilen vakıf eserlerinden 45 Camii, 4 Mescid, Çıldır'da 6 Camii 1 Mescit tespit edilmiştir. Bu vakıf eserlerinin büyük çoğunluğu günümüzde mevcut değildir. Fakat günümüze ulaşan eserler şehrin en önemli tarihi kalıntıları arasında yer almaktadır.

KAYNAKÇA

- ABABAY, Feridun, **Çıldır Tarihi**, Ankara 1987.
- AKINCI, Halis, **Hurufat Defterine Göre Kır-İli Kazası**, Konya 2007, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ANIL, Yaşar Şahin, **Osmanlı'da Kadılık**, İstanbul 1993, İletişim Yayınları.
- ARIK, Fedai Şamil, “Osmanlılar'da Kadılık Müessesesi”, **Osmanlı Tarihi ve Uygulama Merkezi Dergisi S.8**, Ankara 1999, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- ARICI, Raziye, **Menteşe Sancağı'na Bağlı Meğri (Fethiye) Kazası ve Köylerinin Hurufat Defterleri**, Konya 214. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ATEŞ, İbrahim, ERDOĞAN, Abdülkerim, **İl İl Vakıflar 86**, Ankara 1986.
- ATÇIL, Abdurrahman, **Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu'nda Alimler ve Sultanlar**, Klasik Yayınları, İstanbul 2019.
- AYDIN, Mehmet Akif, “*Osmanlılar* “ **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 2007.
- BAYKARA, Tuncer, **Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu)**, Ankara 1990, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- BEYAZIT, Yasemin, **Osmanlı İlmiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)**, Ankara 2014, TTK Yayınları.
- BEYDİLLİ, Kemal, **Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü**, Pınar Yay, İstanbul 2018.
- BEKADZE, Iasha, “*XVI. Yüzyıl Sonlarında Çıldır Eyâleti Posof Sancağı'nın Kuzay Nahiyesi*” **Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi**, 2015, I/27, s.96-168.
- BOZKURT, Nebi, “*Müderri*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 31**, İstanbul 2006, İSAM Yayınları.
- BİLGE, Sadık Müfüt, **Osmanlı Devleti ve Kafkasya**, Eren Yayınları, İstanbul 2005.
- ÇETİN, Adem, **Hurufat Defterlerindeki Kayıtlara Göre Ankara İl Merkezindeki Dini Mimari Yapılar**, Ankara 2019. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ÇINAR, Zehra, **Hurufat Defterine Göre Seferihisar-ı Kazası**, Konya 2009, (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi).

- ÇİFTÇİ, Cafer, **Bursa’da Vakıfların Sosyo- Ekonomik İşlevleri (1544-1588 ve 1749-1795 Yılları Arası Vakıf Muhasebe Kayıtları Işığında)**, Ankara 2001, (Yayınlanmış Doktora Tezi).
- ÇİZAKÇA, Murat, **İslam Dünyasında Vakıflar**, KTO Karatay Üniversitesi Yayınları, Konya 2017.
- DEMİREL, Ömer, **Osmanlı Vakıf- Şehir İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü**, TTK Yayınları, Ankara 2000.
- DEMİRTAŞ, Hasan, Vakıf Araştırmalarında Kaynak Olarak Hurufat Defterleri: Kangırı Örneği, **Vakıflar Dergisi** 37, Ankara 2012.
- DOĞAN, D. Mehmet, **Doğan Büyük Türkçe Sözlük**, (nşr. T. Kömürcü), Ankara 2011, Yazar Yayınları.
- EKİNCİ, Ekrem Buğra, **Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü (Klasik Devir) LXV/244**, Ankara 2002.
- FENDOĞLU, Hasan Tahsin, “*Osmanlı’da Kadılık Kurumu ve Yargının Bağımsızlığı*” **Osmanlı**, Ankara 1999.
- GÜMÜŞ, Nebi, KANÇAL, Nicola- Ferrari, **Ahıska Bölgesindeki Türk İslam Mimari Yadigarları**, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluğu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019,
- Genç, Mehmet, “*Vakıf ve İktisat*”, **Vakıf ve İktisat Sempozyum**, Ankara 2014, VGM Yayınları.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, **XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, Ankara 2014, TTK Yayınları.
- İNALCIK, Halil, **Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı**, İstanbul 2013.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Müderris”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi** 31, İstanbul 2006, İSAM Yayınları.
- KODAMAN, Bayram, İPEK, Nedim, “*Çürüksu Kazası*”, **Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, VII/1, 1992, s.99-120.
- KAZICI, Ziya, “*Kadı-Kadılık*”, **Şamil İslam Ansiklopedisi** 3, Şamil Yayınları, İstanbul 1991.
- KAZICI, Ziya, **Osmanlı’da Vakıf Medeniyeti**, İstanbul 2014, Kayıhan Yayınları.
- KIRZIOĞLU, Mehmet Fahrettin, **Osmanlılar’ın Kafkas- Elleri’ni Fethi (1451-1590)**, Ankara 1998.

- KONUKÇU, Enver, **Ardahan Tarihi**, Ankara 1999.
- KURŞUN, Zekeriya, KARAMAN, Seyit Ali, DAĞLI, Yücel, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi II**, YKY, İstanbul 2005.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S, **Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)**, TTK Yayınları, Ankara 2018.
- KÜÇÜK, Levent, “*Osmanlı Nüfus Defterleri Işığında Anadolu’ya Gelen Muhacir Ahıska’lılar*”, **Türk Dünyası Araştırmaları 113/222**, İstanbul 2016
- ORTAYLI, İlber, **Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı**, İstanbul 2017, Kronik Kitap Yayınları.
- ORTAYLI, İlber, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Ankara 2017, Cedit Neşriyat Yayınları.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, **Osmanlı Terimler ve Deyimler Sözlüğü III**, İstanbul 1993, MEB Yayınları.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II**, MEB Devlet Kitapları, İstanbul 1983.
- PARLATIR, İsmail, **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Ankara 2017, Yargı Yayınları.
- SÜREYYA, Mehmed, **Sicill-i Osmanî III**, (nşr. N. Akbayan), TVY Yayınları.
- Shaw, Stanford J. **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye I; Gaziler İmparatorluğu Osmanlı İmparatorluğu’nun Yükselişi ve Çöküşü 1280-1808**, (nşr. M. Harmancı), İstanbul 2008, E Yayınları.
- TURGUT, Bahattin, **Ahıska’da Osmanlı Vakıfları**, İstanbul 2021, Arı Sanat Yayınevi.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilatı**, Ankara 2014, Türk Tarih Kurumu.
- ÜNAL, Mehmet Ali, **Osmanlı Müesseseler Tarihi**, Isparta 2010.
- ÜNALAN, Abdülkerim, “*Müezzin*”, **Şimal İslam Ansiklopedisi 4**, İstanbul 1991, Şamil Yayınları, (nşr. D. Kömürcü).
- YAKUPOĞLU, Cevdet, “*Selçuklularda Vakıf Kurumu*”, **Selçuklu Tarihi**, Ankara 2012, Grafiker Yayınları.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, **XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi**, Ankara 2003.
- ZEYREK, Yunus, “*Ardahan’ın Tarih ve Kültür Çizgileri*”, **Ardahan Araştırmaları Dergisi I**, Ardahan 2018.

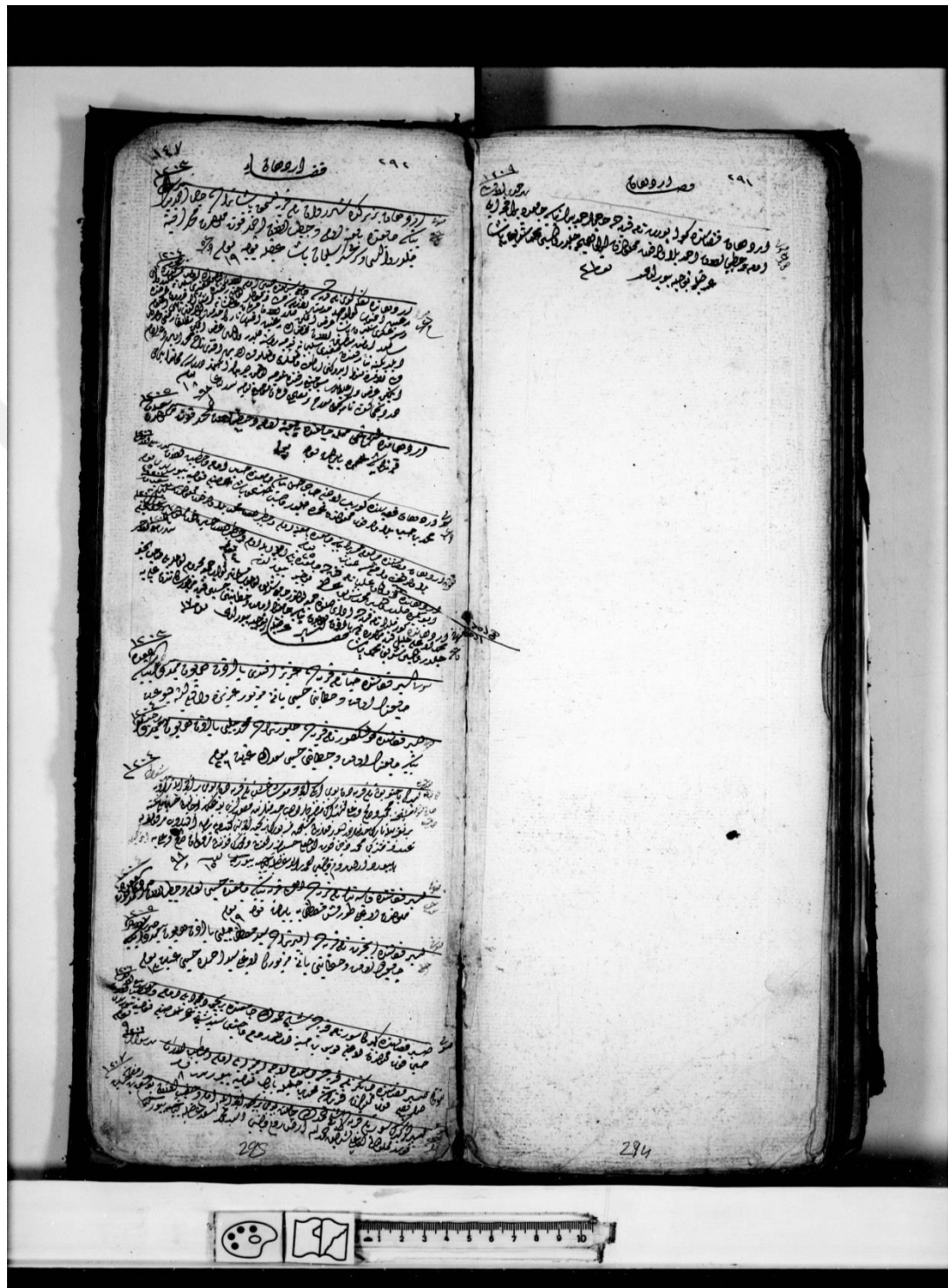
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Kaza-i Ahıska, 1055/092.
 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Kaza-i Ahıska, 532/ 0109.
 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Kaza-i Ahıska, 533/ 0101.
 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Kaza-i Ahıska, 534/ 0144.
 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Kaza-i Ahıska, 1055/ 091.
 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Kaza-i Ahıska, 1058/ 071.
 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Kaza-i Ahıska, 1059/ 088.
 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Kaza-i Ahıska, 1062/ 093.
 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Kaza-i Ahıska, 1065/ 088.
 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Kaza-i Ahıska, 1066/ 035.
 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Kaza-i Ahıska, 1072/ 050.
 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Kaza-i Ahıska, 1098/ 0143.
 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Kaza-i Ahıska, 530/ 88.
 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Kaza-i Ahıska, 530/ 89.
 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Kaza-i Ahıska, 531/ 120.
 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Kaza-i Ahıska, 535/ 94.
 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Kaza-i Ahıska, 536/ 84.
 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Kaza-i Ahıska, 1070/ 71.
 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Kaza-i Ahıska, 1070/ 72.
 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Kaza-i Ahıska, 1083/ 55.
 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Kaza-i Ahıska, 564/ 92.
 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Kaza-i Ahıska, 1133/ 31.
 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Kaza-i Ahıska, 1137/ 59.
 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Kaza-i Ahıska, 1143/ 67.
 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Kaza-i Ahıska, 530/ 154.
 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Kaza-i Ahıska, 531/ 0150.
 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Kaza-i Ahıska, 532/ 094.
 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Kaza-i Ahıska, 535/ 122.
 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Kaza-i Ahıska, 564/ 095.
 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Kaza-i Ahıska, 1059/ 0101.
 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Kaza-i Ahıska, 1060/ 0121.
 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Kaza-i Ahıska, 1062/ 0126.

- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Kaza-i Ahıska, 1072/ 056.
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Kaza-i Ahıska, 1098/ 0144.
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Kaza-i Ahıska, 1133/ 041.
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Kaza-i Ahıska, 1140/ 088.
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Kaza-i Ahıska, 1140/ 0140.
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Kaza-i Ahıska, 1143/ 0110.
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Kaza-i Ahıska, 1144/ 0071.

EKLER

EK 1. VGM, Kaza-i Ardahan, 530-0154

EK 2. VGM, Kaza-i Ardahan, 531-0150

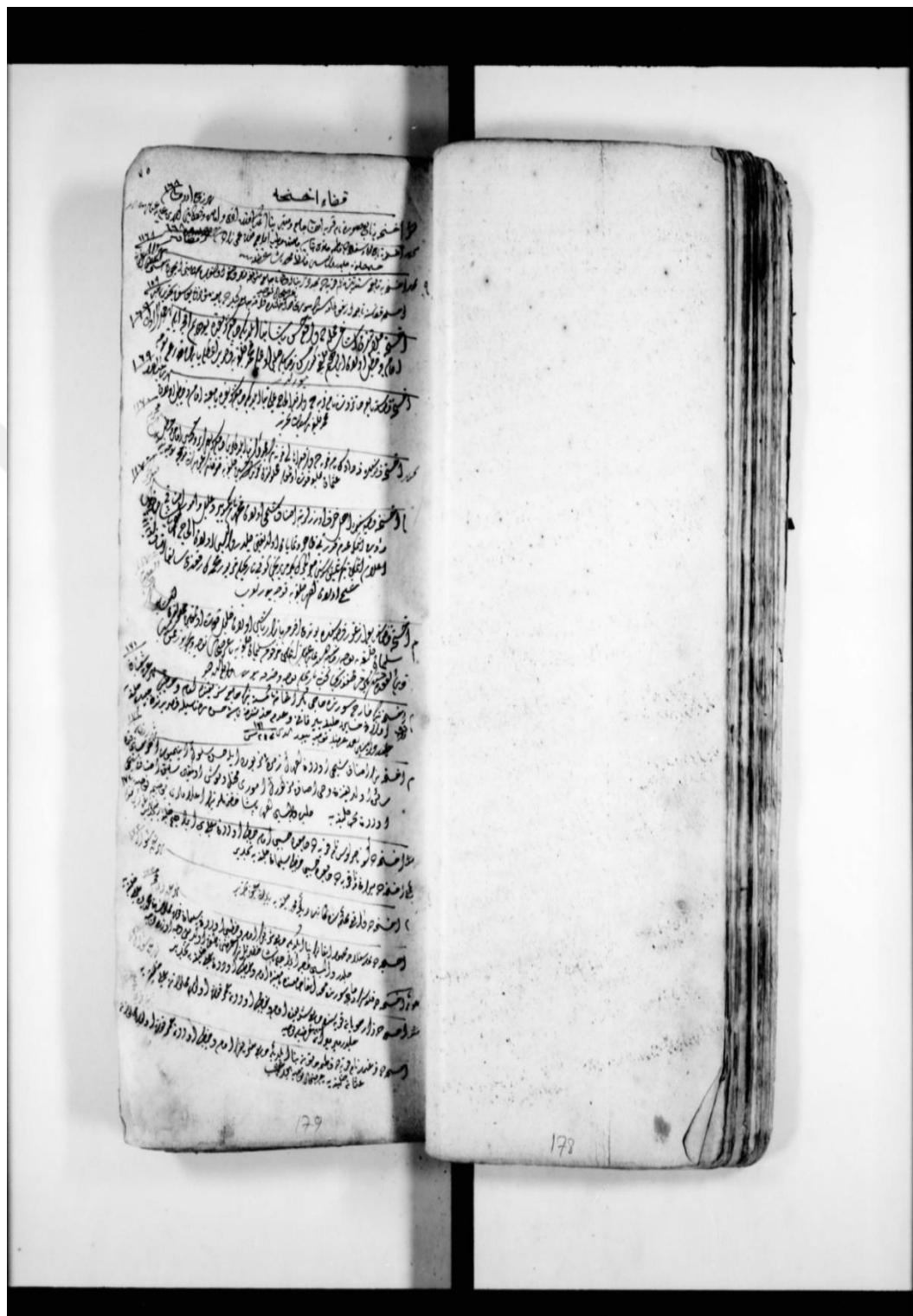

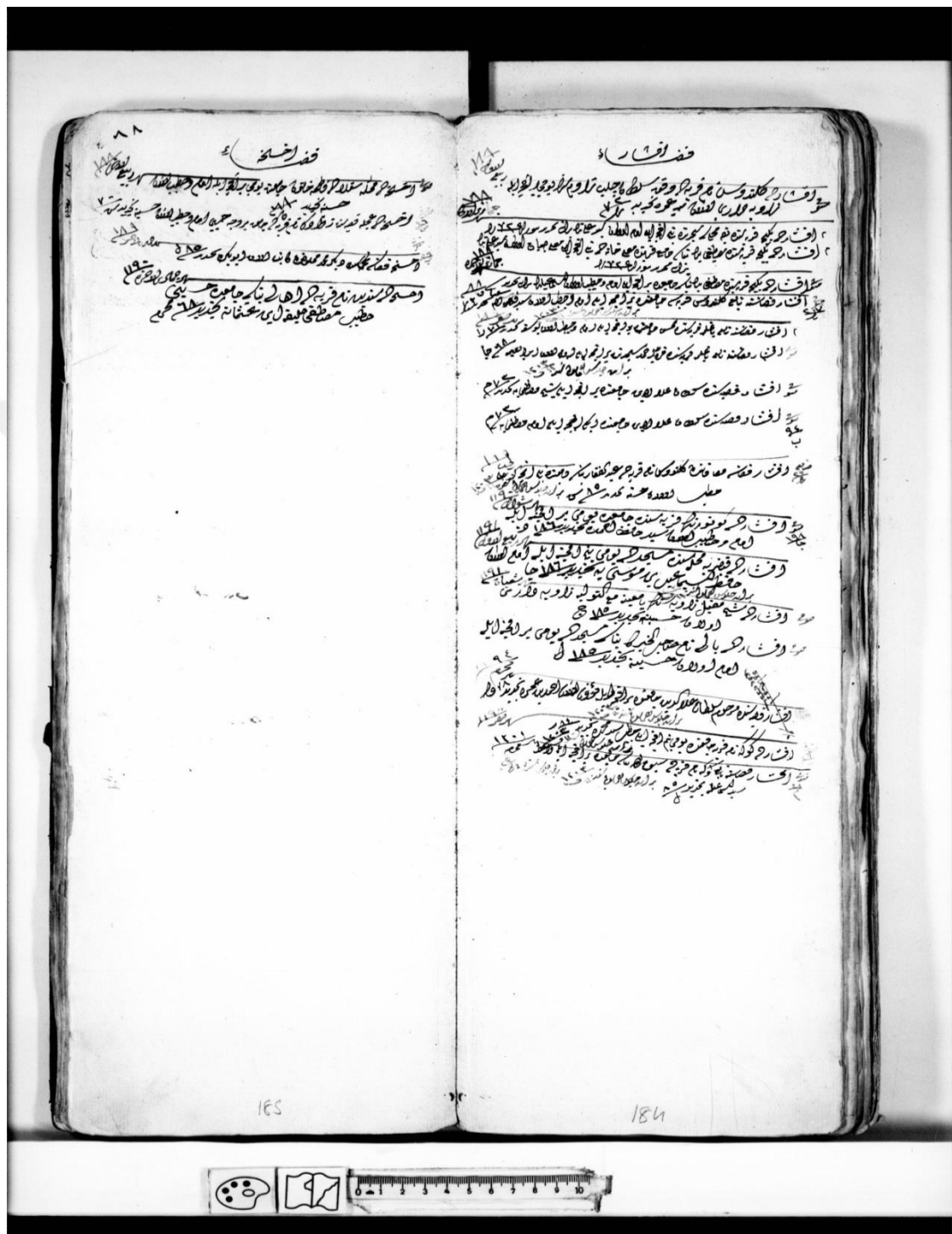

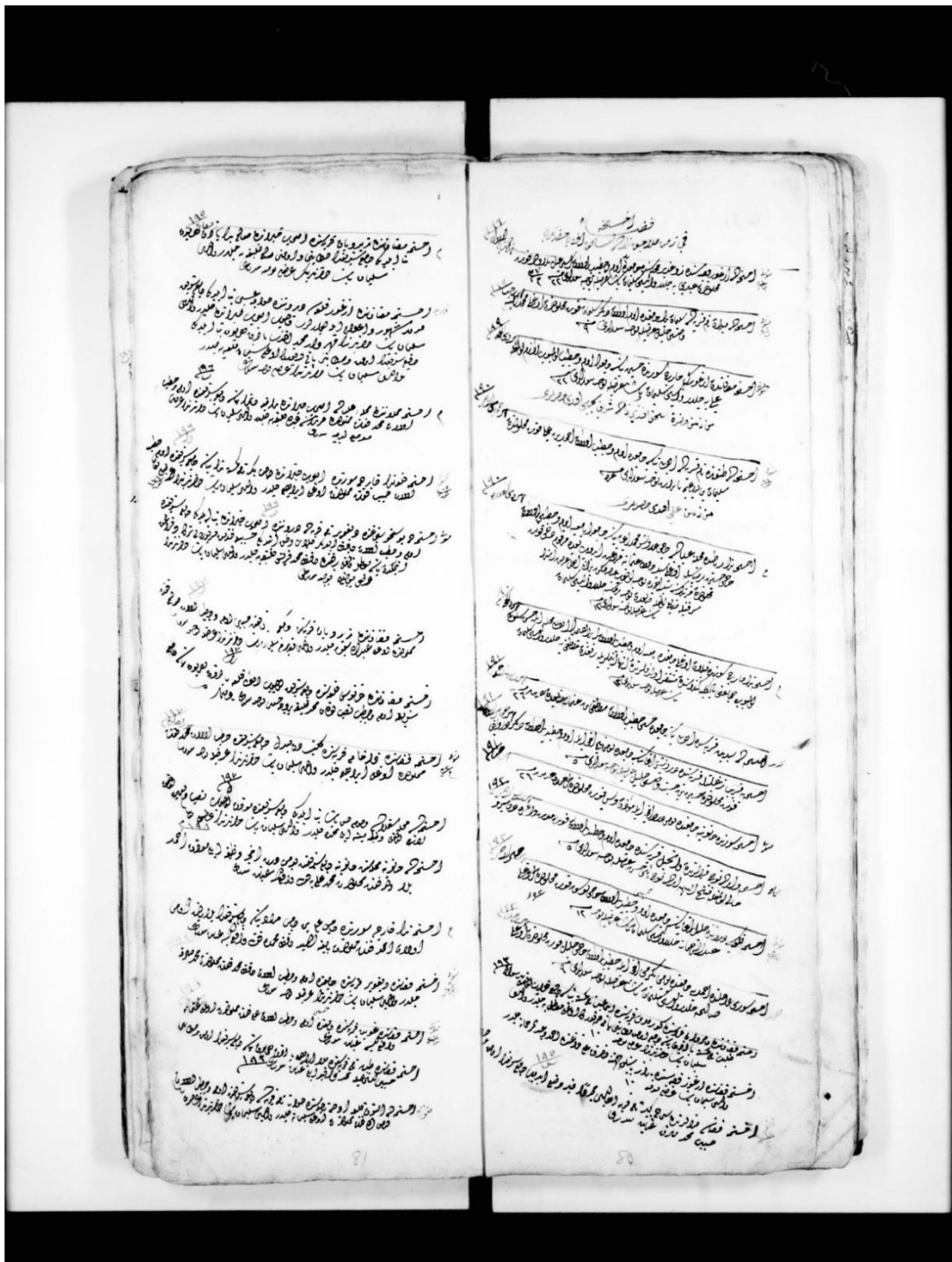

EK 6. VGM, Kaza-i Ahıska, 1062-093

EK 8. VGM, Kaza-i Ahıska, 1066-035

EK 9. Orijinallik Raporu

ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS / DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 29./08/2022

Tez Başlığı : HURUFAT KAYITLARINA GÖRE ÇILDIR EYALETİ: AHISKA, ARDAHAN VE ÇILDIR KAZALARI
 ÖRNEĞİNDE

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 108 sayfalık kısmına ilişkin, 29/08/2022 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 7'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- ☒ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- ☒ Kaynakça hariç
- 3- ☒ Alıntılar hariç/dâhil
- 4- ☒ 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Ardahan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nde belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Cemile ARAS

Öğrenci No: 18200900002

Anabilim Dalı: Tarih

Programı: Yeniçağ Tarihi

Statüsü: ☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora**DANIŞMAN ONAYI**

UYGUNDUR.

Doç. Dr. Levent KÜÇÜK

EK 10. Etik Komisyon Muafiyeti Formu

ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU

ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 29/08./2022

Tez Başlığı: HURUFAT KAYITLARINA GÖRE ÇILDIR EYALETİ: AHISKA, ARDAHAN VE ÇILDIR KAZALARI ÖRNEĞİNDE

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunun beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Cemile ARAS

Öğrenci No: 18200900002

Anabilim Dalı: Tarih

Programı: Yeniçağ Tarihi

Statüsü: ☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Doç. Dr. Levent KÜÇÜK

Detaylı Bilgi: <https://www.ardahan.edu.tr/birim.aspx?id=1002003>

Telefon: 0-4782117522

Faks: 0-4782117523

E-posta: sbe@ardahan.edu.tr

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Cemile Aras

Doğum Yeri ve Tarihi :

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Ardahan Üniversitesi

Yüksek Lisans : Ardahan Üniversitesi
Öğrenimi

Bildiği Yabancı Diller :

Bilimsel Faaliyetleri :

İş Deneyimi

Stajlar :

Projeler :

Çalıştığı Kurumlar : MEB

İletişim

E-Posta Adresi : _____

Tarih : 29.08.2022